

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för naturresurser och
jordbruksvetenskap

På andra sidan av vattenkraften

– lokalinvänares berättelser i relation till vattenkraften

On the other side of hydroelectric power

– local habitants stories in relation to hydroelectric power

Ida–Maria Olofsson

Masterarbete • 30 hp

Agronomprogrammet – landsbygdsutveckling

Institutionen för stad och land

Uppsala 2020

På andra sidan av vattenkraften

- lokalinvånares berättelser i relation till vattenkraften

On the other side of hydroelectric power

- local habitants stories in relation to hydroelectric power

Ida-Maria Olofsson

Handledare: Brian Kuns, Sveriges Lantbruksuniversitet, Stad och Land
Examinator: Malin Beckman, Sveriges Lantbruksuniversitet, Stad och Land
Omfattning: 30 hp
Nivå och fördjupning: Avancerad nivå A2E
Kurstitel: Självständigt arbete i Landsbygdsutveckling, A2E – Agronomprogrammet - landsbygdsutveckling
Kurskod: EX0890
Program/utbildning: Agronomprogrammet - landsbygdsutveckling
Kursansvarig inst.: Institutionen för stad och land
Utgivningsort: Uppsala
Utgivningsår: 2020
Elektronisk publicering: <https://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: vattenkraft, geografiska obalanser, plats, förändring, mening, fråntagande

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Institutionen för stad och land

Sammanfattning

Det här är ett arbete om kraftverkssamhället Ragunda. Det handlar om de upplevda geografiska orättvisorna i relation till vattenkraften och platsen. Berättelsen har sin grund i en tid innan kraftverksetableringen. En försvunnen tid. En tid då fisk fanns i överflöd, älvar strömmade fritt och vattendragen var en plats för rekreation och gemenskap. Den här berättelsen blev sedan till att bli en berättelse om älvarna för produktion. Här berättas om den exploatering som Indalsälven och deras biflöden fått genomgå. Idag kan den liknas med en trappa där kraftverk följer på damm och på damm följer kraftverk. Via kraftverken konstruerades ett nytt samhälle, nya gemenskaper och en blomstrande tid. Tiden när kraftverken kom till byn beskrivs idag även den som en försvunnen tid. Kraftverksbolagen förflyttades och tog med sig befolkning, arbetsmöjligheter och sidonärningar. Idag är den här berättelsen en grund för den samhällsdebatt som vi kallar *återföring av naturresurser*. Där förekommer vattenkraften som en symbol för geografiska orättvisor. Människor i media, på den politiska arenan och i lokalsamhällen diskuterar bruksvärdet av vattenkraften och vart det hamnar i slutändan. Genom samtal med lokalinvånare i Ragunda, politiker, forskare, föreningar och egna fältanteckningar föreligger här en berättelse om hur vattenkraften gör sig uttryck hos människor bortom att det är en viktig energikälla. Inspirerad av fenomenologins syn på kunskap och med hjälp av etnologins redskap för att tolka och beskriva framställs materialet. Här används platsbegreppet för att synliggöra hur en plats konstrueras och utvecklas. Genom konceptet *plats* och konceptet *ojämn geografisk utveckling* försöker jag förstå de upplevda geografiska orättvisorna och hur de kan vara historisk, socialt och geografiskt konstruerade.

Nyckelord: vattenkraft, berättelser, geografiska obalanser, plats, förändring, mening, fräntagande

Abstract

This is a master thesis based on stories from a local community, Ragunda. It is about the perceived regional geographical inequalities in relation to hydroelectric power. The story has its roots in a time before the hydroelectric power plants were established – a lost time. This was a time when fish were in abundance, the rivers flowed freely, and the rivers were a place for recreation and community. This story then shifts and becomes a story about the rapids being used for production, about the exploitation that Indalsälven and its tributaries have gone through. Indalsälven is today a cascade of power plants resembling a staircase. Through the power plants, a prosperous new society and flourishing new communities were constructed. Today, this time of prosperity is also described as a lost time. The power companies were relocated and took managers and workers, job opportunities and side industries with them. Today, this story is the basis for a public debate on the return of the proceeds of natural resources to the places which produce them. Within the debate, hydropower is a symbol of geographical injustice. In the media, in the political arena and in local communities, the value generated by hydropower is discussed and where that value should end up. Through conversations with local residents in Ragunda, politicians, researchers, associations and my own field notes, a story is presented here about how hydroelectric power appears in people's stories, beyond it being an important source of energy. The empirical material was produced with inspiration from phenomenology's view of knowledge and with the help of ethnology's tools for interpreting and describing. Here the concept of place is used to make visible how a place is constructed and developed. Through the concept of location and the concept of uneven geographical development, I try to understand the perceived geographical injustices and how they can be historically, socially and geographically constructed.

Keywords: hydroelectric power, stories, regional inequalities, place, change, meaning, dispossession

Förord

Utmaningen i det här arbetet har varit att berätta *en* berättelse. I Ragunda fick jag ta del av många fina och öppna berättelser. Berättelser om samhället och människorna. Jag har fått ta del av diskussioner, åsikter, minnen, sånger och lokaltraditioner. Jag skulle velat ha skrivit en hel berättelse om thaipaviljongen, om Ragundas styrelseproffs, om lokaltraditionerna, och om utmaningarna. Ni berättade om det fina, det som jag såg, det som jag mötte när jag närmade mig platsen, den storslagna naturen, lugnet och tryggheten. Den glädje och engagemang ni gav till samtalen gjorde att jag aldrig ville lämna Ragunda. Det har legat för mig något av det svåraste, att få ner alla viktiga detaljer som ni alla bjöd in mig i era hem för att dela, där vi talade om allt mellan himmel och jord, om era erfarenheter, era kunskaper, berättelser och känslor. Att få befinna mig i era hem och ta del av era berättelser i mötet där ni tog emot mig med allt från kokkaffe i villan på Kullsta, de lokala sångerna på gården i Bölestrand, till potatis & purjolökssoppa i en jaktstuga vid bäcken utanför Pålgård har varit otroligt lärorikt. Jag vill här ge mitt tack till **er**, alla ni som delade er berättelse. Berättelserna hade något gemensamt och det var att ni alla vittnade om känslan för platsen, känslan för Ragunda, stoltheten att bo i en kraftverkskommun, en kraftverkskommun som försörjer stora delar av landet med el. Det är unikt och något ingen kan ta ifrån Ragunda. Ragunda är en stor del i samhällsuppbyggandet. Med ovanstående meningar vill jag även säga till er att tolkningarna är mina och vi kanske inte är överens om allt.

Tack till Per som i Ragunda tog emot mig med öppna armar, gav mig husrum och ett eget bibliotek – tillsammans med framförda lokala sånger. Tack också till Ingmar och Anders från Föreningen Sveriges vattenkraftskommuner som mottog mig med öppna armar samt Pelle som varmt välkomnade mig in i riksdagen för att diskutera frågan på nationell nivå. Jag vill ge tack till Brian som handlett. Tack för din snällhet & peppande ord du gett tillsammans med din tid och kunskap. Tre personer på vägen som vardera haft en viktig roll vill jag också passa på att tacka. Alma Larsson, formalia- och teknikexperten, hennes spetskompetens för figurer, tabeller och känslor har varit otroligt värdefulla. När känslorna tagit över har du peppat, när en inte orkat längre har du tillåtit en att konstruera figurer och tittat på värmländska reklamfilmer. Johanna Blidfors, för tre år sedan gjorde vi en liknande resa på en strand i Nicaragua, och nu har våra möten istället fått ske digitalt via zoom men de har varit än lika värdefulla och fyllda av tankar, skratt och allvar. Din förmåga att detaljerat beskriva målande och levande är något alla torde lära sig av. Slutligen, Martina Nilsson, i henne får en inte bara en vanlig värdefull vänskapsrelation, en får så mycket mera. Dina ögon som är överallt, de är skarpa, nyfikna och ser varenda liten detalj. Din korrekturläsning hade jag inte kunnat klara mig utan men inte heller din vänskap.

Innehållsförteckning

1. Introduktion	5
Syfte och frågeställning	7
Kunskapsfältet	7
2. Metodologi	11
Genomförandet	11
Trovärdighet	14
Undersökaren, fältet och tolkningen	15
3. Teoretiskt ramverk	17
4. En överblick	21
5. Mellan nu och förr	26
Fisket, kulturen & identiteten	26
Från bondby till kåkstad	30
6. Bortom vattenkraften som energikälla	41
Första motståndet	41
Vattenkraften, skatten och debatten	44
7. Platsen och omvärlden	53
Relationella band	53
Bilden av Ragunda	56
8. Framtidsutsikter	64
9. Slutord	67
Referenser	71
Bilaga 1: Intervjuguide	79
Bilaga 2: Rich picture	80

1. Introduktion

Utgångspunkterna

Jag har passerat Sundsvall och tar av till E14 av gammal vana, jag åker genom Matfors och de gamla industriområdena ovanför Östersund en väg som jag många gånger har åkt förut, från att jag var barn. Jag blir alltid så ivrig när jag far den här vägen, naturen slår mig, de fantastiska fjällerna, renarna som vandrar längs vägen på vintern och skogen, det är en slags frihet att få komma hit. Jag tar nu istället för första gången avfarten *väg 323* mot Hammarstrand. Den här gången är det annorlunda. Istället för fjällerna, så blänker Indalsälven mig i ögonen när jag möter min första anhalt: Stugun. Dessförinnan har jag redan åkt förbi två avfarter: *vattenkraftverk Midskog* och *vattenkraftverk Näverede*. Efter ett par mil möts jag av ytterligare ett kraftverk, Krångede. Jag åker sakta för att hinna se, älven blänker på ena sidan, andra sidan är helt torrlagd. Jag slås av storleken av bygget och jag känner igen mig, jag får en liknande känsla som från min hembygd som istället är uppbyggd kring en pappersindustri. Det är en slags ödslighet över platsen kring kraftverket. Jag svänger sedan av på en dammig, krokig och grusig väg. Även om sträckan är kort hinner jag passera ytterligare två kraftverk och vad jag inte visste var att jag var bara halvvägs in i Ragunda.

Fältanteckningar 2019

Vattenkraften i Sverige har lång historia och är vid sidan av skogen och malmen Sveriges främsta naturtillgång. Nästan hälften av Sveriges elektricitet kommer från vattenkraften vilket har varit en förutsättning för landets belysning, uppvärmning och industrialisering. Utbyggnaden av vattenkraften möjliggjorde att både skogsindustrin och stålindustrin i Sverige kunde växa till en av världens mest framgångsrika (Bernes & Lundgren 2014:134ff). Indalsälven, en av Sveriges största älvar med 28 kraftverk, är en av Sveriges mest exploaterade älvar (Blomqvist 1970:59). Det är Indalsälven som står i fokus i arbetet. Älven rinner genom Ragunda kommun och inom kommunens gränser finns nio kraftverk som tillsammans producerar tio procent av Sveriges energiförsörjning (Översiktsplanering 2006). De första vattenkraftverken i Ragunda byggdes redan under tidigt 1900-tal och skapade då ett samhälle, en bygd, som uppvisade god utveckling och tillväxt. Från att ha varit en skogs- och jordbruksbygd kom det att bli en industribygd. Det innebar växande service, utbyggnad av infrastruktur, växande befolkning och inte minst, elektriskt ljus i bygdens hus. Men vattenkraften innebar mer än produktion, det organiserade ett samhälle, sociala relationer och formade landskapet (Blomqvist 1970; Ekerlid 2012). I Ragunda har det blivit tydligt att naturgivna tillgångar är en del av vad samhället är, och därmed också vad landsbygden är.

Men det är inte vattenkraften som ren energikälla vi ska läsa om i det här arbetet, utan en annan sida av vattenkraften. Samtidigt som vattenkraftsutbyggnaden har varit och fortfarande är viktig för Sverige så skapade etableringen också en rad konsekvenser för såväl flora och fauna som för samhällena¹ (Bernes & Lundgren 2014:134). Efter etableringen av kraftverken kom en tid av förändringar, bolag slogs samman och förflyttades till mer centrerade kluster, arbetssätten utvecklades och effektiviserades. Arbetstillfällena försvann när kraftbolagen flyttade sina huvudkontor till stora städer istället för att ha de lokalt och befolkningen minskade (Ekerlid 2012:97). I Ragunda, som på många andra orter i Norrlands inland, (och även övriga delar av Sverige) har det skett en nedrustning av det allmänna, minskad befolkning och förflyttning av statlig närvaro (jfr. Hansen 1998; Haraldsson 2000; Gunnarsdotter 2005). Det är en nedrustning som minskat livskvaliteten för många (jfr. Johansson 2008). Nedrustningen av service är en utveckling som skapar geografiska skillnader i landet. Varje bidrag till att förstå varför och vilka konsekvenser ovanstående förändringar kan ha för samhällena är viktiga. Det här ska därför ses som ett litet bidrag till att förstå hur förändringarna påverkat ett av Sveriges landsbygdsamhällena och deras invånare.

Förändringarna i landskapet kan sägas ha skapat en opposition som vi sedan långt tillbaka i tiden hittar i debatten kring *återföring av naturresurser* (se till exempel: Månsson 2015). Diskursen handlar om hur norra Sveriges skog, malm och älvar, använts som en slags resursbas att bygga landet på vilket många upplever som kolonialism – att någon erövrat naturresurserna som är belägna i Norrland (se till exempel²: Lundmark 1971; Sörlin 1988; Månsson 2015; Öhman 2017). I debatten finns ett missnöje och upplevda geografiska orättvisor, från många olika aktörer i samhället. Allt från privatpersoner, journalister, författare, miljöaktivister och politiker till föreningar som fokuserar på frågan kring återföring av värdeskapande naturresurser. Debatten grundar sig i uppfattningen om att staten gjorde intrång i Norrlands inland genom att bland annat industrialisera stora delar av Norrlands älvar utan att ge tillbaka någon ersättning för skador eller förändringar som skedde på platsen där resursen utvanns, och till idag utvinns (se till exempel: Sörlin 1988; Jakobsson 1996). Idag finns även ett nyuppväckt politiskt intresse i frågan på nationell nivå om hur landsbygdskommunerna ska kompenseras bättre då det kommunala skatteutjämnningssystemet inte anses tillräckligt (Nordin u.å.). Med ett empiriskt material från lokalinvanare i Ragunda kommun får den ytterst lokala nivån här spegla en bild av hur det är att leva i en kraftverkskommun där vattenkraften alltid är central. I samtal med lokala invånare, är vattenkraft central som symbol för relationen mellan land och stad och kolonialism. Lokalinvanarna ger sin bild om hur livet på landsbygden är i takt med samhällets stora förändringar. Alla har de en relation till vattenkraften, många av de har arbetat stora delar av sitt liv med vattenkraft medan andra har kämpat emot den.

¹ Se exempel på hur ekosystemet drabbas av vattenkraften: Älvräddarna 1979; Näslund 2013. Se även exempel hur det påverkat renskötselområdena i Össbo 2011; 2014; 2015.

² I det här exemplet förekommer texter där den grundläggande utgångspunkten är Axel Oxenstiernas gamla uttryck: "I Norrlands hava vi inom våra gränser ett Indien blott vi förstå att bruka det" – med andra ord anses att Norra delen av Sverige har varit en koloni för att bygga upp "resten av Sverige".

³ Se även: Muller 2015; Tidholm 2017abc; Röst 2018

Syfte och frågeställning

Det här är en uppsats som baseras på berättelser i relation till vattenkraften. Syftet med arbetet är att genom Ragundabornas berättelser beskriva hur känslor av orättvisa kan vara historiskt, geografiskt och socialt konstruerade. Följaktligen har jag burit med mig tre frågor:

- Vilka berättelser skildrar lokalinvånarna i Ragunda i relation till vattenkraften?
- På vilka sätt har berättelser och minnen betydelse för förståelsen av platsen Ragunda?
- På vilka sätt avspeglar de här berättelserna upplevda geografiska skillnader?

Läsanvisning

Den här inledande delen fortsätter med en orientering av det ämne uppsatsen rör sig inom. Därefter presenteras hur arbetet kom till och hur det har genomförts, samt genom vilka teoretiska koncept och begrepp berättelserna vi ska läsa kan förstås. Det empiriska materialet redovisas därefter simultant med analysen i tre huvuddelar. Den första delen handlar om grunden i debatten kring återföring av naturresursernas värde. Det handlar om det förlorade fisket, gemenskapen och rekreationen till förmån för kraftverksetableringen. Det är en berättelse om ett samhälle som blomstrade under kraftverksetableringen och till att bli ett samhälle i nedmontering. I den andra delen möter vi den faktiska kampen. Kampen för det sista vattendraget i Ragunda och kampen för att återta värdet som forsarna i Ragunda producerar. Tredje delen beskriver en annan del av återförandet, hur återföringen av naturresursernas värde kan ändra på bilden av dagens Ragunda. I den sista delen av arbetet får vi läsa om lokalinvånarnas framtidsutsikter. Därefter knyts berättelserna ihop i ett slutord.

Kunskapsfältet

Att studera vattenkraft

Vattenkraften är en av Sveriges främsta naturtillgångar och har haft en betydande roll för Sveriges utveckling som helhet, och inte minst för skapandet av den nationella välfärden. För den svenska landsbygden har vattenkraften påverkat både ekonomiskt och socialt, vattenkraften sysselsatte många människor, konstruerade många samhällen och bidrog med många sidonäringsar (Vedung & Brandel 2011:1). På grund av vattenkraftens stora påverkan har många tidigare studerat vattenkraften, ur såväl miljöperspektiv som samhällsekonomiska perspektiv (se till exempel: Vedung u.å. med flera; Älvräddarna 1979; Lalander & Gradin 1984; Hansson 1994; Edbergsseminariet 2002; Eriksson 2004), något som jag i den här uppsatsen inte belyser. Istället är en ingång till uppsatsen de ramverk som vattenkraftsetableringen konstruerats ifrån. I avhandlingen *Industrialiseringen av älvarna* har historikern Eva Jakobsson (1996) beskrivit och analyserat förändringen från fritt strömmande forsar till forsar för produktion för att förstå de institutionella ramverken, hur de grundades, vad de betyder och hur de har påverkat lokalsamhällen. Hon skildrar också de människor som frångått sina marker till förmån för vattenkraftverksetableringen, däribland jordbrukarna som blev frångått sina betes- och odlingsmarker. Magnus Brandel

och Evert Vedung (2011) har i *Vattenkraften, staten och de politiska partierna* grävt än djupare i hur staten och olika aktörer har sett på vattenkraften. De ramverk som skapat platsen lokalinvånarna bor på och berättar om idag är första ingången till uppsatsen. Uppsatsens andra ingång kommer ur hur vattenkraften påverkar lokalinvånarna. Vattenkraftens påverkan på lokalinvånare har bland annat studerats av historikerna Åsa Össbo och Patrik Lantto (Össbo & Lantto 2011). Össbo erbjuder ett historiskt perspektiv på hur institutionella ramverk har möjliggjort för aktörer att göra intrång i bygder och etablera vattenkraft till förmån för den nationella utvecklingen (se till exempel: Lantto 2003; Össbo & Lantto 2011; Össbo 2014; 2015b; 2018). I Össbos avhandling *Nya vatten, dunkla speglingar* ligger fokus på den svenska vattenkraftutbyggnadens politik och praktik i renskötselområdet och hur vattenkraften har omvandlat landskapet och påverkat människorna. Hon använder ett postkolonialt perspektiv på de ojämlika maktförhållandena mellan beslutsfattande och medborgare, i synnerhet ursprungsbefolkningen. Både Össbos och Lanttos forskning visar på ojämlika geografiska förhållanden vilket jag knyter an till i den här uppsatsen. Ingång nummer tre är det historiska perspektivet på vattenkraften. Det historiska perspektivet har varit värdefullt för att förstå en del av de argument och känslor som framkommer i debatten kring återföring av naturresurser, samt för att förstå förändringen från ett kraftverkssamhälle till dagens samhälle och vad som har hänt däremellan.

I forskning kring naturresurser finns det ett tema som nästintill aldrig förglömts, det mellan land och stad, i synnerhet kopplat till användandet av norra Sverige som resursbas för nationell utveckling. Vattenkraften har länge fungerat som en katalysator för landet. Idéhistorikern Sverker Sörlin (1988) är en bland många som har illustrerat hur Sverige som stat använt norra Sverige för framväxten av den moderna välfärdsstaten. Att regionen Norrland används som en resursbas för nationens utveckling utgör ingång nummer fyra och är ett perspektiv som finns underliggande i uppsatsen. Norra delen av Sverige som resursbas är även något Össbo kopplar till i sin avhandling (2014), hur norra Sveriges inland har använts som resursbas för resten av Sverige och hur människor fördrivits från sina boplatser till förmån för nationell utveckling. Däremot är fördrivning till förmån för utvecklingen av ett land inget svenskt eller nationellt fenomen. Fördrivning av människor till förmån för utveckling och då i form av vattenkraftverksetablering har skett bland annat i provinserna Manitoba och Quebec och är välstuderat av sociologen Martin Thibault & statsvetaren Steven Hoffman i boken *Power struggles* (Hoffman & Martin 2008)

När jag först landade i Ragunda kändes det på något sätt i kroppen som när jag landar i min egen hembygd, en bruksort. Under samtalen kunde jag inte heller låta bli att jämföra samhället med varifrån jag kommer och mina egna berättelser hemifrån. På Hammarö utanför Karlstad finns fortfarande pappersbruket kvar, vilket skiljer orten från många andra bruksorter där bruken har lagts ner. Samhället har dock ändå brutits upp, nya sociala relationer har skapats, människor har varslats från sina jobb och sidonärningar strök med under brukets förändring. Förändringen av lokalsamhället på en vattenkraftsort kan till viss del jämföras med förändringen av brukssamhällen. Likt hur industrinedläggningarna runtom i landet har påverkat samhällen lokalt så har vattenkraftens förändring strukturerat

landsbygden. Om tidigare industriorter finns bred forskning som har varit viktig som jämförelse i förståelsen av Ragunda som tidigare var ett kraftverkssamhälle. Den stora skillnaden är att kraftverken ligger kvar där de ligger, medan ett bruk går att omvandla (se till exempel: Ekman, Borgström, Norman & Wahlström 1996). Uppsatsens femte ingång är förändringar i relation till vattenkraften som syns i mitt empiriska material. Förändringar som uppkommer i arbetet är till exempel förändrad service och välfärd, förändringarna kan liknas vid många andra landsbygder och glesbygder i Sverige, (se till exempel: Hansen 1988; Johansson 2002; Gunnarsdotter 2005) varför jag intresserat mig för ett fält som behandlar hur lokalsamhällen påverkas av samhällsförändringar i stort. Fältet är däremot mer centrerat kring periferier i norra Sveriges inland, där periferier många gånger ses som bas för centrums expansion (Johansson 2002; Eriksson 2010). Enligt landsbygdssociologen Frank Petrini (1961) är frågan kring förändringar i samhället extra viktig att ställa i relation till landsbygdens förändringar eftersom på landsbygden har oftast service mer än en funktion i samhället. Vi tar till exempel en lanthandel, där lanthandeln kanske är samtidigt apotek och mötesplats (Petrini 1961). Utgångspunkten i debatten kring återföring av naturresurser handlar om värdet på naturresurser och ägandet av naturresurser. Det kan därför adderas en jämförelse gentemot utboägandet av skog, som också handlar om att värdet för naturresurser inte återinvesteras i bygderna (se till exempel: Karlssons (2007) avhandling *Äga rum*). Utifrån de historiska, strukturella och ideologiska perspektiven vill jag göra ett ödmjukt försök att genom kulturgeografin och etnografin lyfta hur vattenkraften kommer till uttryck hos lokalinvånarna, då det är deras berättelse om deras situation som här ska komma fram.

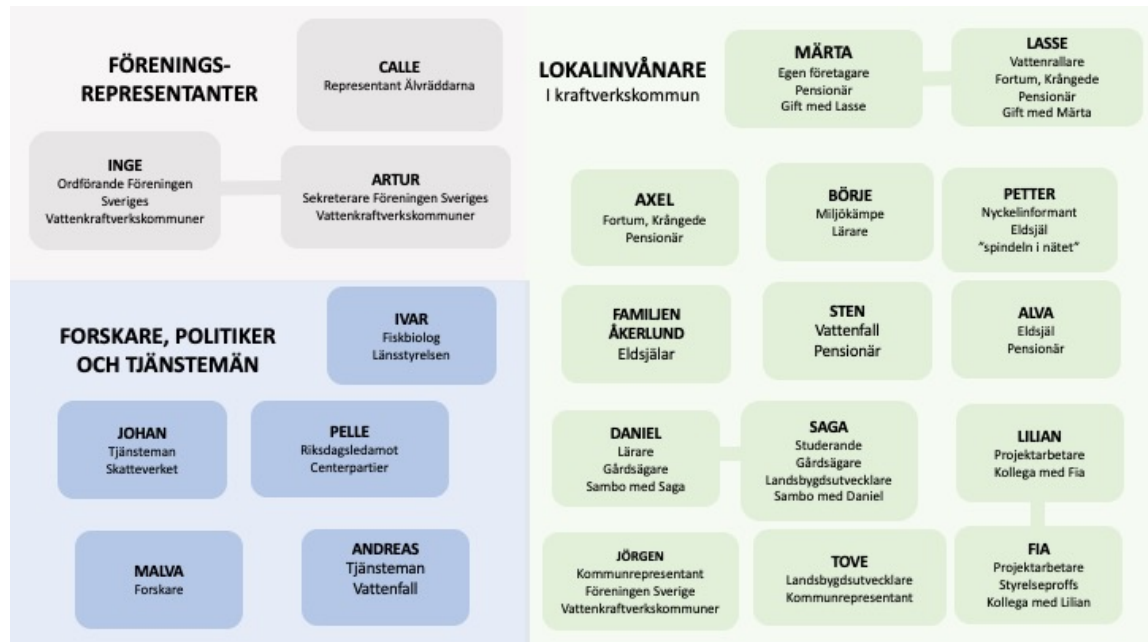
Det empiriska fältet

Ragunda och förändringen

Idag bor det drygt 5000 personer i Ragunda kommun (SCB 2020). Under 1930-talet sägs invånarantalet ha ökat drastiskt i Ragunda, till stor del på grund av vattenkraftsetableringen i Krångedeforsarna (Rolén 1990). Det byggdes upp stora kåkstäder i bland annat Krångedeby som det då hette, där det samlades lanthandlare, skomakare, caféer, pub, biograf och järnhandel, etcetera (Ekerlid 2012). Efter år 1950 har befolkningsutvecklingen varit negativ. 1950 bodde 11 856 personer i Ragunda (under den här tiden räknas inte Borgvattnet, Stugun och Fors in, de kom att ingå i Ragunda kommun efter kommunreformen 1971). Kurvan har dock två positiva inslag under åren 1952 & 1953 samt 2016 & 2017 då befolkningen ökade i antal (SCB 2020). Befolkningsstatistiken tillsammans med de lokala arbetsmarknaderna kan sägas vara de största förändringarna på svensk landsbygd i stort (jfr. Gunnarsdotter 2005:14). Under etableringen av vattenkraften kom kraftverksbolagen att bli kommunens största arbetsgivare som dessförinnan var skogen och jordbruken. Idag är kommunens största privata arbetsgivare z-lyften (ett industriföretag) och största offentliga arbetsgivare är kommunen (Ekerlid 2012; Carlgren 2019). I och med de förändrade arbetsmarknaderna och befolkningsstatistiken har även servicen kommit att förändras på landsbygden. Nedläggning av service och skolor har visserligen skett sedan efterkrigstiden, men är än idag påtaglig både i ett nationellt perspektiv (jfr. Gunnarsdotter 2005:15), och ett lokalt i Ragunda.

Människorna

Det här arbetet utgår ifrån att vägen till kunskap sker genom människor. Därför är människorna i fokus då det är de som har berättat. Nedan befinner de sig i tre olika grupperingar: lokalinvånare, föreningsrepresentanter och forskare/politiker samt tjänstemän.

Figur 1: Människorna i arbetet

Några tilläggande ord:

Lasse, Axel och Sten har alla varit verksamma inom kraftverksbranschen.

Märta, Alva och Saga har båda haft familj inom branschen och bott i ett av samhällena som etablerades på grund av kraftverksetableringen.

Tove, Jörgen, Börje, Familjen Åkerlund, Inge, Artur, Calle, Malva, Pelle och Ivar driver aktivt frågor i relation till vattenkraft.

Börje, Calle och Ivar är miljökämpar

2. Metodologi

Hur vi vet vad vi vet och sedan valideringen av det vi vet är vad vi i teorin kallar epistemologi, kunskapsteori. Den epistemologiska grunden här vilar på hermeneutiken – läran om tolkning (Thurén 1991:16ff). Den innebär att försöka att förstå upplevelser såsom människor beskriver och erfar dem, genom att tolka och känna in sin medmänniska. I arbetet är det föreställningen om att ett visst problem kan angripas genom flera olika tillvägagångssätt som påverkat valet av metod, men också föreställningen om att det inte finns en enda absolut sanning, en av hermeneutikens grundpelare (Creswell 2014:5ff). I den här uppsatsen söks förståelsen om ett samhälle och deras kultur och vilket lämpligen uppnås genom fältstudier. Vidare vilar studien på etnografiska metoder då de tenderar att ske i fältarbete i lokala samhällen (Eriksen 2000:26).

Genomförandet

I det här kapitlet guidas du genom arbetets tillvägagångssätt. Det inleds med utgångspunkterna för arbetet och inträdet i fältet, för att knytas ihop med en reflekterande del.

Urval och kontakt

Orientering av fältet är första steget i en undersökning, en orientering görs för att ta reda på vad som redan har gjorts, hur det har gjorts och vad det är som saknas (Kaijser 2011:37ff). Arbetet inleddes med en pilotstudie där jag tog kontakt med ett par relevanta personer för ämnet vattenkraft. Jag ville söka förstå vad som saknades för studieobjektet, vilket var min första inträdspunkt till fältet (Aspers 2011:76–77). Orienteringen bekräftade att ämnet var undersökningsbart och det blev tydligt att intervjuer som val av metod skulle kunna ge mig det material som behövdes. För att hitta informanter gjorde jag en kontaktannons på Ragunda kommun:

[Ä]mnet är naturresurser, i synnerhet ligger fokus kring vattenkraften. Jag vill därför undersöka hur vattenkraften har gjort uttryck i människors liv, i historien och hur människor ser på vattenkraften idag, som ett fenomen av lokalutveckling. Syftet med den kommande undersökningen är därför att ta reda på hur vattenkraftetableringen i Sverige har gjorts, hur det har påverkat och påverkar lokalsamhällen och lokalbefolkningen [...]

Utdrag ur kontaktannonsen 2019

Det tog inte många minuter innan telefonen ringde med svar på min annons. Det var en person som jag, tillsammans med många i kommunen, betraktar som en ”spindel i nätet”.

Han erbjöd sin egen kunskap och sitt sociala nätverk. Urvalet påverkar givetvis resultaten (Asper 2011; Theorell & Svensson 2016). Stor del av urvalet av informanter har skett genom andra, men primärurvalet, det vill säga situationen och platsen var mitt eget. Informanterna valdes ut på följande tre premisser: de skulle bo i Ragunda, ha levt i närheten till ett kraftverk och kunna skildra samhällsförändringar. Petter, ("spindeln i nätet") var tydlig med att han kunde hjälpa mig att ta kontakt med människor när jag väl var på plats. Jag hade dock kontaktat fem personer att intervjua innan jag kom till Ragunda. Väl på plats utnyttjades snöbollseffekten. Den är vanlig i fält och innebär att urvalet skapas succesivt genom att varje informant genererar nästa (Theorell & Svensson 2016:86). Jag hade kontinuerlig kontakt med Petter under hela min tid i fält och han blev en typ av självutnämnd mentor. Det var värdefullt eftersom han gav mig både en historia om samhället och hjälpte till att lokalisera mig i Ragunda. Från början ville jag skildra förändringen i samhället och därför ville jag intervjua människor tillhörande den äldre⁴ generationen, men under tidens gång fann jag mig att intervjua informanter i flera åldrar. Sammanlagt intervjuades 20 personer varav 15 var lokalinvånare. Enligt Theorell & Svensson (2016:84–85) krävs ett slumpmässigt urval för att kunna generalisera sina resultat, jag kan sägas ha antagit ett både slumpmässigt och strategiskt urval. Människor som inte bor på platsen men som ändå har en relation till vattenkraften har också intervjuats varav: en riksdagsledamot, en tjänsteman från länsstyrelsen, en representant för älvräddarna, en tjänsteman på skatteverket, en tjänsteman på vattenfall och en forskare inom ämnet. De intervjuades av olika syften, dels att få en annan bild än den lokala dels för att få specifik information vattenkraften och miljön, vattenkraften och bolaget, vattenkraften och skatterna.

Ragunda var min andra inträdespunkt till fältet. En inträdespunkt kan vara en plats och det kan vara en person, utifrån en etnologisk metod (Aspers 2011:76–77). Utgångspunkten och den valda platsen Ragunda valdes utifrån att det är en kommun som producerar stor del av Sveriges elförsörjning och att kommunen har varit och fortfarande är i hetluften vid många debatter gällande återföring av naturresurser. Valet av plats baserades även på att jag har en förståelse för platsen, jag visste att där fanns människor som kunde ställa upp som informanter. Förståelse för en plats är en fördel då tiden för en masteruppsats är begränsad.

Intervjuer och observationer utgör empirin i arbetet. Jag hade även tillgång till Krångede museum, deras skrifter och fotografier (vattenkrafts-museum), träffa människor i bygden och genom att jag bodde där under min tid i fält utnyttjade jag att åka på bilfärder för att förstå den omgivande miljön. Jag har använt mig av mina egna fältanteckningar i syfte att beskriva miljöer, samtal, utstickande punkter i samtal etcetera, fältanteckningar är ett verktyg i en etnografisk metod för att skapa en beskrivning av vad som händer i fältet, hur

⁴ Inledningsvis under arbetet sökte jag vad som benämns som "oral historys", värdefulla återgivna berättelser om hur samhället var innan vattenkraftverksetableringen (se exempel på vad som menas med oral historys i Odén 1997). Men, personer som visste hur det var innan var svåra att nå, informanterna av den äldre generationen fick återberätta tidigare generationers berättelser men så gjorde även de andra informanterna. Minnet spelade därför stor roll och minnet är dock inte alltid att förlita sig på vilket kan vara viktigt att ha med sig.

det ser ut, hur det talas och hur människor integrerar med varandra (Asper 2011:121; Hammersley 2007:20ff). Jag har varit inspirerad utav den delen av etnografin där forskare genom fältarbete observerar och ger detaljerade beskrivningar av människor, beteenden och kulturer i deras naturliga miljö för att kunna ge andra en inblick i den studerade situationen.

Intervjuerna

Materialet skapades i samtalet mellan mig och mina informanter. Mitt syfte med intervjuerna var att ta ett steg in i världen som den upplevs av andra, något som inte är möjligt enbart genom litteratur eller observation som inte kan ersätta informanter (Asper 2011:139ff). Syftet med intervjuerna av de boende i Ragunda kommun var att förstå hur lokalinvånarna på platsen upplever vattenkraften som ett fenomen, här mer specifikt som en företeelse som skapar geografiska obalanser. Alla intervjuer är semi-strukturerade då jag är ute efter att skapa samtal (Kvale & Brinkman 2015). Jag utgick från en intervjuguide som justerades vartefter intervjuerna fortlöpte.

En intervju är ett möte mellan två personer eller fler och det finns många företeelser som påverkar hur intervjun kommer att bli, vad det kommer att talas om och hur det kommer att talas om det. Å ena sidan påverkar frågorna samtalet, följdfrågorna blev i intervjun det centrala och intervjuguiden som redovisas i bilaga 1 fungerade mer som en minneslista. Å andra sidan så oavsett frågor, så finns det en implicit maktordning mellan informant och intervjuare, det är min uppgift att försöka överbrygga maktordningen så gott jag kan (Fägerborg 2011:92ff). Då jag är inspirerad av ett etnografiskt perspektiv i mitt genomförande ansåg jag att platsen var viktig för att kunna suddas ut maktordningen, utifrån Aspers (2011:141ff) bör eftersträvas att den intervjuade ska känna sig trygg och att miljön ska vara ostörd. Intervjuerna utfördes för det mesta hemma hos informanterna, en skedde på ett café, ett par på kontor, en ute i jaktstuga medan en intervju hade lite annan typ av karaktär, som kan efterliknas en etnografisk promenad. En metod som enligt Yi 'En (2014:213ff) gör att vi kan ta ett steg djupare i förståelsen av hur andra människor upplever och visualiserar affektiva, omedvetna och vardagliga stunder i fältet.

Intervjuerna varade mellan en och en halv timma till tre timmar. Vid två tillfällen deltog informantens partner, oplanerat men på mitt initiativ. Två personer i samma intervju skapade en viss dynamik och samtalet blev mer av diskuterande karaktär. Intervjuerna spelades in med hjälp av en diktafon och direkt intervjun skrevs anteckningar. Alla intervjuerna transkriberades noggrant, inte bara orden, utan även skratt, pauser, suckar och miner som jag ansåg viktiga. Att spela in kan ha två sidor: att inte spela in kan skapa en viss frånvaro hos intervjuaren då hen måste vara koncentrerad på att anteckna och därför kan missa följdfrågor etcetera. Å andra sidan kan inspelning göra den intervjuade självmedveten och vilket kan leda till en känsla av att hen inte kan vara helt ärlig (Fägerborg 2011:104–105). Oärlighet var inget jag upplevde, men däremot blev det tydligt att inspelningen hade en effekt på de intervjuade då samtalen fortsatte efter att jag stängt av diktafonen, och i många fall berördes viktiga punkter som jag också använt mig av i materialet.

Observation

Trots att intervjuer oftast ger ett rikt material och ger en unik bild av hur människor upplever och erfar något, så finns även brister. I ett samtal får vi bara ta del av det explicit uttalade, det andra som kan höra till någons vardag och som är självklarheter är svårare att nå (Pripp & Öhlander 2011:114ff; Bloch 1998). Av den anledningen användes förutom intervjuerna även observation som metod. Jag fick möjlighet att delta på ett riksdagsseminarium som Föreningen Sveriges Vattenkraftskommuner tillsammans (FSV) med Centerpartiet bjöd in till. Föreningen försöker varje år att få till ett seminarium i riksdagen för att möta den beslutsfattande makten, därför är alla riksdagsledamöter inbjudna att delta. Andra närvarade var Norges representant för Landssammanslutninga av Vasskraftskommunar vilket är Norges motsvarighet till Föreningen Sverige vattenkraftverkskommuner, författaren Arne Muller, representanter för Norrlandsförbundet och Inlandsförbundet. Ovanstående aktörer höll föredrag vilka följdes av gemensamma diskussioner med Föreningen Sveriges Vattenkraftverks styrelse, inbjudna föreläsare, organisationer samt riksdagsledamöter. Dagen efter deltog och observerade jag vid Föreningen Sveriges Vattenkraftverkskommuners årsstämma. Jag blev välkommen att göra en deltagande observation, en metod som används för att synliggöra det givna och självklara (ibid.).

En observation kan sägas ge kunskap om fenomen i interaktion och socialt samspel (Pripp & Öhlander 2011:114ff). Min intention med att delta vid ”mötena” var exakt det, att observera: hur samtalen kring återföringen går till i praktiken människor emellan, hur samtalet blir mottaget. Jag ville också jämföra om det här kom fram känslor som undveks i intervjuerna. Metoden deltagande observation kräver en kontinuitet. I Ragunda användes deltagande observation mer kontinuerligt vid varje samtal och aktiviteter som jag sysselsatt mig med under tiden i fält. Liksom när jag klev ut från ett samtal och förde anteckningar. Jag gjorde noteringar om samtalet när jag tagit en promenad i centrum, fikat på det lokala fiket, besökt turistattraktioner och handlat. Genom att använda anteckningar som ett material skapade jag mig en bild och en referensram som kunde, om än lite, likna lokalinvånarnas. I analysen behandlade jag mina anteckningar om lokalsamhället på liknande sätt som jag gjorde med utskriften av intervjuerna.

Trovärdighet

Att skapa trovärdighet för resultatet i en studie innebär att visa i vilken utsträckning de valda verktygen mäter det som är avsett att mäta (Bryman 2011:351–352). För att bedöma en studie används begrepp som reliabilitet och validitet, reliabilitet och validitet anses dock vara betydligt svårare vid en kvalitativ studie än en kvantitativ (Öhlander 2011:288ff). I arbetet är jag både mätinstrument och uttolkare av resultatet. Resultatet grundas på mina informanternas berättelser, och jag vill försöka förstå och analysera med hjälp av begrepp och kontext. Att kontrollera min tolkning av andra människors berättelser är betydligt svårare än att kontrollera till exempel fakta och statistik. Det är ändå lika viktigt att skapa

pålitlighet i det som skrivs (ibid.). Min avsikt här är inte att mäta någon yttre verklighet, utan mer framföra en möjlig tolkning och belysa ett fall.

I kapitlet: *trovärdighet* har jag sökt synliggöra de metoder som använts och jag har försökt vara så detaljrik som möjligt för att läsaren själv ska kunna bedöma validiteten i valet av metod, det vill säga, om de verktyg som använts har varit de som är bäst lämpade eller inte. Läsaren kan därefter själv avgöra reliabiliteten genom att använda samma metod och söka samma resultat, vilket är det svåra i kvalitativa studier då var människa har sin egen berättelse som sker i förhållande till tid och rum (Öhlander 2011:288ff). För att stärka reliabiliteten och validiteten i mitt arbete har jag följt mitt syfte och försökt besvara mina frågeställningar. Det ska här tilläggas att frågeställningarna har förändrats under tidens gång. Under intervjuerna använde jag mig av inspelning som tidigare nämnts för att kunna kontrollera tillförlitligheten och granska det som sagts under samtalen (Fägerborg 2011:104ff). För att styrka mina resonemang, visa på transparens presenterar jag i stor omfattning citat och utdrag av intervjuerna. Genom att klargöra alla moment och delar så tydligt som möjligt vid ett tidigt skede i uppsatsen kan möjliggöras för läsaren att avgöra generaliserbarheten. Generalisering innebär att hitta överensstämmelser med andra fenomen, att hitta det som är gemensamt (Bryman 2012:369). Uppsatsen kan inte säga något om alla lokalinvånare i Ragunda kommun, om deras relation till vattenkraften eller deras upplevelse av utveckling. Hade undersökningen undersökt det samiska perspektivet, frågat nyanlända eller ungdomar i Ragunda hade säkerligen resultatet blivit ett annat. Även om informanterna i arbetet var av olika generationer, olika bakgrund och befattning så är det ändå en relativt heterogen grupp som intervjuats. Arbetet ska därför ses som ett exempel från utvalda människor i Ragunda kommun.

Undersökaren, fältet och tolkningen

För att uppnå informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet samt nyttjandekravet (Powell & Aurora-Jonsson 2014), har jag informerat mina informanter om vem jag är, vad jag gör och vad jag ska göra med informationen de gett mig. Jag tar del av människors berättelser och bör därför ta hänsyn till att mina informanter inte får illa av att deras upplevelser publiceras. Jag har därför fingerat namnen så gott jag kunnat. På grund av några av mina informanternas befattningar är det dock svårt att anonymisera dem helt och hållet. Det hade kunnat göras genom att ange andra geografiska platser, partitillhörigheter och befattningar, men sammanhanget ansåg jag det vara av vikt att ge läsaren en ett samband. Jag ansåg det vara av betydelse eftersom Ragunda är omstritt i den samhällsdebatt: återföring av naturresurser som behandlas i uppsatsen och utgör ett bra exempel för frågan som drivs så anser jag att det är viktigt att platsen får synas. Alla intervjuer har gjorts med samtycke och de personer som varit något svårare att anonymisera har givit sitt godkännande att figurera med sina rätta uppgifter, och har inte haft några problem med att uttrycka sina upplevelser, tankar och åsikter. De har istället uttryckt en önskan om att vara synliga i studien. Några av informanterna ville ge sitt godkännande innan jag citerade dem och därför skickades materialet till dem så att de hann läsa och förstå i vilket sammanhang det skulle presenteras.

Rich picture

Materialet blev större och mer komplext än väntat. Jag har valde därför att använda mig av rich picture för att inledningsvis tolka materialet. Jag använde mig av metoden rich picture, som används för att förstå komplexa situationer. Forskaren Rosalind Armson (2011) är omtalad för sitt sätt att begripa saker och ting genom systemanalys som är hennes grund. Metoden bygger på att en bild säger mer än tusen ord i en uppsats som den här behövs däremot ord, uppsatsen bygger därmed sagt inte på bilder men bilder har hjälpt till att skapa ordning i materialet. Ibland har vi människor också lättare att tänka och förstå vid en visualisering. En rich picture består av bilder, symboler, ikoner och processer som används för att illustrera situationen grafiskt. Den hjälper oss att identifiera ett eller flera teman som ska komma att utforskas. Tanken är att vi ritar vad som är viktigt, det som också dyker upp i hjärnan. Ord får förekomma i bilden, men de ska vara få (Armson 2011:79ff). De första tankarna till arbetet grundades på en vilja att höja lokalinvånarnas röster, och förstå hur orättvisor mellan land och stad tar sig uttryck. Även fortsättningsvis ville jag försöka uttolka lokalinvånarnas röster, men i relation till vattenkraften som ett fenomen för regional obalans. Det var svårt att se den röda tråden men, genom systemanalys kunde jag förstå vad som var viktigt: förändring, identitet, orättvisor, sorg och kamp. Metoden synliggjorde även samband mellan orsaker och verkan i informanternas berättelser.

Att kliva in och gå ut

Mina egna perspektiv är ofrånkomliga. Det är jag som intervjuar, tolkar och analyserar vilket gör att min roll och tolkning av materialet inte går att undvika. Liksom Hansen (1998:34f) skriver om rätten att tolka i sin avhandling så är tolkningarna mina, de är baserade på informanternas utsagor, även om vi kanske inte alltid kommer att vara överens. Mötet mellan mig och deltagarna är beroende av hur de identifierar mig och vice versa. Att studera något som ligger en själv nära kan vara en svaghet såtillvida att mycket är självklarheter. Trots att jag tagit del av de frågor jag undersöker från barnsben så bedömer jag mig vara en bit ifrån det studerade fältet, tillräckligt långt bort för att kunna studera det och tillräckligt nära för att kunna förstå. Igenkänningsfaktorn med Ragunda var hög med min egen uppväxtort, en industriort. En del skulle säga att igenkänningsfaktorn är en svaghet (jfr. Gunnarsdotter 2005) då en blir hemmablind, men för mig var det en ingång som möjliggjorde att jag redan kände till en del av den kultur som fanns på platsen. Genom processen har jag försökt att reflektera över min egen roll, mina tankar och tolkningar. Jag har bland annat fört samtal med människor som "inte är nära ämnet" för att undvika att bli för påverkad av mina informanternas historier.

3. Teoretiskt ramverk

Ett fenomenologiskt öga

Arbetet är ett försök till att förstå förändring, att förstå en livlig samhällsdebatt och att förstå människors subjektiva upplevelser kring vattenkraft. Ett fenomenologiskt perspektiv försöker fånga hur världen framträder för människor och hur de bearbetar den med sina sinnen och sitt språk. Det är studiet av människans upplevelse. Fenomenologi kan användas för att beskriva människors upplevelser av fenomenen så att vi kan förstå vad som är allmänna, och vad som är individuellt, upplevda upplevelser (Jackson 1999:4ff). Vi delar världen med varandra, så det finns en intersubjektivitet mellan människor. Intersubjektivitet är en förutsättning för den levande världen vi lever i och delar med andra (Inglis 2012:88–89). I den här uppsatsen ska fenomenologin ses som en av mina främsta inspirationskällor för att förstå informanternas berättelser.

Genom platsen upplever vi världen

Det här arbetet är baserat på förståelsen av att våra liv tar plats någonstans, vi som människor är alltid någonstans (Casey 1993; 2001). Plats är därför det övergripande konceptet för att förstå berättelserna från lokalinwånarna. Platsen påverkar hur vi förstår omvärlden (Casey 1996). Fenomenologen Edward Casey ställer sig frågan: *Finns det någonting* vi kan uppleva utan att ta hänsyn till platsen? Vi är alltid i platsen och kan inte göra något utan platsen. Upplevelser är därför alltid platsbundna (Casey 1996:19). Plats är en punkt på en karta, en position, en metafor⁵ men det är också bostaden, hemmet och människans orienteringsverktyg (se till exempel: Atiken & Valentine 2005; Cloke 2014; Cresswell 2015). Platser är viktiga på grund av de funktioner som de har eller på grund av de symboler som de representerar. En plats har en förmåga att få det förflutna att leva upp i nutiden och bidra med produktion och reproduktion av socialt minne (Casey använder begreppet *placememory* för det här). Vårt minne är alltid platsspecifikt menar Casey 2000:181ff.). I Ragunda till exempel, upprättades ett vattenkraftverksmuseum i närhet till Krångede kraftverk, museet upprättades av en av informanterna i det här arbetet, Petter. Hans tanke var från början att han ville att hans barn skulle kunna ta del av och minnas den historia som Ragunda består av. Museet är idag en viktig punkt i Ragunda och en symbol för många på olika vis.

Med konceptet plats kan beskrivas de kulturella processer som strukturerar relationen mellan människa, plats och ting (jfr. Hansen & Salomonsson 2001:15). Känslorna för platsen som lokalinwånarna berättar om visar sig ofta vara grundande i traditioner från

⁵ Uttryck som: att sätta på plats, att veta sin plats (Harvey 1996)

tidigare generationer men de växer också i form av tidigare generationers berättelse om deras förstörda livsvärld. Kulturgeografen Doreen Massey menar även att plats är en social konstruktion och en plats är konstant under konstruktion och förändring (Massey & Jess 1995a; Harvey 1993). I det här arbetet, utifrån platsperspektivet, beskrivs hur Ragunda är en konstruktion av kraftverksetableringen, befolkningsrörelser och strukturella processer. Genom att förstå platsens förhållanden kan vi också förstå varför platsen Ragunda har blivit ett föremål för kraftverksindustrin och därmed vilka värden som tillskrivits Ragunda historiskt och geografiskt. Människan är lokaliserad och så även kraftverkssamhället (Cresswell 2015). Genom att förstå lokaliseringen kan vi också förstå den effekt den har på Ragunda och deras invånare. Det är platsens förhållanden och förutsättningar som formar samhället, samhället är i sin tur konstruerat av oss människor (Massey & Jess 1995c). Vi konstruerar uppfattningen av platser genom våra berättelser om platser och oss själva i förhållande till platser, det är det fält där vi lever vårt vardagliga liv. Genom att lyssna på historier om tidigare händelser når vi tankar och kommentarer om praxis (Massey 2005:5). Vi kan här synliggöra vad som har konstruerat Ragunda som plats och hur den har förändrats. Berättelser är nära kopplade till den person som berättar dem. Ingen beskriver samma händelse på samma sätt, eftersom vår förståelse och tolkning av en händelse är nära kopplad till våra egna intressen (Borgström 1997:27–29). Plats, liksom fenomenologin intresserar sig för de individuella upplevelserna, där vår förståelse om hur vi upplever världen är kopplat till våra tidigare erfarenheter (Jackson 1996:4ff). Platsens historia består därför av många sammanflätade berättelser som vi här kommer att få se.

Förbindelser med andra platser, oavsett om det är genom positiva nätverk eller motpositioner, är en viktig aspekt av betydelsen som ges till platser (Massey i Allen et. al 1998:88–89). I det här arbetet ser jag platsen ur två perspektiv: den levda platsen som är upplevd. Här samlas berättelser, värden, nostalgi, historier, erfarenheter, minnen och kultur som skapar och ger en bild av platsen. Det andra perspektivet är den diskuterade platsen. Här befinner sig de sociala relationerna, de upplevda geografiska ojämlikheterna, kampen om platsen och platsen i ett relationellt perspektiv. Skillnaden mellan de två olika synsätten är att se platsen som å ena sidan en plats som tillskrivs värden och är en behållare för minnen, erfarenheter och nostalgi å andra sidan en se platsen som relationell och formad av sociala relationer. Genom ett relationellt antagande av platsen kan vi synliggöra geografiska ojämlikheter, dels de konkreta distinktionerna som inkomst, arbete och kultur, dels skillnader i makt. Vi kan ställa oss frågan om var den geografiska makten befinner sig (Massey & Jess 1995b:221ff). Det finns däremot distinktioner i platsbegreppet, där Massey och kulturgeografen David Harvey sticker ut då de menar att platser utvecklas genom relationer mellan individer, aktörer, kön och klasser, som i förlängningen är det som konstruerar en plats (Massey 1994; Harvey 1996). Casey och Cresswell anser dock å sin sida att upplevelsen av en plats och en individs bundenhet till en plats är det som skapar mening med platsen (Casey 1993; Cresswell 2015). Jag vill föreslå en kombination av de olika definitionerna och kommer därför att använda begreppet dels för att synliggöra sociala processer, sociala relationer och för att förstå samverkan mellan olika institutioner, dels för att synliggöra hur människor upplever omvärlden genom platsen och ger den

mening. Platsen blir således ett verktyg för att förstå lokalinvánarnas fysiska förutsättningar och de processer som skapar mening för lokalinvánarna.

Den ständiga förändringen

Komprimering av tid och rum

Platsen är föränderlig och för att förstå upplevelserna kring förändringarna behöver vi ett mer strukturellt perspektiv. Det empiriska materialet är av levnadsförlopps-karaktär. Det består med andra ord av förändringar i samhället. För att förstå hur de strukturella förändringarna, som skett både på nationell och global nivå, påverkar de lokala invånarna används därför begreppet komprimering av tid och rum (time-space compression). Ett modernt samhälle karaktäriseras av förändringar i hög hastighet. Modern teknik kan förkorta tiden och därmed krympa rummet vilket förändrar hur människor lever, studerar, arbetar, reser och kommunicerar. Tiden spelar mindre roll. Komprimering av tid och rum kan ses som positivt i bemärkelsen att det möjliggör för människor att exempelvis bo var de vill även om de har ett jobb någon annanstans, de kan distansarbета, arbetet kan många gånger effektiviseras, resor tar kortare tid etcetera. Men det kan också ses som något negativt då det har skapat nya ojämna ekonomiska utvecklingsgeografier där rikedom, tillväxt och investeringar växer i utvalda kluster (Harvey 1990:260ff; 1996:242–247). Begreppet bidrar till att förstå förändringar i kultur och struktur, hur arbete, fritid och samhällsformer förändras – hur de växer på en plats och dör på en annan. Med andra ord skapas ojämn geografisk utveckling vilket innebär mer jobb, investeringar och inkomster på ett ställe jämfört med ett annat – vilken då blir en yta i underläge (Massey & Jess 1995b:2). Obalanser, mer specifikt geografiska obalanser: sociala, ekonomiska och miljömässiga är en av utgångspunkterna för arbetet. Obalanserna kommer till uttryck hos människor, bland annat i media, genom debatten av återföring av naturresurser, men också hos mina informanter.

Ojämn geografisk utveckling

Med konceptet *ojämn geografisk utveckling* kan synliggöras hur kapitalismen främjar utveckling i ett område och fördröjer utvecklingen i andra områden. Ojämn geografisk utveckling i en region eller mellan regioner är enligt Harvey (2006) ett resultat av inneboende processer i kapitalismen. Kapitalism behöver hela tiden nya naturresurser såsom mark och tillgångar till låga kostnader. Erövrandet av land och naturresurser kan göras bland annat genom kolonialism. Harvey (2006) menar att den kapitalistiska utsugningen i kolonialistisk mening exploaterar hela befolkningar och deras kulturer vilket kan bidra till ojämn geografisk utveckling och leda till skilda exploateringsmönster av befolkningar, tillgång och mark. Konsekvensen av kapitalistisk utsugning är att lokalsamhällens kultur och karaktär förstörs (ibid.).

Olika platser och orter kan ses som geografiska lokaliseringpunkter för kapital och investeringar varifrån människor har blivit förflyttade till förmån för nationens utveckling (Wahlström 1984:32). Traditionellt har lokalisering skett genom kolonial och imperialistisk plundring av tillgångar (till exempel naturtillgångar, penningtillgångar och genom beskattning). Kolonialism innebär att ta kontroll och omforma ett område som

tillhör någon annan (Harvey 1996). Begreppet kommer spela roll för att förstå upplevelsen av kolonialism som lokalinvånarna delar i sina berättelser. Koloniala relationer förvärrar ofta ojämna utveckling. Harvey (2007:147–149) använder även begreppet ackumulation genom frångående (*accumulation by dispossession*) för att beskriva processen då någon berövas någonting som den tidigare besuttit. Ackumulation genom frångående är en vidareutveckling av Marx' *primitiv ackumulering* där mark eller resurser som tidigare var utanför det kapitalistiska systemet blir indragna i det. Genom att exempelvis expandera och hitta nya områden att exploatera upprätthålls det kapitalistiska systemet. Ackumulation genom frångående är en omvandling av former för egendom från gemensamt, kollektivt och statligt till privat ägande (Harvey 2011:181ff). Ackumulation genom frångående kan, men behöver inte vara en komponent i ojämna geografisk utveckling (ibid.). Det är även kärnan i vad som karaktäriserar det allmänna uttrycket av konflikter kring återföring av värdet hos naturresurser. Resultatet av ackumulation genom frångående är att rikedomar och makt centraliseras och hamnar i händerna på ett fåtal människor. Ackumulation genom frångående kan upprättas helt enkelt genom att råna dig på dina tillgångar, genom att ta något från dig som har värde (Harvey 2006:89ff; 2007:147–149). Kolonialism och ackumulation genom frångående ses i det här arbetet som bidragande orsaker till ojämna utveckling. Viktigt i sammanhanget är att ojämna utveckling finns även där det inte råder koloniala relationer.

4. En överblick

I det här kapitlet ges en överblick i relation till vattenkraften. Det är berättelsen om vattenkraften som samhällsnytta, om ramverken kring vattenkraften, om relationen till samhälle och miljö och slutligen om relationen till de värden som uppstår via vattenkraften.

Vattenkraften och samhällsnyttan

Redan under tidig medeltid användes vatten som källa till kraft, då som drivkraft i kvarnarna. Därefter kom vattenhjulen i bäckar och åar som användes som kraftkälla till bland annat sågar, stångjärnshammare och blåsbälgar. Vattenkraften är begränsad på så vis att ett vattenfall, det ligger där det ligger. Industrier, sågar och samhällen växte därför upp kring vattenfall och forsar. I takt med elektrifieringen möjliggjordes utvecklingen av en modern infrastruktur. Vägar, kommunikationer, järnvägar etcetera kunde växa fram (Ronnerstam 2018:15ff). Det fanns dock två sidor av huruvida vattenkraftverken skulle utvecklas. Ena sidan var böndernas: de ansåg att åarna skulle rinna fritt. Den andra sidan var teknikerna, industriföretagarna och politikerna som tyckte att utvecklingen skulle ske snabbare då vattenkraften hade en enorm potential för att leverera energi och el (Bernes & Lundgren 2014:135).

Vattenkraften i Ragunda

Nästan var du än åker i Sverige stöter du på ett vattendrag: en sjö, en fors eller en älv. Bland en av våra största älvar finner vi Indalsälven. Indalsälven rinner bland annat genom Ragunda kommun. Ragunda kommun är en resursrik kommun mellan kust och fjäll. Vattendragen är för Ragunda en viktig naturresurs. Indalsälven är belägen mitt i Sverige, rinner ut längs fjällkedjan mellan Norge och Sverige och rinner genom landskapen Jämtland och Medelpad. Därefter rinner älven genom storsjön som är Sveriges fjärde största regleringsmagasin och mynnar sedan ut i Bottenhavet (Blomqvist 1970:59ff). Indalsälven sägs vara en av de älvar som tidigast var attraktiv ur ett kraftverksperspektiv. Första kraftverket som etablerades i Indalsälven var vid Hissmofors, år 1894, vilket betyder att det också var bland de första i hela landet. Det är den älv jämte Luleälven i Sverige som är rikast på vattenkraft med hela 25 vattenkraftverk, varav nio ligger inom Ragunda kommuns gränser (ibid.:110ff). Under första tiden, när kraftverken byggdes, var det främst för att förse ett lokalt stamnät med elektrisk kraft och därmed Ortsbefolkningen med el.

Innan utbyggnaden av vattenkraftverk i Indalsälven var fisket en viktig källa från älven. Fisket kan spåras till år 1273. Ragunda var ingen så kallad fiskeby men innan vattenkraftverksetableringen var fisket en viktig näring för de boende, älven som resurs var även viktig för rekreation och turism (Andersson 1957). På den tiden hade jordägarna runt

älven rätt till fisket. Älven var en lekplats för lax, havsöring, sik, harr och nätting. Det fanns fisk i sådan omfattning att det inrättades en skatt på fiske, på den tiden tog kronan ut en tredjedel av den fångade fisken. Fisket försämrades under Ragundakatastrofen år 1796⁶ och efter sent 1800-tal ägde inte längre kronan rätt till fisk från älven (Andersson 1957:177ff.). Under 1900-talet fanns uppemot 44 byalag som bedrev fiske vilket motsvarade cirka 325 personer. Men med tiden försämrades tillgången på fisk, och i samband med kraftverksbygget i älven förändras fisket (Ekerlid 2012). Det var dock inte enbart de ekologiska förutsättningarna som förändrades, så gjorde även landskapet som fick en ny form av kraftverksetableringen (Kommittén för planering av Indalsälven 1979). Ragunda hade länge vattenkraften som sin främsta försörjning. I samband med vattenkraftverksetableringen etablerades många kringliggande småsamhällen. De samhällen som fanns under etableringen av vattenkraften, och strax därefter, finns dock inte kvar idag (Rolén 1990).

Figur 2. Förteckning av vattenkraftverk Indalsälven (inom Ragunda kommun)

Egen figur [opublicerad]

Figuren visar vilket årtal kraftverket började byggas, och för några av de när de var klara. Förteckningen visar även vem som står som ägare.

Vattenkraften och ramverken

Under tidigt 1900-tal tillsattes en utredning för att institutionellt underlätta för en mer vattenkraftsvänlig politik. År 1917 lades ett förslag fram som innebar att den som ägde minst hälften av en fallsträcka hade rätt att bygga ut fallsträckan mot de andra ägarnas vilja. Det skulle också etableras speciella beslutsfattande institutioner för vattenrättsfrågorna. Tidigare häradsrätter⁷ bestod av vanligt folk med lokal anknytning, människor som bodde i områdena och berördes av utbyggnaderna. Nu skulle istället professionella jurister tillsättas för att avgöra i frågorna angående vattenrätter⁸ (Vedung & Brandel 2001:40ff). Tidigare utredning och beslut kom att bilda 1918 års vattenlag (Vattenlagen 1918:523). Vattenlagen ersatte tidigare förordning om jordägares rätt över vattnet. Vattenlagen skulle underlätta för anläggandet av vattenkraftverk och var konstruerad för att exploatering och utveckling av vattenkraftverk skulle ske (Vedung & Brandel 2001:40ff). Vattenlagen

⁶ Juni 1796 tömdes Ragundasjön på allt sitt vatten under fyra timmar. Tömningen av Ragundasjön var en av Sveriges största naturkatastrofer. Det var Magnus Huss, "Vildhussen" som ville skapa en flottningsled i form av en kanal förbi storforsen. Han misslyckades och det som då var storforsen blev döda fallet (som idag är ett populärt turistmål), en ny fors uppstod: Hammarforsen (Andersson 1957).

⁷ Motsvarar nuvarande tingsrätt, underrätt som fanns på landsbygden (Svenska Akademien 2009)

⁸ Rättsreglerna för hur man får utnyttja eller hålla undan tillgångar av vatten (Nationalencyklopedin u.å.)

innebar att enskilda personer hade rätt att utnyttja andras mark, något som tidigare enbart staten eller kommunen fått göra (Vedung & Brandel 2001:43ff.). Kraftverk och dammar fick anläggas på andras egendom utan hänsyn för skador, men under villkoret att ekonomisk ersättning utbetalades. Att inte behöva ta hänsyn till förstörelse av andra människors mark var en av de stora skillnaderna mot tidigare förordning, då vattenkraftverksutbyggnad fick ske, men inte om någon annans egendom tog skada (Jakobsson 1996:111ff.). Förutsättningarna för etableringen av vattenkraft i Sverige var som mest fördelaktiga i landets norra del med tanke på fallhöjder och vattendrag.

För att anlägga ett kraftverk krävdes en ansökan hos dåvarande vattendomstol. Det skapades därför i samband med lagen fem vattendomstolar. Enligt vattenlagen från år 1918 gällde tillstånden för all framtid, men efter 55 år skulle finnas möjlighet till omprövning (Jakobsson 1996:111ff). Vattenlagen från år 1918 ersattes år 1983 (Vattenlag 1983:291), men upphävdes år 1999 för att enligt 1 kap 2§ (SFS 1998:811) förflytta en del av vattenlagen till miljöbalken⁹. I och med vattenkraftsetableringen skedde tvångsförflyttningar, inte minst av samer i Sverige (Össbo 2014:45). Norrland blev ett område för naturresursexploatering, något många forskare idag menar ha varit en intern kolonialisering (se till exempel: Sörlin 1988; Össbo 2014). Diskursen om Norrland som ett ”Framtidsland” syftade inte bara till forsarna, utan även skogen och malmen beslagtogs (se till exempel: Sörlin 1988; Össbo 2014¹⁰). Tvångsförflyttningar eller fördrivning till förmån för vattenkraftsetablering är däremot inget svenskt eller lokalt fenomen; exempel finns över hela världen. Bland många exempel kan nämnas Manitoba, och Quebec där bönder fördrevs från de mest produktiva markerna till förmån för vattenkraftverksexploatering (Brian 2008:281ff).

Vattenkraften och relationen mellan produktion och profit

Vi har nu läst om vattenkraften, platsen och förändringarna. Nu ska vi dyka ner i vad som är kärnan i den här uppsatsen: den upplevda orättvisan. Idag är vattenkraften inte bara en källa till energi utan utgör också en symbol i heta debatter, det finns många åsikter kring hur vattenkraftens värden¹¹ ska hanteras (se till exempel: Larsson 2020). För att förstå vad fenomenet kampen för *återföring av värdet på naturresurser* innebär, presenteras här en bild:

Drygt 90 procent av Sveriges vattenkraft produceras i de sju skogslänen. Exploateringen av vattenkraften har försämrat förutsättningarna för fiske, renskötsel, jord- och skogsbruk, liksom för turismen. De kommuner som bidrar med sina forsar till den gemensamma

⁹ Under åren mellan 1918 – 1983 har det däremot skett ändringar i lagen som både är fördelaktiga för vattenkraften men som indikerar också antas ett handgrepp för miljö. Om ändringarna finns att läsa i bland annat Össbo 2015; Jakobsson 1996 och Vedung & Brandel 2011

¹⁰ Össbo (2014:10) menar dock att när det gäller exploatering av Sapmí bör inte begreppet intern kolonialisering användas då det förutsätter att Sapmí är svenskt.

¹¹ Värden och Vinster: inkomstskatter, fastighetsskatt, bolagsskatt. Däremot är det förekommande att det finns ”biförluster” såsom arbete, befolkning, kostnader för skador etcetera. Här används inte värde som i teoretisk traditionell mening där enligt Harvey (1996) pengar inte är värde, men pengar är deras representationsform. Värde är immateriellt och objektivt existerande. Det ska istället ses här som ytters materiellt.

vattenkraftsproduktionen bör därför få någon form av ersättning för att utveckla de bygder som berörs

Motion 2013/14: N225

Utdraget ovan kommer ur en del av motiveringen i en motion till Riksdagens näringslivsutskott år 2013 som handlar om hur vinsterna från vattenkraftsproduktionen hamnar någon annanstans än där produktionen är belägen. Därefter och innan finns otaliga motioner, tidningsartiklar och reportage som har producerats, och fortfarande i nuvarande stund produceras (se till exempel: Motion 2019/20:1772; Johansson 2020; hela Sverige ska leva 2020). Texter som handlar om att de kommuner som försörjer landet med el också borde få tillbaka en del av värdet som utvinns ur resursen¹² (se till exempel: Motion 2013/14: N225). I Ragunda produceras el som används i stora delar av landet. Produktionen är belägen i Ragunda men styrs från energibolagens respektive huvudkvarter i Stockholm¹³. Det betyder att de värden som uppstår från produktionen återfinns i Stockholm och inte i Ragunda. Det här är det grundläggande argumentet i debatten (SVT 2016). Den bild som beskrivs ovan framkommer ofta i mediedebatter och i de motioner som skickas till riksdag som författats av såväl privatpersoner som tjänstemän och riksdagsledamöter. Det är bilden av hur vattenkraftsetableringen påverkat övriga näringar och om den resursutvinning som skett av de norrländska älvarna. Idag är det Föreningen Sveriges Vattenkraftverkskommuner som driver frågan kring återföring, men även många andra aktörer, journalister, författare, forskare, privatpersoner, företagare, politiker och övriga föreningar¹⁴ (se till exempel: Lundmark 1971; Muller 2015; Månsson 2015; Tidholm 2017abc). Bilden av landsbygden som en producent är något som är ständigt återkommande och välstuderat, där landsbygden ofta framställs som en plats som producerar livsmedel, turism och energi (se till exempel: Stenbacka 2000:253–254). Att landsbygden ses som en producent är ett grundantagande i många debatter som handlar om att återföra värdet av naturresurserna till de platser där produktionen är. Kraftverksetableringen har förorsakat konsekvenser för landskapet och ekosystemet. Det påverkar natur, miljö och näringar (Näslund, Kling & Bergengren 2013). En möjlig lösning som ofta dyker upp som förslag i debatten kring återföring av värdet av naturresurser är en reform av fastighetsskatten på energiproducerande enheter¹⁵ (Nordin u.å.)

Vattenkraften och fastighetsskatten

Vattenkraften innebar under lång tid en viktig ekonomisk inkomstkälla för kommunen. Inte bara i form av inkomstintäkter från arbetare och företagare, utan även i form av fastighetsskatt. Under 1920-talet infördes garantiskatt och det är vad vi idag kallar kommunal fastighetsskatt. Garantiskatt var en kommunal beskattning av fastigheter och tillkom i samband med utvecklingen av kommunalt självstyre (SOU 1953:8:9). Fastigheter

¹² Se även: Lindahl & Helander 2013; Lindahl & Ahlgren 2013; Össbo 2015; Backe 2018; Nilsem 2018; Åsling 2018; Fredriksson 2019

¹³ Kraftverksanläggningarna ägs av Fortum AB (Esbo, Finland), Vattenfall AB (Solna), Statkraft AB (Oslo, Norge) och Torrsjökraft AB (Veda)

¹⁴ Norrlandsförbundet, Inlandskommunerna, Helainlandskommunerna, hela Sverige ska leva är några som strider för att återföra värdena av naturresurserna tillbaka till lokalsamhällena.

¹⁵ Fastighetsskatt i det här arbetet tar enbart hänsyn till fastighetsskatt på energiproducerande enheter, det är allt inte fastighetsskatt för småhus, industrier eller övriga fastigheter som det talas om.

skulle beskattas med ett belopp som motsvarade sex procent av taxeringsvärdet för en jordbruksfastighet och fem procent av taxeringsvärdet för andra fastigheter (Fastighetsbeskattningskommittén 2000:47). Under 50-talet genomfördes många reformer av fastighetsbeskattningen, men det intressanta gällande ämnet av elproducerande enheter var att garantiskattesystemet upphörde gälla år 1955 och ersattes av ett garantibelopp. Det slopades senare helt år 1988 efter många års reduktion i etapper av beloppet. Motiven till att avskaffningen var att skatten förlorat sitt syfte, det som skulle garantera skatteintäkter till kommunerna hade istället blivit en form för improduktiv skatteplanering (Fastighetsbeskattningskommittén 2000:49–50).

För att ”räta ut” ojämlikhet och geografiska ekonomiska skillnader har vi i Sverige utjämningsystemet. Svenska kommuner och landsting ansvarar bland annat för skola och vård, och finansierar sin verksamhet främst genom kommunal skatt. Vissa regioner har dock högre skattesatser än andra och andra har högre kostnader på grund av ogynnsam demografi och andra strukturella faktorer. Syftet med utjämningsystemet är att utjämna strukturella skillnader så att alla regioner har samma förutsättningar att klara sina åtaganden. Systemet består av fem delar: inkomstutjämning, kostnadsutjämning, strukturbidrag, introduktionsbidrag och regleringsbidrag/avgifter. Inkomstutjämningen är den absolut största posten i systemet och står för över 80 procent av omfördelningen (Folkesson 2020). Förutom skatteutjämningsystemet finns en så kallad ”bygdepeng” som ska vara ett bidrag till landsbygden (för de kommuner som har vattenkraftverk), för att utveckla och underlätta för boende i landsbygds/glesbygdsområden (Länsstyrelsen Norrbotten u. å.).

5. Mellan nu och förr

[...P]lacerar in den lilla tätorten mellan nutid och dåtid och lägger vikt vid att den lilla tätorten alltid varit en storhet i förändring, men samtidigt en miljö som bär med sig sin historia. Historien är ett levande närvarande av sociala handlingsmönster. Tidigare livsformer finns nedfälda i de små tätorterna som symboler av betydlig styrka för dagens vardagsliv.

Berg & Hansen 1991:55–56

Fisket, kulturen¹⁶ & identiteten

Det som är utstickande i berättelsen om då, är forsarna, som fram till år 1916 strömmade fritt och var en plats för många människors identitet¹⁷. I det här kapitlet får vi möta människor från olika generationer som berättar och återberättar historien innan och under kraftverksetableringen. Det alla lokalinvånare vittnar om, antingen de själva genomlevt den eller de vuxit upp med historier om den, är fiskekulturen som var viktigt för Ragunda. Kanske inte för den ekonomiska utvecklingen och uppbyggnaden av samhället, men för kulturen, identiteten och rekreationen. Historien spelar en viktig roll för hur vi ska förstå det grundläggande argumentet i debatten kring återföring av värdet av naturresurser – det förlorade fisket, den förlorade gemenskapen och rekreationen.

Börje, fisken och det förstörda ekosystemet

Forsarna och deras latenta funktioner

Jag står i köket hemma hos Börje och blickar ut över Ammerån. Det är otroligt tänker jag, vilken kraft forsarna har, och hur nära den är. Börje skulle inte kunna tänka sig en annan plats att leva på. ”Jag ser Ragunda som nio forsar och inte nio kraftverk” säger Börje när han håller upp den första kaffekoppen. I de riktigt gamla skrifterna i Ragunda kommuns arkiv står det om hur de kunde föräta sig på laxen. Människorna åt lax minst fem gånger i veckan, det var sådan tillgång i forsarna påstår Börje. Det var ingen fiskeby, men fisket var viktigt och fiskare, det fanns det gott om menar Börje. Men forsarna var inte bara viktiga för att försörja människorna med mat. Det var också en plats för gemenskap, en plats att träffas på, en plats för rekreation som idag inte finns, förutom här då¹⁸ säger Börje. Forsarna upplevdes som en gemensam samlingsplats för invånarna innan kraftverksetableringen i

¹⁶ Kultur är ur ett historiskt perspektiv de sociala traditionerna, ur en beskrivande definition innebär kultur de skapande miljöerna och ett arv som överförs från generation till generation, det är ur den definition det används i det här stycket – den sociala traditionen att fiska, miljön som människan skapat och den ärvda berättelse som Börje ärvt från gamla skrifter (Daun & Löfgren 1973:7).

¹⁷ Jag ser här och i resterande del av arbetet identitet som en persons minnen, tankar och handlingar - en del av dig själv. Antingen för att skapa tillhörighet, känna dig ”hemmahörande” eller upplevelsen av dig själv i relation till andra, en slags spegelbild (jfr. Ahlsmark 1997:9; Gunnarsdotter 2005:96).

¹⁸ ”Här då” är vid Ammerån, det enda orörda vattendraget i Jämtland.

Ragunda. En plats som kunde nyttjas av alla. På många andra ställen i världen är vattendragen offentliga rum och tillhörande staten på samma sätt som andra offentliga rum som torg, bibliotek, idrottsanläggningar etcetera (jfr. Jakobsson 1992:237). Människor formar kollektivt offentliga områden för att maximera deras värde. Forsarna i Ragunda var en plats skapad för vardagliga möten och gemenskap (Massey 2005:152–153), lokalinvanarna skapade platsen relationellt genom de möten som skedde vid forsen. Forsarna förmedlar minnen av en annan, försvunnen tid. En tid där fisken fanns i överflöd.

Ida-Maria: Fiskar du?

Börje: Ja, oj, oj, från att jag kunde gå

Ida-Maria: Dina föräldrar var de fiskare?

Börje: Ja, ja. Far han jagade och fiskade han, jag följde med. Det var på så vis jag började med allt det där [att fiska och kämpa för miljön], vi tog igen varenda fisk vet du, vi åt varenda en och det gjorde vi. Från forsarna kunde vi självförsörja oss på fisk

Börje växte upp på 50-talet, då var de flesta av kraftverken redan utbyggda (åtta av nio). Det sista kraftverket i Ragunda byggdes 1957. Men det fanns vattendrag som fortfarande var orörda och där det fortfarande fanns tillgång till fisk. Det är i Överammer jag träffar Börje, här växte han upp vägg i vägg med Ammerån och det är här han sedan barnsben har fiskat. Ammerån är känd för sitt harrfiske berättar Börje och idag finns både harr och öring att fiska. Han själv minns inte hur det var innan etableringen av vattenkraften men han berättar historierna han fått av sin far och som lever kvar än idag. För Börjes far var Ammerån och de andra forsarna inte enbart för att införskaffa mat utan det var ett stort utflyktsmål för de boende runtomkring, forsen i sig utgjorde rekreation berättade Börje att hans far sagt. Börje själv är en storfiskare. Han berättar att idag kommer folk från många delar av Europa och Sverige för att fiska precis här, idag är det mestadels sportfiske det handlar om. I samtalen med Börje märks det att för honom är fisket, naturen och älvarna – och då främst bevarandet av detta – meningsfullt i livet. Här förstår vi relationen mellan människan och natur. Mellan Börje och naturen. För Börje är naturen ett subjekt med rättigheter och värde. För att en platsidentitet ska uppstå krävs sociala relationer och aktiviteter. Börje identifierar även sig själv som en fiskare; älvarna är därför vad som framkommer i hans berättelse. Platsen är en del av formandet av identiteten och identiteten formar även platsen (Rose 1995:88; Alsmark 1997:11). En plats är en behållare för nostalgi, minnen och erfarenheter (Casey 1993; 2000), vilket blir tydligt i samtalet med Börje som handlar om vad han minns från barnsben och från sin pappas berättelser. Nedan beskriver han sin relation till platsens identitet som en produkt av historier från förr.

Ida-Maria: Vad är din relation till älvarna?

Börje: Den är stark eftersom jag har många minnen knutet till forsarna, sedan fiskar jag fortfarande mycket, men eftersom Ragunda var tidigt i utbyggnaden har inte jag upplevt en tid före vattenkraftverken, jag har hört hur det var men det finns ingen egen reflektion om hur det var när laxen kunde leka, men historierna finns med såklart

Börje beskriver här hur historierna har följt med genom tiden, från att någon berättade för hans far om hur det var när det fanns stor tillgång till fisk och när forsarna strömmade fritt. Genom historier från förr och i interaktion med andra skapas en plats. Minnen kopplas till platser, saker, byggnader, händelser och relationer (Casey 2000:181ff). Effekterna av Börjes minnen, hans uppväxt, gör att han skapar en bild av platsen. Den bilden är en plats för rekreation, för fiske och för interaktion. Något som jag inte minns säger Börje, men som min far och hans bröder berättade, var att de hade en fiskestuga ute på en ö i Indalsälven som är borta nu, för älven är uppdämd. Börje berättar att även i nutid påverkas människor av vattenkraften på så vis att de har fått flytta på sina båthus då vattnet har förändrats. Människor påverkas på grund av att vattennivåerna regleras¹⁹ utifrån vattenkraften. I samtalet talar jag och Börje om vattenkraftens påverkan på människan och han vill vara lite försiktig med vissa detaljer, men något han ändå tar upp är de många berättelser om hur erosionsrisker²⁰ kan härledas till vattenkraften på grund av att vattnet dämms upp. Däremot håller sig Börje till att främst tala om vattenkraften i relation till ekosystemet.

Forsarna och ekosystem

Börje: Om du bygger en fiskväg kvarstår fortfarande massor med miljöbekymmer om du har en damm liksom, dammen stoppar nämligen naturliga näringstransporter och det är en jätteviktig grund i de här ekosystemen, att näring transporteras uppifrån källorna och ner

Ida-Maria: Det är dammarna som är problemet?

Börje: Nej, men det är en stor del. [...M]an var inte dum i huvudet när man byggde dammar en gång, människor har börjat bygga dammar från medeltiden och framåt, och då har de som etablerade kraftverk alltid lagt kraftverken där de har mest fallhöjd, för det man vill ha ut är energi. I princip alla dammar dämmer över forssträckor och strömsträckor, och nerströms är det antingen snustorrt eller alldeles för lite vatten för vattnet där går i ett rör liksom, ner till generator och turbinerna

Med laxens lek som exempel i tidigare utdrag menar Börje att vattenkraften har påverkat ekosystemet i forsarna. Eftersom barriärer byggs upp genom dammar kan inte fisken förflytta sig varken upp- eller nedströms och fisken dör därför ut. Börje berättar att han i sin tur har fått berättat för sig hur laxen dött ut. Att förr fanns det lax i överflöd, men idag

¹⁹ Ett regleringskraftverk är ett vattenkraftverk med förmåga att anpassa sin produktion efter elbehovet, den anslutande dammen kan magasinera delar av vattentillrinningen för senare produktion. Gasa bromsa vattenkraftproduktionen för att anpassa elproduktionen till en lägre efterfrågan på natten eller för att matcha sol- och vindkraft vid väderförändringar. Det finns många olika typer av regleringar – tertiärreglering, primär- och sekundärreglering, frekvensreglering och säsongreglering samt korttidsreglering. Korttidsregleringen medför konsekvenser som överdämning, barriäreffekter, torrläggning, förändrade flöden och vattennivåer (Jakobsson 1996).

²⁰ En vidare diskussion kring erosionsrisker och vattenkraft får tyvärr inte plats i arbetet men att vattenkraften har en koppling till erosionsrisker stöds däremot i andra studier där det har undersökts relationen mellan erosion och vattenkraft. Utbyggnaden av vattenkraften har inneburit att markområden hamnat under vatten eftersom vattenmassor uppströms sparas i dammar för att sedan kontrollerat släppas ut till kraftverken nedströms. Dessa regleringarna och den variation i vattennivå som dessa medför resulterar i erosionsskador i närheten av närhet till de reglerande vattendragen (se till exempel: Loeffler 1996; Liedgren 2011)

finns ingenting. Även om Börje själv inte upplevt när Indalsälven strömmade fritt med levande fiskekultur och levande ekosystem beskriver han en stark känsla av sorg för det förstörda ekosystemet och förlorade fisket. Det är en förändring som skett och den förändringen är inte genomdriven av människorna som bodde, eller som kom att växa upp, på platsen. Börje återkommer till beskrivningar och känslor för Indalsälven som plats. Han ger platsen mening i form av fisket. Här är det Indalsälven som är den centrala platsen i Börje berättelse. Indalsälven framkallar känslor ur berättelser från tidigare generationer, känslor av en försvunnen gemenskap och fiskekultur. Det är genom de känslorna Indalsälven får en mening. Det framkommer en känsla av sorg över det förlorade fisket. Sorgen är underbyggd av tidigare historier och är skapad av underliggande strukturer – etablering av vattenkraft. En känsla för en plats kan vara ett sätt att markera vilka som hör dit och inte. Det kan göras på olika sätt, till exempel genom att utöva ritualer, men också i rent vardagliga uttryck. Börje ställer sin mening med platsen (fisket) i motsats mot kraftverksexploatörernas vision med platsen (energiutvinning). Att göra skillnad på en grupp och en annan är nära bundet till de sociala maktrelationerna (Rose 1995:98ff.). Vems känsla för platsen innehar mer makt? Börjes eller kraftverksexploatörerna?

Saga, Daniel och historierna som satt spår

Mellan kraftverken Midskog och Näverede far jag in på en uppfart till ett stort rött hus. Precis nedanför strömmar Indalsälven. Här träffar jag Saga och Daniel som har flyttat hem igen. De har bott några år utanför Ragunda, men Saga känner att hon alltid har velat komma tillbaka till sina rötter. De är unga och har inte upplevt tiden innan kraftverksetableringen, men de lever med historierna om den tiden från både föräldrar och mor- och farföräldrar.

Ida-Maria: Ni får gärna börja en i taget och berätta var ni växte upp och hur det var

Saga: Jag är uppvuxen lite 50/50, vi flyttade från Östersund när jag var tio, men vi har alltid haft en liksom släktgård från mammas sida i Höglund, eller tänker du i relation till vattenkraften?

Ida-Maria: Du känner vad du vill berätta

Saga: Relaterat till frågan, jag har föräldrar som har engagerat sig i sådana frågor [landsbygdsfrågor], jag är färgad på det sättet, sedan mor- och farföräldrar som har jobbat i alla de här branscherna, mormor satt plant, [planterade blommor], morfar var ”grovis”, byggde Slussen och åkte ner i baracker och andra sidan farmors pappa var med och byggde Krångede kraftverk, jag har rötter i själva branschen

Ida-Maria: Jaha, då har du massa berättelser från dina far och morföräldrar?

Saga: Ja, verkligen! Jag har alltid fått höra från att jag var liten hur fisket gick förlorat när man byggde igen älven. Mina föräldrar och mor- och farföräldrar berättade att fisket utgjorde en stor näring och stark kultur, och när människorna förlorade älven förlorades även någonting annat.

Ida-Maria: Kulturen kring fisket?

Saga: Ja, Det är en identitet, fisket alltså. Det kan jag tänka nu när vi bor här, undra hur det hade varit om vi inte hade något kraftverk här: undra kring turism, fiske

Sagas pappa var från Stugun och hon berättar hur mycket Stugun betytt för hennes pappa, hans historia som i sin tur är återberättad från någon av hans föräldrar eller bekanta. Fisket, det var en del av människorna på platsen och också skogen. Saga inser att det inte bara är

i hennes föräldrar som historien klamrat sig fast, utan den syns även i hennes eget intresse för frågor kring naturresurser. Saga menar att från början var det för maten som fisket var viktigt, men det växte till att bli en del av människornas identitet. Det är nog därför, menar hon, som argumentet i att medborgarna har förlorat fisket är starkt. Hon menar att det inte enbart är en ekosystemfråga, utan att det handlar om sociala konsekvenser för människor. Berättelserna som Daniel har med sig hemifrån handlade också om fisket. Eftersom Daniel växte upp i Östersund var han i Ragunda på sommaren och han fick alltid höra hur fisket var bättre förr, och att det var farligare nu att bo nära forsarna på grund av regleringarna²¹. Även om regleringarna i sin tur också för något gott med sig menar Daniel. De här berättelserna som Saga och Daniel har med sig hemifrån är en del av deras varma känsla för platsen. Det är genom minnena från berättelserna som de upplever en del av deras levda verklighet (Jackson 1996:5). Vad det verkar, är det även en kollektiv känsla för platsen. En mening i platsen som skapats genom det förflutna (Cresswell 2015:29). Saga och Daniels känsla av kärlek till platsen är grundad i minnen om det förlorade fisket och om den fiskekultur som en gång fanns likväl som Börjes är i ovanstående berättelse.

Forsarna – en slags allmänning

Det här kapitlet inleds med forsarnas betydelse för Ragunda. Forsarnas betydelse i meningsskapandet av Ragunda som plats verkar inte vara en individuell upplevelse utan snarare något lokalinvånarna ärvt, en kollektiv historia om platsen (Jackson 1996:4ff). De var en symbol för demokrati i den benämningen att alla hade tillgång till forsarna och kunde bruka dem för rekreation, möten och inte minst för fisket som innan vattenkraftsetableringen fanns i överflöd. Historierna kan ses som det immateriella kulturarvet som bärs upp av platsen och som satt sin prägel på platsen (jfr. Hagsmo 2014:18). Förr fanns ett rikt fiskliv och miljöerna kring forsarna var fina, idag är det något annat. Forsarna och fisket var som en slags allmänning som alla kunde nyttja. Formellt var forsarna inte en allmänning men i de ärvda berättelserna används de som en allmänning. Det här är den ärvda berättelsen om en försvunnen tid. Berättelsen är en social konstruktion av platsen. När lokalinvånarna befinner sig på platsen Ragunda, befinner de sig i det förflutna och nuet på en och samma gång, platsens historia är en del av platsen (jfr Saltzman & Svensson 1997:11). Här är historien levande och närvarande som Berg & Hansen (1991) får inleda det här kapitlet med, det är en historia mellan nutid och dåtid, platsen Ragunda är en miljö som bär med sig sin historia.

Från bondby till kåkstad

I det här avsnittet får vi läsa berättelsen om samhället som konstruerades i relation till att vattenkraften etableras i Ragunda och som innehåller sociala relationer, service, välfärd och gemenskap. Samtidigt är det berättelsen om förändringen efter att styrningen av kraftverken förflyttades och samhällena monterades ned. En berättelse om förändring och försvunnen gemenskap. Genom att förstå den känsla som fanns då får vi en av pusselbitarna till att förstå den känsla som finns idag.

²¹ Se fotnot 17 för en beskrivning av reglering.

Petter och Kraftverksmuseet

För att få ett samtal med någon som var med på den fysiska platsen exakt när förändringen: från en bondby till ett industrisamhälle inträffade, skulle personen behöva vara över 100 år gammal idag. I den här berättelsen får vi istället förlita oss på återberättare och människorna som ändå var med om en del av vattenkraftsetableringen, trots att de inte helt kan svara på frågor som: *hur var det innan?*

Människan har alltid haft ett behov av ljus från det att man hade månen, man gick över gårdsplanen på natten å månen lyste, stearinljuset kom och sedan karbidlampan. Ända sedan medeltiden har folk förstått att man kan använda vattenhjul för kvarnar och sågar med hjälp av vattenhjulet har man kunnat producera energi för att driva någonting till att såga och mala, det gjorde att förut var det väldigt viktigt när man skulle bygga boendeplatser, det var tvunget att finnas vatten där man kunde få in ett vattenhjul

Petter 2019

För att försöka förstå hur det gick till när kraftverket i Krångede skulle etableras fick jag en guidad tur i Krångedes kraftverkverksmuseum av Petter. Vi möttes nere i centrum, Hammarstrand, för att sedan ta en "etnografisk promenad" (i bil) genom samhället som fanns under etableringen av kraftverken och avslutade i museet. Mellan Hammarstrand och Krångedeby är det cirka två mil. Petter körde och vi stannade till då och då för att berätta om något viktigt. Det samhälle som jag möter på bilfärden är grått, husen längs vägen är rivna och det syns att här har varit ett samhälle, men idag är det enbart ruckel kvar. Genom resan från Hammarstrand till Krångedeby berättar Petter för mig hur allting såg ut, var allt hade haft sin plats. "Här var det pub och gubbarna spelade kort", här uppe var restaurangen för arbetarna". Väl framme möts vi av en stor röd byggnad, liknar ett stort flerfamiljshus och har en stor gård, det är vad som är museet. Det ligger ett stenkast från Krångede kraftverk. Vi klev in i museet och kommer in i en serveringslokal som hade behållit färgerna från sent 30-tal. Det var mycket mörkrött, lite skarpt gult och belysningen var dov, som det var på den tiden säger Petter med typisk berättarröst. Petter och jag slår oss ned och han inleder med ovanstående citat den guidade turen i museet, Museet är ett minnesmärke i Ragunda och ett kulturarv. Kulturarv och minnesmärken är något människor använder sig av för att känna anknytning till sina rötter. För att minnas behövs något som återuppväcker minnet – som här ett museum. Museet är en symbol för hur människor levde och verkade under vattenkraftsetableringen och en tid efter. Det är ett minnesmärke för hjärtat i den svenska industrialiseringen (jfr. Frykman 2007:89; Frykman & Ehn 2007:10).

Krångede museum handlar om byn, folket och kraften. Vad händer när man släpper ner en industrianläggning i en bondby? Vad händer med folket? Vad händer med byn? Och vad får det för konsekvenser?

Petter 2019

Om museet och ovanstående frågor skulle kunna skrivas en hel uppsats. Kraftverken är något som präglar Ragunda rent fysiskt. De ligger i hela kommunen och tar upp hela den

del av Indalsälven som rinner rakt genom kommunen. Kraftverken har historiskt definierat orten och vem du är beskrivs i termer av att ha varit anställd på kraftverken eller haft en produktion som varit beroende av kraftverksindustrin. I kontrast till det har kraftverken idag blivit föremål för historier som går i arv. Eftersom kraftverken är där de är och miljön runtomkring inte är särskilt trevlig, inte som den var förr med blomster och klippta gräsmattor, så finns det en plats som har blivit viktig för Ragunda: Krångede museum. Museet berättar hur viktig vattenkraften var, och är en plats både där bygdens invånare får ta del av sin historia, men också en plats för utbildning och turism. Under vår, sommar och höst hålls det på platsen guidade turer där besökaren går från det sena 1800-talet, genom foton, radiosändningar och modeller som illustrerar tiden, till hur det var under glansdagarna där du får stiga in i en biosalong och se filmer om hur det var danser, hur det talades och vad som åts, för att sist kliva in i någons hem och uppleva hur det faktiskt var hemma. Museum kan ses som "nostalgisk representation", en representation av något förflutet (jfr. Johannisson 2001). Muséet här representerar det dåtida samhället, ett samhälle som byggdes upp och sedan försvann, men också en plats som bekräftar identiteter, museet identifierar människorna i Ragunda som boende i kraftverkskommun. "Vi förstår vilka vi är genom att förstå vilka vi har varit" (Hansen 2001:187). Om vi då förstår att Ragundaborna har varit kraftverksmänniskor, vattenrallare och industriarbetare kan vi förstå de känslor som frambringas idag. I en bygd där berättelserna har gått i arv blir generation efter generation definierad genom vad som identifierar en kraftverkskommun (ibid.).

Krångedeforsarna som riksintresse

Petter berättar historien för mig om hur Gustav de Laval²² redan år 1897 hade planer på att bygga ut Krångedeforsarna då han köpte fallrättigheterna. De Laval var en svensk uppfinnare och ingenjör som såg rikedomarna i Krångedeforsarna. Men det var inte bara de Laval som hade intresse, det fanns både ett statligt och privat intresse för forsarna. Det ledde till att det blev en statlig process om vem som till slut hade äganderätten för att använda vattenrätterna i Krångedeforsarna. Det slutade med att det öppnades en marknad, det var inte längre enbart staten som hade rätt till forsarna, utan övriga aktörer kunde köpa fallrättigheterna. Omvandling av olika former av äganderätt från gemensamma, kollektiva och statliga till privata äganderättigheter undertrycker allmänhetens rättigheter och är ett verktyg för ackumulation genom framtätagande. Privatägande är kapitalismens främsta produktionssätt och fria marknader är en del av vad kapitalism är. Som tidigare nämnts upplevde och använde lokalinvånarna forsarna som en slags allmänning. Implicit i berättelsen beskrivs forsarna som en allmänning vilket förstås varför de upplever en känsla av sorg och ilska i och med att de har blivit berövade forsarna och varför det här är en del av ackumulation genom framtätagande. Staten med sitt monopol på lagstiftning spelar en dominant roll i processen (Harvey 2005b:159). Inne i museet visade Petter bilder på gamla domstolsprotokoll när Krångede AB stred mot staten eftersom det var första gången någon icke-statlig ville etablera ett kraftverk. Byggnader förekommer ofta som exempel på hur en

²² Gustav de Laval var en central person inte enbart för intresset vid Krångedeforsarna utan för begynnelsen av vattenkraftverksetableringen, han var den person bland de första som förstod relationen mellan bruk, kraft och kemi (se mer om Gustav de Lavals betydelse i Jörnmark 2004:116ff)

plats blir definierad, samtidigt som byggnader i sig själva är en plats. Ragunda består av nio kraftverk. Kraftverken är platser men kraftverken definierar också Ragunda som plats. Byggnader sänder kulturella budskap till omgivningen, (Casey 1993:32) här som ett meddelande om att det finns en utomstående part som kontrollerar de lokala resurserna. Krångede AB upprättades som bolag år 1908, och som ägare stod då: Stockholms Elektricitetsverk, Sandvikens Jernverk AB, Svenska kullagerfabriken, Korsnäs Sågverks AB, Fagersta Bruks AB, Bergslagens gemensamma kraftförvaltning och Sydsvenska kraft AB. Den här ägargrupperingen skulle stå sig större delen av bolagets livstid.

Enligt Massey (1994:8), säger historien något om en plats och platsens betydelse. I ovanstående narrativ visar Petter hur Krångedeforsarna hade olika betydelse för kraftverksexploaterare och lokalinvanarna. Kraftverksaktörer har utifrån lokaliserat Krångedeforsarnas fördelar med de höga fallhöjderna och forsarna, som meningsfulla för svensk ekonomisk utveckling. Platsens geografiska punkt och förutsättningar har varit grundläggande för hur platsen skapats (Harvey 1996 i Cresswell 2015:41). Den här historien är också historien om en ny era där inte bara staten har makten över vattnet längre, utan där det har öppnats upp för en ny friare marknad där alla kan köpa fallrättigheterna och anlägga vattenkraftverk.

Alva och kraftverkssamhället

Jag lämnar Ragunda för en kväll och tar mig till Bräcke, grannkommunen, dit Alva har flyttat. I Bräcke finns inga kraftverk. Alva är född i Ragunda och har fortfarande kvar sitt föräldrahem i Hammarstrand. Alvas pappa var med i uppbyggandet av Krångede kraftverk och jobbade som elektriker. Det är just Krångede kraftverk som verkar ha gjort störst avtryck på människorna i Ragunda, vilket inte är konstigt då det fram till år 1952 var det kraftverk som producerade mest effekt i hela Sverige. Det ansågs även vara Norrlands starkaste vattenfall enligt ingenjören Janne Westin (Johansson 1993:7). Under år 1920 kom de första provborrarna till byn och prospekterade, de allra flesta var förväntansfulla inför bygget. Det var på den tiden svårt att få ihop ekonomin i stugorna med enbart skogsbruket, och människorna i byn såg arbetsmöjligheterna. När Krångede kraftverk skulle byggas var det ur stort riksintresse, och Alvas pappa beskrev den snabba förändringen från att bygden var glest befolkad till att människor kom från öst och väst för att bo överallt. På den tiden såg lokalinvanarna etableringen som ett uppryck för bygden och medborgarna fick höra att det skulle generera arbetstillfällen, det var därför svårt att samtidigt förstå värdet av forsarna, säger Alva. Det här är början där ett nytt samhälle blir till, genom sociala interaktioner (Massey 1994:5). Men, den här berättelsen säger också något om ett intrång. Här tydliggörs hur någon annan lokaliserat forsarna och satt ett värde på platsen (Cresswell 2004:29–30). Som vi också kan se i tidigare berättelse hur Krångedeforsarna var av riksintresse och lokaliserat för sina unika fördelar.

År 1929 började bygget. Vad Alva minns av sin fars berättelser, är att det inte förekom några samtal eller dialoger med lokalinvanarna på den tiden och hon menar att det fanns förmodligen inte heller något motstånd. De som bodde kring forsen blev kompenserade med fri elkraft om de tvingades flytta sig. På den tiden ville såklart alla ha ljus i sina hus

och det betydde mycket om människorna inte behövde betala för det. Det fanns varken tid eller kunskap för att hinna med och reflektera över hur de blev kompenserade. Jag frågar Alva om det var en fredlig process och hon själv har inget minne av att det i Ragunda skulle ha skett någon fördrivning med våld eller liknande men att det har ”jag förstått att det gjorde på andra platser” säger hon. Att tvinga bort människor från deras boplatser till förmån för vattenkraftverksetablering är ett fenomen som förekommer på många håll runt om i världen (McCully 2001). Men vi behöver inte gå särskilt långt för att se att fördrivning även är ett nationellt fenomen, fördrivning till förmån för dammbyggnationer och vattenkraftverk har slagit särskilt hårt emot samerna i norra Sverige. Till kontexten hör att hela norra Sverige sågs som vildmark och naturresurserna skulle användas för den nationella utvecklingen, det slog även hårt mot jordbrukare som förlorade sina odlings- och betesmarker (Össbo 2014; Lundmark 1971).

Antalet människor flerdubblades menade Alvas pappa. I boken *Anlägggarliv* vittnar människor om att befolkningen femdubblades under etableringen (Johansson 1993:103). Det var då som samhället Trångbo kom att byggas. Alvas pappa skildrar Trångbo som ett Klondike²³. Trångbo blev i den här berättelsen till en plats i och med kraftverksetableringen och med den alla de människor som strömmade in. Ett möte mellan olika kulturer uppstod: jordbrukssamhället, yrkesarbetare, ingenjörer, arbetssökande ortsbo och kringresande anläggsarbetare. Trångbo har en given plats i berättelserna. Trångbo innehöll människor, sociala relationer, arbeten, service, gemenskap som skapade betydelse för platsen. Platsen Trångbo var en plats för människor att mötas. Det är de platser som är de viktigaste vid sidan av hemmet, där vardagliga praktiker får äga rum. En symbol för demokrati – en plats alla har tillgång till (Massey 2005:152–153). Trångbo blev till genom sammankomsten av sociala relationer, vilket svarar till ett sätt att närma sig platser, se de som en produkt av ömsesidiga relationer (Massey & Jess 1995b:222). Alva och hennes familj bodde uppe på höjden i tjänstebostäderna, men nere i Trångbo, där bodde folk överallt, och det var där det mesta av service och kultur fanns. Alva själv har inte upplevt den snabba förändringen, men hon har fått ta del av hennes fars berättelser som hon nu (vid vårt samtal) berättar för mig. Däremot har hon varit en del av det samhälle som byggdes upp kring Krångede kraftverk.

Ida-Maria: När du växte upp, hur var det?

Alva: Det var ett enormt uppsving för byarna, du vet det byggdes upp hela samhällen kring kraftverksbyggena, som Krångede, Midskog det var ett helt komplett litet samhälle, kring kraftverksbyggena, med affär, post, bensinmack och föreningshus och det var liksom mitt i skogen

Ida-Maria: Var det under etableringsfasen?

Alva: Det var under etableringsfasen

²³ Klondike var en region i nordvästra Kanada som blev ett centrum för guldruschen åren innan 1900, många kom dit för att finna guld och arbeta. Dock var det få som blev rika. I boken *Anlägggarliv* (Johansson 1993:103ff) beskrivs Trångbo som ett samhälle med både sociala och geografiska skillnader mellan befolkningen, människor kom från alla delar av landet och var av olika klass. Det finns även de som diskuterar hur hela Norrland historisk varit ett föremål för resursuttag och setts som ett Klondike (se till exempel: Sörlin 1988; Eriksson 2010)

Det var inte enbart på kraftverket som arbetstillfällen skapades, i samband med den kraftiga befolkningsökningen byggdes flera samhällen upp. Som Alva säger ovan, det var inte enbart i Krångedeby, utan samhällen byggdes kring de andra kraftverken också. Alvas pappa skildrade omvandlingen som ett upplyft, en blomstrande tid. Det fanns restauranger, pubar, caféer, dansbanor, livsmedelsbutiker, skolor och människor från hela landet. Alva minns tiden då hon växte upp, och då det blomstrade. Det var en enorm gemenskap bland såväl unga som gamla, alla hjälpte alla. Alva gick i skolan och på vintrarna kom någon i bil och hämtade henne uppe på höjden för att skjutsa henne till skolan, medan på sommaren fick de cykla ner för backen. Alva berättar om kraftverken som en upplevelse, hon fick ibland följa med sin far in och kika på maskineriet, och tillsammans med sina vänner smög hon alltid omkring på området. Alva fick dock flytta ner på Hammar'n (Hammarstrand) då hennes far gick bort, men berättar att hon, hennes mor och systrar trots allt fick bo kvar en tid efter hans bortgång.

[D]å blev vi utkastad från Krångede kraftverk men då märkte vi att sammanhållningen var god. Det var jättetrångt att vi inte skulle bo kvar där, men då gick alla tanter på parad till direktörn och bad på sina bara knän att vi skulle få bo kvar till dess att jag gick ut skolan i juni och då fick vi det, det var på nåder vi fick bo kvar till juni då, sedan fick vi åka till Hammarstrand till pappas föräldrahem

Alva 2019

När Alvas pappa gick bort var det stränga direktiv att Alva och hennes familj skulle flytta ifrån tjänstebostaden men de fick då hjälp av grannar och vänner som bodde i byn. De fick till och med ekonomisk hjälp av kraftverksbolaget samt övrig hjälp av deras dåvarande grannar. Det blev en stor förändring när Alva flyttade till ett hem som varken hade el eller rinnande vatten. Det är i kontakt med det okända som det familjära blir tydligt – utan här finns inget där. Utan andra finns inget vi (Massey 2005:5ff). Det blir tydligt i Alvas berättelse som främst handlar om tiden de bodde i kraftverksbyn som skapade mening genom sociala relationer. Platsen säger oss något om en förändring, en förbättring och mening i form av rörelse. Det här är ett sätt att se på platser – som produkter av inbördes relationer och skapade genom interaktion. Platser, som ständigt under konstruktion och förändring. Platser är därmed aldrig ett färdig eller stängt system utan liktydig med liv och rörelse (Massey 2005:138ff). Kraftverken var under etableringen lokalinvånarnas plats i omvärlden i den mening att människor har tillskrivit kraftverken betydelse för den svenska samhällsutvecklingen (Cresswell 2015:29).

Ramverken som skapat platsen

Börje berättar hur hans far berättat att lokalinvånarna inte hade något val när kraftverksbolag, staten eller andra aktörer kom och prospekterade inför en vattenkraftsetablering. Det var dels ingen som ville sätta sig emot utvecklingen, dels fanns det i laga skrift att kraftverksexploatering skulle ske, lokalinvånarna var nog med andra ord ganska maktlös, framhäver Börje. Börje upplever att lagar och regler har gjort det möjligt för kraftbranschen att dels bete sig hur de vill, dels att göra intrång var de vill. Man kan gå

tillbaka och titta på den diffusa förklaringen om vem som äger vattnet, så förstår man hur industrialiseringen av vattendragen kan ha gått till, säger Börje.

[N]är man skulle ta en hel älv, den tidens miljösyn och alltihopa var att: nu är det utveckling vi ska tänka på och vattenlagen var som så att det var bara att köra på, ville du anlägga ett kraftverk var det inte särskilt svårt att få tillstånd för det

Börje 2019

Börje menar att vattenlagen tillsammans med andra institutionella ramverk som skapades under sent 1800-tal och in på 1900-talet var utformade för exploatering, och om du väl fått tillstånd för att anlägga ett kraftverk då går tillståndet aldrig ut. Något som går hand i hand med det kapitalistiska systemet, den skyddade äganderätten som ska gynna fria marknader och utveckling (Harvey 2006:28). Lagarnas utformning gjorde såklart att myndigheter och kraftverksexploaterare argumenterade och agerade utifrån dessa strukturer. Argumenten på den tiden, som vi har sett från lokalinivånarnas berättelser i tidigare kapitel, var att vattenkraftsetableringen gjordes för ”det allmänna bästa”, det skulle skapa arbetsmöjligheter och tillväxt i bygderna. Varför skulle allt placeras i norra delen av landet är det många av Ragundaborna som frågar sig. Börje menar att argumenten var att det var där det kunde utvinnas störst effekt, det var där alla de stora vattenfallen och forsarna var belägna. En del av problematiken med de institutionella ramverk som skapades var att det gavs eviga tillstånd för kraftverken. Det ger ingen chans för övriga aktörer eller intressenter att påverka eftersom det står i lag, säger Börje. Han berättar att de här tillstånden och lagarna skapades under en tid när det inte fanns tillräcklig kunskap kring vattenkraftens påverkan på miljön. Idag finns kunskapen hur vattenkraften påverkar ekosystemet och fisket och idag finns det här vattendirektivet²⁴ som innebär att alla vattendrag ska uppnå god ekologisk status. ”Det här är väl en av de goda effekterna med att vi gick med i EU, att det kanske händer något på miljösidan” säger Börje och skrattar till. Börje fortsätter tala om hur han anser att det finns en urholkad legitimitet som hänger ihop med att staten i Sverige väljer att anta alla undantag de kan i EU:s vattendirektiv. Det här är ett exempel på hur en plats påverkas av yttre processer som sker på andra platser och påtagligt påverkar lokala platser (Harvey 1996).

Lasse och Märta, gemenskapen och förändringarna

Lasse: Ja, hur såg här ut innan?

Märta: Jag vet inte...

Lasse: Nä, inte jag heller, men din familj bodde väl här? Och försörjde sig på skogsbruk?

Märta: Jovisst, så var det, det var bara skogsbrukare och lantbrukare såklart, men vi blev som inslängd i *det där*

Lasse: Ja, vi vet inget annat

²⁴ Vattendirektivet (2000/60/EG) antogs 2000 och syftar till att skydda och förbättra EU:s alla vatten. I Sverige infördes vattendirektivet i svensk lagstiftning år 2004 via: 5 kap. miljöbalken, förordning (2004:660) och förordning (2017:868)

”Det där” som Märta refererar till är samhället som formades utifrån vattenkraften. Märta och Lasse flyttade tillbaka till Ragunda år 1977, när Lasse fick jobb på Krångede kraftverk. Innan hade Lasse haft andra arbeten med vattenkraft på andra ställen i landet, enligt honom själv är han: ”vattenkraftare uti fingerspetsen”. Lasse och Märta hade hört om samhället som redan hade byggts upp men som efter att bygget av Krångede kraftverk var färdigt rivits ner i bitar. När de kom till Krångede fanns det dock fortfarande en känsla av gemenskap och det var en bygd att bo i. Lasse fick då en tjänst som montör. De fick flytta in i en tjänstebostad. Lasse var med andra ord ganska högt uppsatt. Innan Krångede kraftverk hade som tidigare nämnt Högforsen och Hammarforsens kraftverk etablerat sig i Indalsälven, men bygget kring Krångedeforsarna kom att bli storslaget. Märta refererar till den tiden de bodde i kraftverksbyn som att det kändes som att bo i Bullerbyn, med all gemenskap och närhet. Sedan kom radikala förändringar, enligt Lasse. Lasse och Märta flyttade från sin tjänstebostad år 1984 eftersom skatteverket ville att de skulle taxeras för sina bostäder. Då flyttade nästan alla därifrån och skaffade sig något på andra ställen i närheten. In på 1980-talet var de runt 30–40 anställda vid kraftverket men sedan började det säljas ut, först sålde Fagersta, sedan Korsnäs och sedan Sandviken och till slut var det bara två kraftbolag kvar som ägde kraftverket i Krångede: Sydkraft och Stockholms stad. Ägarna funderade då över varför de skulle ha ett eget bolag, och istället fick älven vid Krångede tillhöra Stockholmsstad/Stockholm energi. Helt plötsligt delades alla som tidigare arbetat gemensamt för Krångede AB ut mellan kraftbolagen. Det här skedde under 1990-talet, säger Lasse. När de såldes till Stockholm energi märktes den första effektiviseringsvågen av. När bolaget sedan såldes till finska Fortum, då försvann all gemenskap, anser Lasse. Märta lägger till att gemenskapen bland människorna försvann som en effekt av förändringarna då alla flyttade, en del till och med bort från Ragunda. En plats skapas genom mänsklig interaktion och det är vad som Märta beskriver, det var människorna och gemenskapen som gav mening till platsen. Att bryta upp en gemenskap är, enligt Gunnarsdotters (2005:36) forskning, något en samhällsförändring tenderar att göra.

Tidigare, när bolaget var relativt litet och kommunalt ägt, berättar Lasse att de varje år åkte på resor ihop. De åkte till Trondheim, Malmö och Stockholm, alla träffades. Men när de blev uppköpta var de en liten minoritet, och då försvann ”idyllen”. Det blev också en stor förändring i arbetsstyrkan och Lasse berättar att först togs alla tjänster som inte behövdes bort: städerskor, snickare och byggare, sedan försvann elektriker och mekaniker. Till slut var det bara de som hade beredskap och de som vaktade kvar. Han räknade till sju personer på tre kraftverk. De som körde kraftverken hade redan förflyttats till Stockholm. Ett kapitalistiskt system innebär ett konstant sökande efter ackumulering. Ackumulering sker genom olika vinstskapande processer. Det handlar här om omorganisering, förflyttning av produktionen och neddragning av arbetskraft – som främsta lösningen för att skapa mervärde i en produktion (Wallerstein 2005:148; Harvey 2005c:87ff.).

Arbetskraften försvann från kraftverken men också från affärerna runtomkring, från järnaffären, livsmedelsbutikerna och verkstäderna som kraftverkens arbetsstyrka handlade i. Affärerna kunde inte överleva och försvann succesivt från bygden. Lasses berättelse

säger oss något om en förlorad identitet. Han var någon i egenskap av sin position i ett socialt system, där det fanns en gemenskap till andra som gav platsen en mening. Att känna tillhörighet är nära bundet till den egna identiteten (Rose 1995:89–90). Att söka efter tillhörigheten blir allt viktigare när vi lever i ett riskfyllt samhälle (Frykman 1999:86). Vad var riskerna här? Att samhället stod inför förändringar, blir vi utan jobb? Vad händer med sidonäringarna? Vad händer med vännerna? Gemenskapen och Lasses position i det sociala systemet, försvann i och med att arbetarna försvann från platsen och företaget blev större, vilket kanske gjorde att även en del av Lasses identitet försvann. Att det lokala försvinner och du är nu en liten del i en stor helhet är nog en känsla som de flesta av oss har känt, den svenska lokala chefen som nu sitter på ett kontor i Indien eller hamburgerhaket som ersatts av McDonalds. Att det lokala försvinner är en konsekvens av tidens och rummets komprimering vilket bidrar till en känsla av osäkerhet till platsen och hur vi ska förhålla oss till platsen (Massey 1994:146ff; 1991:24). Lasse berättar att även personer som inte hade direkt kontakt med kraftverksbranschen påverkades:

Lasse: [F]örut sponsrade de allt. Kraftbolagen var jätteduktiga på att gå in med pengar i lokal föreningsverksamhet i kommunen, de sponsrade alla våra idrottslag och det enda de behöva göra var att ha energibolagets logga på deras matchtröjor. Kraftbolagen var mycket duktigare på att vara närvarande, de sponsrade till exempel en av byarna här i Ragunda, deras jubileumsfirande, mot att kraftbolagens namn fick stå på affischerna, men det har energibolagen ändrat på

Ida-Maria: Vad tror du den förändringen beror på?

Lasse: Det tror jag har att göra med att förut satt det platschefer på plats medan nu med fjärrstyrning också sitter cheferna i centrum, Stockholm eller Finland

Av allting som byggdes upp kring kraftverken finns knappt någonting kvar idag. Under den etnografiska promenaden som Petter tog mig med på berättade han att de 27 bostäder som byggdes upp i Trångbo har sålts för 27 kronor till två bröder i byn. Trångbo som nämndes i tidigare stycke av Alva, och som blev till en plats definierad av bland annat gemenskap, har förvandlats från att vara en symbol för modernitet och samhällsuppbyggnad till att bli en symbol för samhällsnedrustning. På promenaden ges platsen Trångbo istället det nya innehållet, en plats som är nedrustad. En ny bild av platsen, skapad av de människor som förflyttade människorna därifrån. Trångbos betydelse illustrerar fenomenet av människan som belägen på en plats och upplevelsen av den här lokaliseringen skapar vår bild av omvärlden (Casey 1996:16f). Kraftverksbolagen sponsrade dels sportevenemang, dels andra rörelser i bygden. Märta med flera menar att kraftverksbolagens förflyttning från lokalsamhället idag även påverkar den fysiska miljön runtomkring, den sköts väldigt dåligt. I det Märta säger ger hon uttryck för en sorg inför platsen, minnet av något som har försvunnit. Platser samlar saker (Casey 1996:24; Massey 1994:119). Här samlas minnen och upplevelser som kommer tillbaka när Märta tänker på platsen.

[M]en när jag tittar på utseendet på byn idag och husen där uppe i kraftverken är det naturligtvis med sorg i hjärtat därför att på den tiden var det väldigt fint skött. Tanterna hade odlat blommor efter hela vägen, alla hus, väggar var fina och alla träd var ansade. Äppelträd, en ek hade vi. Nu

är det inget vidare tycker jag, det är ingen som bryr sig om det längre eftersom det är ingen som jobbar på platsen som också bor på platsen

Märta 2019

Märta hade gärna bevarat de fina miljöerna och är det såsom Massey (1994:7–9) säger, att det Märta och många andra vill bevara är en produkt av något som har förändrats, och som därför säger något om en tidigare platsidentitet – relationen mellan miljöerna och Märta. Att blommorna är borttagna, att de fysiska miljöerna är förstörda, gör att Märta minns och ser förändringen från när samhället blomstrande till att produktionen förflyttades någon annanstans. Miljöerna väcker minnen som även finns manifesterade i förfallna byggnader, och som bidrar till förståelsen av platsen. Tidigare hade Märta sett mening i platsen i form av en känsla av gemenskap kring kraftverket, där kvinnorna kunde träffas och plantera blommor, en plats som människor brydde sig om. Idag är hennes känsla för platsen en sorg över en försvunnen tid, vilket också är ett sätt att formulera en plats, genom minnen och nostalgi (ibid:119).

Lasse framhåller att idag finns två personer som arbetar på plats, lokalt, på Krångedekraftverk. Det är dock inte alltid det är lokal arbetskraft, ibland har företaget som äger kraftverket outsourcat tjänsterna. Lasse berättar om Gammelänge kraftverk som nu håller på att rustas upp. Där hade företaget kunnat ta in lokal arbetskraft, men de som jobbar där är från Kroatien. Saga som vi mötte i tidigare kapitel tar vid i historien från hennes far- och morföräldrar när hon säger att ”det är trots allt den bilden, de jobbade och slet för det där kraftverket och sedan är man som arbetare tillbaka på gården. På den tiden gav det arbetskraft på ett annat sätt”. Märta menar att även om människor fick jobb och Ragunda fick en snabb utveckling så varade det ändå inte. Märta berättar hur hennes far berättade att han kunde jobba intensivt ett par veckor och sedan plötsligt stå utan arbete. Dagens arbetskraft är minimal, kraftverken behöver knappt några människor på den lokala platsen. Det vi precis har läst är en berättelse om en förändring. Lokalinvånarna, de berättar om hur det var förr, sådana berättelser tenderar att säga oss något om kulturarvet. Kulturarv lyfter oftast fram något som inte längre finns men som likväl är värt att minnas (jfr. Hansen 2009:46). Den dåtid som lokalinvånarna berättar om är viktig, för det är en del utav deras identitet.

Kraftverkens påverkan på Ragunda

Platser är ett resultat av historiska berättelser, varför den här berättelsen är viktig för att vi ska förstå vad Ragunda är idag och vilka förutsättningar platsen har (Massey 1994). Det som gör sig märkbart i skapandet av platsen är etableringen av vattenkraften. Etableringen av vattenkraften i Sverige har haft olika effekter på olika platser och i den här berättelsen har vi fått ta del av hur etableringen av kraftverken skapade olika platser i Ragunda. Etableringen skapade fysiska platser på kartan såsom Trångbo, den omskapade fria forsar till forsar för produktion och den skapade en plats av sociala relationer, interaktioner och gemenskap. Kraftverken formade landskapet och samhällen byggdes upp – det var en blomstrande tid. Människor strömmade in till bygden. Arbetstillfällen ökade. Service och välfärd etablerades. En blomstrande tid som inte varade och ett nytt samhälle konstruerades

genom utflytt av människor, separationer och försvunnen närvaro. Att etableringen av vattenkraften lever starkt i lokalinvánarna kan förstås i förändrad platsidentitet. Det här är en berättelse om en början till skapandet av ojämn geografisk utveckling. Ojämn utveckling är en produkt som består av sociala relationer av dominans och underordning. Här förstås ojämn geografisk utveckling som att de överordnade förändrade arbetsmarknaden, förändrade makten över resurserna och därmed också orsakade förändring i befolkningsstrukturen (Massey 1994:86). Även om det inte inkluderas i mitt empiriska stoff att människor fördrivits från sina marker, så har människor blivit berövade något. Ingripandet i sig, prospekteringen, är ett ingrepp i naturen och ett formande av framtiden (jfr. Sjöstedt Landén 2017:168 liknande berättelse om gruvprospektering i norra Sverige). Etableringen berövade människor en kultur, en identitet och en försörjning, för den svenska utvecklingens bästa (Harvey 2011:179ff).

6. Bortom vattenkraften som energikälla

Första motståndet

I tidigare kapitel visades dels en positiv sida av vattenkraftsetableringen: hur ett samhälle konstruerades, dels berättelser om ett samhälle i förändring: från jordbruksbygd till kraftverksbygd. I det här kapitlet går vi över till en annan sida av vattenkraften. Det första stora motståndet som lokalinvånarna i Ragunda berättar om, kampen för Ammerån.

Börje och kampen om Ammerån

Det kom reaktioner mot förstörandet av fiskevattenmiljöer och andra arters habitat i Ragunda, liksom det tidigare gjort på många andra platser runtom i Sverige. Det var kring fisket de största konflikterna, i relation till vattenkraften, cirkulerade under 60-talet och framåt (jfr. Össbo 2014; Nilsson 1970). Det första stora motståndet mot vattenkraften som lokalinvånarna berättar om, var när Ammerån var av intresse för överledning. Börje, som har figurerat i tidigare kapitel, träffar jag en disig dag i Överammer. Det tog ett tag att hitta ner till Ammeråns fiskecamp där han håller till, men väl på plats, när jag kliver ur bilen slås jag av ljudet från forsen. Börje är i grunden naturkunskapslärare och naturen har han alltid tyckt varit viktig att värna om. När vi satte oss ner inne hos Börje, inledde han med att berätta om hans relation till vattenkraften. Det första som dök upp var Ammerån, eller rättare sagt kampen om, Ammerån. Vattenkraften i hans barnaögon var något som gav el, och eftersom det var en stor procentandel av människorna i samhället som arbetade med den så var det också något positivt när han växte upp. Förutom när de skulle fiska, då var det lite ”störigt”, ansåg han. Sedan, någon gång i slutet på 60-talet, fick han höra om att det var utbyggnadsplaner på gång i Ammerån där han var uppväxt.

Börje: De [kraftverksexploater/staten] hade tagit hela Indalsälven, nio kraftverk. Det sista byggdes 1957 i Stugun, då hade vi bara Ammerån kvar

Ida-Maria: Hur kändes det, när du fick höra om det? [att Ammerån var föremål för överdämning]

Börje: Jag hade väl någon form av ångest, men jag insåg väl inte riktigt vad det var egentligen, men så blev det föreslaget om den här överledningen då, att det skulle bli mer eller mindre torrt sista 17 kilometrarna, de skulle ta över Överammerån till Selsviken det var det som var huvudprojektet och då fick jag liksom någon, kramp i hela kroppen

Ida-Maria: Vad skulle det innebära?

Börje: Alltså det var..., Ammerån hade ett fiskevatten som var helt unikt, det var mycket av vår mat vi kunde ta därifrån, men det var också vår kultur. Ammerån var, det var mycket folk utifrån

som kom för rekreation och fiske. Turism fanns, men turismen var som inte, den var inte satt på kartan på det viset då som det är nu.

Attityderna och känslorna som Börje uttrycker är starka, det är hans känsla för platsen som kommer till uttryck vilket förklarar varför han känner så starkt, hans relation till älvarna är personlig. De är en del av honom. Börjes känslor för platsen står i konflikt med någon annans känslor, eller definition av, platsen. Det är någon som vill ta kontroll över en plats som Börje tydligt känner starkt för. Att ta kontroll över en plats är också att ta kontroll över människor (Rose 1995:100), varför vi också kan förstå de här passionerade känslorna som uppstår hos Börje. Börje fiskade väldigt mycket som grabb, det var, och är fortfarande, en del av hans kultur men också ett sätt att skaffa sig mat. Börje är en person som försöker leva så gott han kan i samklang med naturen. För honom är naturen något helande. Ångesten och paniken över att det skulle försvinna ytterligare ett vattendrag gjorde att Börje tillsammans med några andra i byn i början av 70-talet bildade en grupp för att aktivt försöka stoppa planerna på överledningen av Ammerån till Gesunden (se karta i Bilaga 3). Den största drivkraften var fisket, som skulle bli drabbat av en torrlagd älvfåra, berättar Börje. Det här är enligt Börje den första reaktionen mot vattenkraften i Ragunda. Att det inte funnits reaktioner tidigare mot vattenkraften tror han beror på att 75 % av de som satt i kommunfullmäktige också jobbade inom vattenkraften. Med andra ord var de flesta för utbyggnaden.

Börje och hans vänner insåg ganska tidigt att det krävdes mer än en liten grupp opponenter för att sätta sig emot utbyggnaden, att de behövde hjälp. De hade i många år inte bara kraftbolagen som motståndare, utan även kommunen som hade sålt ut fallrättigheterna och var för en exploatering. Det var till en början enbart rykten som Börje och hans vänner hade att gå på, någon information fick de sällan, säger Börje. De fick tidigt hjälp av en lokalavdelning i Älvräddarnas samorganisation och i och med det blev kampen mer organiserad. Det ska dock tilläggas att oppositionen var ytterst lokalt driven. Börje och hans kompanjoner använde sig av Ammerån som plats för aktion. En plats är oftast lokal och därmed lämpad som en scen för att stå i vägen och göra sina röster hörda, genom demonstration eller manifestation (Massey 2005:152–153; Kahn 1996:168).

Ida-Maria: Var det mycket reaktioner mot vattenkraften i stort?

Börje: Nej, nej, [...D]e sista fyra åren vände kommunen, från -86, så vi hade dem som motståndare egentligen i 16 år, men sen blev det oerhört mycket enklare mot riksdag och regering när vi då jobbade på samma bok. Innan dess fick vi ta pengar då när vi flög ner [till Stockholm], vi var..., vi insåg rätt snabbt alltså, skulle det här gå så var vi tvungen o lobba bland riksdagsfolk

År 1986 vänder Ragunda kommun och säger nej till exploateringen. Efter många om och men, och med argumentet att en överledning har stor samhällsekonomisk betydelse, säger statens energiverk ja till utbyggnaden. Innan statens energiverk sa ja hade ett antal motioner skickats in till riksdagen (se till exempel: Motion 1988/89: Bo 508; Motion 1988/89: Bo 535), demonstrationer hade utförts och de som kämpade för Ammerån hade bedrivit lobbying mot staten. Lokalinvånare och andra stödjande hade till och med haft

demonstrationer utanför riksdagen i Stockholm, säger Börje. ”Du ska veta att det skapades till och med en revy” utbrister Börje i vårt samtal. År 1985 sattes Ammerårevyns första uppsättning upp: ”Låt Ammerån leva”. Börje berättade att den handlade om ”kraftägarnas nonchalanta sätt att ta ån i anspråk och politiker som var frestade att sälja för att få pengar i kommunkassan”. Revyn drog in pengar som Börje och de andra kunde bekosta bland annat flygresorna till Stockholm med. Det var något unikt och ett upplyft med revyn, menar Börje. Han fortsätter med att berätta att något som de lade mycket energi på var tidningsartiklar och debatter i media, något han nu i efterhand ser som onödigt arbete.

[F]ick höra grejer bakom en buss en gång vettu, när kraftbolagen står och ko-handlar med kommunen om fallrättigheterna, alla spärrar släppte för oss som kämpade för Ammerån, för vi hade respekt för alla i riksdag och regering men det släppte med åren alltså när man fick se hur myndighetsfolk kunde hålla på, det var inge annat folk, här var vi tvungna att ta för oss för att det skulle gå

Börje 2019

Börje berättar hur kraftbolagen kom in och inte förväntade sig något motstånd mot överdämningen överhuvudtaget. Börje och hans vänner fick höra hur kraftbolagen var säkra på att de hade lagen på sin sida och att det uppror som lokalinvånarna skapat var inget bekymmer för de. De delade ingen information i ärendet, och Börje berättar hur han och hans kompisar kunde stå och tjuvlyssna på samtal som kraftverkspersoner hade, där de hörde hur de ”ko-handlade”, de ville inte betala nästan någonting för fallrättigheterna och inte körde de ”rent spel heller”, enligt Börjes egna ord. Börjes erfarenheter kring Ammerån symboliserar här hur kraftverksexploatörer återigen ville erövra naturen i Ragunda. Han fortsätter i samma mening med att beskriva det som att ”det handlar inte enbart om sättet på vilket kraftverksaktörerna gjorde det, utan att de gjorde det, hur människans behov var större än naturen, hur människor såg vildmarken som tillgångar är omöjligt att förstå”. Att kraftverksexploatörer var i jakt på än fler resurser att fördärva kan vi förstå som en del i kapitalism där ständigt sökande efter nya marker och resurser krävs för att skapa mervärde och tillväxt (Harvey 2006). Forsarna i Ragunda förstås här som geografiska lokaliseringsspunkter av kapital och investeringar där det finns olika värdeassociationer om vad forsarna är. För lokalinvånarna är forsarna gemenskap, rekreation och identitet, men för kraftbolag och stat är det en del i ett tillväxtparadigm. Utifrån värdeassociationer bestäms hur en plats ska och kan utvecklas. Här är kraftverksbolagens värdeassociationer, forsarna i en del av ett tillväxtparadigm. Den specialisering som finns i Ragunda: forsen, fallhöjden gör att platsens uppgift blir att leverera produktion vilket också medför ekologiska konsekvenser på ekosystemet (Wahlström 1984:32). Lokalisering av platsen Ragunda har återigen betydelse, först var det Krångedeforsarna och nu Ammerån. Att lokalinvånarnas plats och hem ses som ett föremål för produktion upplevs hos de som en orättvisa.

Kampen för Ammeråns överlevnad gick väldigt fridfullt till, till en början, säger Börje. Han hade tidigare sett och engagerat sig i älvräddarkamper på avstånd och särskilt nämner han den i Sölvsbacka strömmar där de använde sig av metoder med fastkedjning. De hade

förvisso en plan B med mer drastiska metoder, de skulle aldrig ha gett sig, menar Börje. Börje och hans vänner tryckte upp plakat och anordnade demonstrationer. Det som kan ha varit det ”fulaste” de gjorde, säger Börje, var att klistra dekalerna på kommunfullmäktigebilarna. Men förutom det var det vanligt opinionsarbete de jobbade med, som protestlistor och demonstrationer. ”Jag förstår inte varför de skulle göra den här överledningen, det är inte ens mycket mer kraft de skulle kunna ha utvunnit” påpekar Börje med suckande ton. Om de hade gjort en överledning till Ammerån och tagit vattnet därifrån, så har Börje räknat ut att energitillskottet inte skulle bidra till en drastisk förändring i Sveriges energiförsörjning.

När nu kraftverksbolagen har förstört en hel älv som de har gjort med Indalsälven, där kraftverken kommer efter varandra som de vore en trappa, uttrycks ett motstånd mot det förstörda ekosystemet. Motståndet handlar å ena sidan om det förstörda ekosystemet och det som har gått förlorat, å andra sidan om hur bolag och stat gick tillväga i etableringsfasen då de lät en hel älv bli föremål för vattenkraftsetablering. I en kontext av geografisk ojämnhet kan Indalsälven, ur ett platsperspektiv, sägas ha blivit föremål för produktion baserat på de geografiska förutsättningar som finns, det vill säga, höga fallhöjder och kraftfulla forsar (Massey & Jess 1995b:235). Börje representerar här Ragundabornas första stora motstånd mot vattenkraften, genom kampen om Ammerån. Det skulle bli det sista vattendraget att ta ifrån Ragunda, och då insåg lokalinvånarna vilket värde forsarna hade.

Kampens betydelse

Det här är den andra sidan av vattenkraften. Den gick från att vara en symbol för samhällsutveckling och energikälla, till att bli en symbol för plundring av lokala rättigheter och taskig miljöhänsyn. De ”vilda” demonstrationerna och den långa kampen som Ammerån skapade en gemenskap. Kampen för Ammeråns levnad blev till en folkrörelse²⁵. Kampen gav lokalinvånarna en gemensam fiende och det är än idag något som människor upplever har satt spår i kroppen. De här minnena och anekdoterna som Ammerån, och platser generellt, framkallar är ett verktyg för att hålla känslor för en plats vid liv. Platser skapas genom ekonomiska, sociala och/eller politiska processer, vilket binder samman och förankrar människor, vilket Ammerån exemplifierar i Ragunda. Platser är också en arena som kan få fungera som symboler för demokrati, något som Ammerån symboliserar än idag (Massey 1994:118ff). I det här kapitlet kan vi få förståelse för hur kulturella processer strukturerar relationen mellan människa, plats och ting (jfr. Hansen & Salomonsson 2001), banden lokalinvånarna har till forsarna idag är bland annat ett resultat av den kamp som fördes då.

Vattenkraften, skatten och debatten

Vi lämnar kampen om Ammerån för att se till en annan kamp. En kamp som också den sker i relation till vattenkraften. Kampen kring *värdet av naturresurser*. Det är en kamp

²⁵ En folkrörelse är en massorganisation utanför parlamentet och står traditionellt i opposition till olika stats- och samhällsinstitutioner (Hedenborg & Kvarnström 2009), mer modernt har Herlitz (2000) diskuterat hur bygderna idag utgör en ny folkrörelse för demokrati på den lokala nivån.

som har varit lång och som har ändrat tillvägagångssätt, för att få gehör hos beslutsfattande makter. I den här delen redovisar lokalinvånarna för de olika modellerna av återföring, och hur de upplever att de inte enbart blivit berövade naturresursen (älven), utan också värdet som produceras. Vi träffar i slutet Tove som belyser argumentationen i debatten.

Ett öre per kilowatt och tidigare kommunal fastighetsskatt

Den här ett-öringen per kilowattimme har funnits med under hela min livstid, då ville de som stred för frågan ha ett öre per producerad kilowatt som återföring till bygden. Frågan drevs av kommunpolitiker eller av pensionärer eller de som hade det som jobb att sitta och räkna hur mycket pengar som skulle bli. Men det var inte lika viktigt för kommunen då att få en återföring eftersom vi inte hade lika svåra ekonomiska utmaningar. På den tiden var vi sju, åtta tusen invånare vilket genererade inkomstskatt, nu är vi fem och ett halv tusen invånare, och då är det viktigare att få till en återföring eftersom inkomstskatterna inte räcker till.

Sten 2019

Sten har i hela sitt liv arbetat inom kraftverksindustrin i någon form. Största delen av sitt liv arbetade han för Vattenfall. Han känner igen den här frågan, och menar att det är själva modellen för återföring som har förändrats. I citatet berättar han att det började med förslaget om att ett öre per producerad kilowatt skulle återföras. Det handlade då som nu om energiproducerande naturresurser, och det mest omstridda var, och är, vattenkraften. Sten tycker inte att modellen med ett öre per kilowatt var särskilt bra. Men han inser också att han hade en part i frågan, för vattenkraftsindustrin, vilket gjorde att han tidigare i karriären aldrig gav sig in i debatten. Därefter kom förslaget om kommunal fastighetsskatt. Kommunal fastighetsskatt var under många år en självklarhet, vill Sten poängtera. I samhällsdebatten är den kommunala fastighetsskattens dåvarande självklarhet ett starkt argument för en ny reform av fastighetsbeskattning, och många av Ragundaborna refererar till det tidigare kommunala skattesystemet (vilket beskrivs i bakgrundskapitlet). Det här fenomenet kan förstås som en konsekvens av komprimeringen av tid och rum där rikedomar samlas som kluster i centrum. Komprimering av tid och rum karaktäriseras av snabba förändringar som kan förändra livskvaliteten för människor (Harvey 1996) Här förändras kommunens inkomst vilket i förlängningen förändrar livskvaliteten för lokalinvånarna.

Sten: I början betalade de [de som äger ett vattenkraftverk] fastighetsskatt här men det gör de inte längre, till en början var det så. Men nu är ägandet i Stockholm och då går skatten dit, det här är hur bedrövligt som helst.

Ida-Maria: Menar du när bolagen fortfarande var här?

Sten: Javisst, men även att fastighetsskatten var kommunal så då har de [staten] tagit den också, inte bara det, det finns flera parametrar i det här

Först, när bolagen flyttade, så flyttade även en stor del av arbetskraften. Deras inkomstskatt hamnar nu i Stockholm eftersom det är där många av kraftbolagen har sina huvudkontor²⁶. De som inte har huvudkontoret i Stockholm har det inte heller i Ragunda vilket är poängen, påpekar Sten, produktionen är här men pengarna är någon annanstans. Sten är som många andra irriterad över att värdena från naturresurserna hamnar i Stockholm eller andra stora städer och inte tillbaka i Ragunda, han upplever att det här är ytterligare något som lokalinvånare inte fått någon insyn i. Han refererar då tillbaka till när kraftverksbolagen skulle överta Ammerån. Vi behöver bara gå tillbaka till föregående kapitel kring Ammerån för att förstå hur minnen har betydelse för känslorna som nu uppstår hos Sten, det handlade då om att lokalinvånarna inte hade insyn i hur forsen skulle behandlas, det handlar nu om hur de inte hade någon insyn i att en kommunal intäkt förflyttats. Det handlar om oss, säger Sten, men likväl var han aldrig involverad eller informerad om något beslut rörande förflyttningen av naturresursvärdena i hans omgivning. De här ”glansdagarna” tror inte Sten att de kommer att få se igen, eftersom de människor i opposition inte fick något gehör när förslaget för en återkommunalisering av fastighetsskatten låg på bordet. Stens åsikter illustrerar ett relationellt band mellan Ragunda och Stockholm, som han upplever består av orättvisa sociala relationer (Massey et. al. 1999). Genom att uppmärksamma platser relationer kan vi lyfta fram ojämlikheter dem emellan (Massey & Jess 1995b:224). Här består ojämlikheten i att de som bor i Ragunda inte har någon makt över varken natur- eller ekonomiska resurser utan det har människor på andra platser, enligt Sten ställer han Ragunda i relation till Stockholm. Landsbygden skapas i relation till staden och vice versa oftast på ett sätt där staden står som segrare (Rönblom 2004:4), här i form av att i staden tillförs värdet av naturresurserna på landsbygden.

Jörgen om att regionalisera fastighetsskatten

Under november månad år 2019 ägde ett seminarium rum i riksdagen som Föreningen Sveriges Vattenkraftverkskommuner, tillsammans med Pelle från centerpartiet, anordnade. Seminariet anordnades för att diskutera frågan om återföring av vattenkraften med olika aktörer och ta upp frågan i ett beslutsfattande rum. Under riksdagsseminariet redogjorde ordföranden för föreningen för ett exempel som de tagit fram. Det handlade om hur en kommunalisering av fastighetsskatten skulle kunna genomföras:

Jokkmokk skulle erhålla drygt 83,500 kronor per invånare eller totalt drygt 423 miljoner kronor totalt per år, det kan jämföras med att vara betydligt mer än deras kommunala budget. Det här är en siffra från 2016, man ska då veta att 2017 sänktes fastighetsskatten

Ordförande Föreningen Sveriges Vattenkraftverkskommuner 2019

Att enbart Jokkmokk skulle få del av ovanstående summa pengar skulle skapa större klyftor och leda till att skapa klyftor mellan länen i Norrlands inland menar föreningens ordförande. Ordföranden berättar under seminariet lite kort om historien, en kommunalisering av fastighetsskatten är inte helt rättvis. Förslaget har tillkommit då en

²⁶ I Ragunda finns fyra ägare av de nio kraftverken: Vattenfall med huvudkontor och styrning i Stockholm. Fortum med huvudkontor och styrning i Finland. Statkraft med huvudkontor och styrning i Norge och Torrsjökraft AB som har sitt huvudkontor i Sundsvall.

orättvisa har belysts, bland annat från övriga kommuner i det nordsvenska inlandet, som också står inför ekonomiska utmaningar men som inte har några kraftverk. Det skulle då bli orättvist att enbart de platser med vattenkraft skulle få ta del av en stor summa pengar. Eftersom föreningen arbetar för att utjämna dagens växande ekonomiska klyftor lyfts åsikten under seminariet om att det är mer rimligt med en regionalisering. Men handlar det också om att regionerna har kommit att betyda något för identifikation? Att det finns en stark bunden gemenskap kring något inom regionerna och därför blir det onaturligt att regionen i stort inte ska dela på värdet? (jfr. Frykman 1999:87). Eller är det så enkelt att regioner har blivit en plattform för att möjliggöra praktiker? (jfr. Idvall 2000:29). Av de kommuner som är med i Föreningen Sveriges vattenkraftverkskommuner har varje kommun en person som representerar respektive kommun. Jörgen är den personen i Ragunda och jag träffar honom en eftermiddag för att tala om vattenkraften. Jörgen är även uppväxt i Ragunda och arbetar idag inom kommunen.

Ida-Maria: Berätta för mig om nuvarande återföringsmodell

Jörgen: Här på slutet, egentligen så länge jag har varit aktiv i föreningen så har vi arbetat för en modell som inte är kopplad till den enskilda kommunen

Ida-Maria: Hur menar du?

Jörgen: Det som har blivit en diskussion är om Ragunda skulle bli rikt vad händer med Bräcke? Grannkommunerna skulle bli fattiga, de slåss också mot en tuff ekonomisk situation men de har inga vattenkraftverk. De skulle alltså inte få en krona.

Jörgen själv verkade inte i kommunen på den tiden då kommunen hade en säker inkomstkälla från vattenkraften, men känner ändå starkt för att det en gång har funnits en sådan och att någon har tagit den ifrån dem. Den berättelse om att det en gång har funnits en fastighetsskatt har betydelse i form av att Jörgen bär berättelsen med sig in i hans känslor och förståelse för den plats som är nu. Den modell som nu diskuteras innebär att skatten skulle gå till regionen som i sin tur fördelar medel till kommunerna. Jörgen vill dock inte själv föreslå modellen med en regionalisering av fastighetsskatten eftersom den tappar lite av den kompensatoriska delen i argumenten för en återföring. Men eftersom förslaget nu drivs på statlig nivå av centerpartiet anser han att det kanske är den mest genomförbara och pragmatiska modellen i nuläget. Jörgen framhåller att frågan fortfarande inte lyfts på nationell nivå såsom han önskar. Idag är det enbart centerpartiet som aktivt arbetar för en regionalisering av fastighetsskatten. Förutom centern driver Föreningen Sveriges Vattenkraftverkskommuner aktivt frågan, och ett av deras syften är att påverka politikerna. Föreningen arbetar för vad som de uttrycker ett rättvisekrav, och det är vad det handlar om anser även Jörgen, att alla som kämpar för frågan vill ha geografisk rättvisa. Det handlar inte om att ta tillbaka resursen i sig, det handlar om kontrollen över de ekonomiska resurserna som utvinns från naturresurserna. Ojämna geografisk utveckling kan yttra sig på många sätt och ett sätt det kan yttra sig på är ojämna maktrelationer mellan olika regionala och beslutsfattande nivåer (Jess & Massey 1995:149ff). Jörgen och alla de som kämpar i frågan har möjligheten att föreslå modeller för förbättring och en annan framtid, men beslutet ligger inte i deras händer. Relationen mellan Jörgen och alla de som kämpar för frågan om återföring och de som bestämmer kring frågan består av redan befintliga

strukturella maktordningar mellan beslutshavande makt, å ena sidan, och lokala föreningar och kommuner å andra sidan.

Även om den modell som ligger på bordet nu innebär en återföring till regionerna betyder den att de fyra nordligaste länen ska ta del av mer fastighetsskatt än de tre sydligaste skogslänen menar Jörgen. De fyra nordligaste länen producerar mer och borde därför ha en större del av kakan. Han menar att det ytterligare behöver diskuteras en övre spärr så att fördelningen inte blir orimlig och ojämn åt andra hållet. Han nämner även att staten sänkte fastighetsskatten år 2017 efter energiöverenskommelsen som gjordes år 2016 då det bestämdes att beskattningen skulle sänkas i etapper till 0,5 % år 2020.

[S]en den här energiuppgörelsen som gjordes för två år sedan minskar fastighetsskatten på vattenkraftsanläggningar, det finns de som är lite bittra över sänkningen av fastighetsskatten för man tyckte att det ändå var rimligt att prata, när vi pratade drygt sex miljarder och när det nu krymper strax under två miljarder med den minskade fastighetsskatten det var inge roligt, men jag hävdar att det är då vi har chans att få igenom det här

Jörgen 2019

Jörgen menar att den sänkta fastighetsskatten för bolagen kan vara något som faktiskt gynnar oppositionen mot den nuvarande statliga fastighetsskatten. Den sänkta skatten kommer att betyda att staten inte behöver gå ”lika mycket” minus, om skatten istället skulle tas in regionalt. Eftersom summan de tar in på fastighetsskatt har minskat, menar Jörgen att det kan vara enklare för staten att släppa ”1,8 miljarder än 5,8 miljarder kronor”. Han berättar vidare att idag skulle Ragunda få in 200 miljoner kronor med förslaget på att regionalisera fastighetsskatten, dock poängterar han att han vill vara försiktig med exakta siffror²⁷. Vi talar även om vad Jörgen tror är anledningen till att en reform ännu inte har skett, när det är, enligt Jörgen, uppenbart att en stor del av befolkningen är i opposition mot den nuvarande statliga fastighetsskatten. Jörgen menar att en av anledningarna är att staten har problem med gränsdragningspolitik mellan olika landsbygder.

En reform i skattesystemet – ett rättvisekrav

[D]et märker jag ofta när jag möter andra kommunalråd från andra delar av landet med glesbygd men inte nödvändigtvis med vattenkraft, de stora pappersbrukskommunerna, det blir en fråga från de: ska inte vi få någon kompensation i Munkfors eller vad det kan vara?

Jörgen 2019

Jörgen framhäver att någonstans måste staten våga ta beslut i isolerade frågor. Skillnaderna i intrången mellan att anlägga en industri eller ett kraftverk är stora. En fabriksbyggnad, till exempel, kan återställas, den kan användas till något annat när bruket lagt ner. Den kan rivas, och marken kan användas till annat, framhäver Jörgen. Han tycker att argumenten

²⁷ Enligt Hela Sverige ska levas nya balansrapport skulle Ragunda kommun få 193 474 000 kronor per år från vattenkraften om systemet skulle vara detsamma som i Norge. Siffrorna är dock från år 2014 (Hela Sverige ska leva 2020).

från andra kommuner med nedlagd industri har ett dåligt motargument i debatten för en reformerad fastighetsskatt, då en älv aldrig kan återställas på samma sätt. Flertalet brukssamhällen som står inför liknande ekonomiska utmaningar som Ragunda har återställts. Till exempel i Hällefors inleddes en förändringsprocess där den gamla bruksorten blev till en företagsby. Entreprenörer, företagare, kommuner och ideella krafter har gjort satsningar som att starta kulturskola, skulpturparker och tagit dit Sevilapaviljongen som drar många tusen turister varje år (jfr. Ekman 1996; Braunerheilm 2004; 2006). Här har vi nu i det här kapitlet synliggjort lokalinvánarna och många andra aktörers krav: att få ta del av de vinster som vattenkraftverksexploateringar gav och idag ger – vilket inte är något nytt. Det här rättvisekraven är något samerna stridit för i urminnestider då de blivit frantagna marker och resurser där ingen hänsyn tagits till varken renkötseln eller människorna (Lantto 2003:94).

Återföring av värdet hos naturresurser

Tove och debatten

Ida-Maria: Vad handlar det om?

Tove: Det handlar om ojämvikten mellan kommuner som växer och kommuner som krymper, mellan kommuner som har mycket resurser och kommuner som har väldigt, väldigt lite resurser. Kommuner som har väldigt lite resurser i kommunkassan har oftast ganska mycket resurser i närområdet om vi pratar naturtillgångar och det är det som är en del i frustrationen i den här frågan, att vi har mycket resurser i tillgångar men inga pengar

Ida-Maria: Mm, men vart kommer frustrationen ifrån?

Tove: [A]tt vi och alla kommuner som har vattenkraftverksanläggningar har förlorat fisket, turismen, rekreationen, miljöerna men lika illa är det att kommunerna får gå på knäna och inte kan tillhandhålla god service och välfärd, vilket egentligen vi borde kunna.

Ida-Maria: Hur är det med servicen?

Tove: [...V]i har en stafettläkare men ingen tågstation, och sedan ska vi behöva bygga egna vägar för att vägverket inte kan komma hit? Sedan alla utmaningar såsom demografi och inflyttningsblockad

Ovan är ett utdrag ur samtalet som jag hade med Tove om vad debatten kring naturresurser egentligen handlar om. Det som Tove är inne på stöds i de mångfaldiga motionerna²⁸ som skickats till regeringen angående frågan om hur kraftverkskommuner borde få tillbaka ett värde för det intrång som har gjorts i bygderna. Tove vill hävda att debatten har ett historiskt perspektiv. Tove menar, liksom Börje var inne på i kapitlet om Ammeråkampen, att historierna om det intrång som gjordes i bygden, utan hänsyn till lokalinvánarna, har satt sina spår. Det handlar om att ett samhälle konstruerades av någon annan och när det sedan lades ned fick lokalinvánarna som stannade på platsen ”städa upp”. Allt eftersom tiden har gått har service och välfärd lagt ned. Idag finns en stafettläkare på plats, tåget stannar inte längre, och den enda statliga närvaron som fortfarande existerar i Ragunda är systembolaget och skogsstyrelsen. Tove berättar att för att saker och ting ska fungera måste lokalinvánarna ta ansvar för kultur, att bygga vägar, och upprätthålla servicen och

²⁸ Se till exempel: Motion 2018/19:2164; Motion 2018/19:811; Motion 2019/20:2732,

välfärden. ”Och det gör vi, vi bygger en väg, vi är våra egna poliser och skapar våra egna mötesplatser” säger Tove. Fenomenet att civilsamhället får ta ansvar för upprätthållandet av service och välfärd är inget unikt för Ragunda utan sker på många håll runtom i landet. Orsaken till nedläggning av service och välfärd handlar till stor del av påverkan från omvärlden såsom: befolkningsförändringar, koncentrationstendenser inom handeln, förändrade konsumtionsmönster genom att vi exempelvis har tillgång till internethandel (jfr. Gunnarsdotter 2005). Nedläggning av service och välfärd kan därför förstås som en konsekvens av komprimeringen av tid och rum (Harvey 1996:242–243). Men, det unika i Ragunda är att det inte borde vara så, menar Tove. Eftersom Ragunda kommun producerar tio procent av Sveriges elförsörjning borde de få en kompensation för det, så att bygden kan få leva liksom den gjorde förr. Utöver ovanstående utmaningar dras kommunen också med en ofördelaktig demografi som en effekt av förändringarna, menar Tove, något som den lokala medborgaren får betala dyrt med den höga skatten.

[D]e kommuner som har hög kommunalskatt har inte bättre välfärd [...D]et skiljer sex kronor mellan den kommunen som är lägst och den som är högst i Sverige, nu är Ragunda faktiskt inte den som har högst, utan något lägre, men vi var det ett tag

Tove 2019

Tove har på nära håll mött de tuffa besluten som har behövts tagits i kommunen. Det är nedläggning av skolor, service, avslag till etablering av utvecklingsbolag etcetera. Samtidigt som skatten ökar möter kommunen ett större motstånd från medborgarna. Ovanstående händelser beskriver Tove som en naturlig del i deras vardag (Jackson 1996:19). Att höja skatten påverkar direkt medborgarna, samtidigt är anledningen till att höja skatten att tillgodose välfärd för medborgarna. Här skildrar Tove ett av debatten *återföring av naturresurser* stora argument, den upplevda orättvisan som består av ”höga skatter men sämre service och välfärd”. Den upplevda orättvisan kan förstås genom platsens historia, som tidigare nämnts är platsen formad av vattenkraftsetableringen. Tove menar att *höga skatter och sämre välfärd* är ett argument i debatten om återföring då det handlar om att kommuner med en lägre skattesats oftast har en bättre välfärd och service, medan motsatsen gäller vid en hög skattesats. Att betala hög skatt men inte ha tillgång till samma välfärd och service som andra delar av landet har är orättvisa förhållanden anser hon. Tove framhäver att de i Ragunda kommun inte har en högre genomsnittsinkomst än till exempel Solna, men möts av större kostnader. Uttalandet stämmer väl överens med statistiska fakta när det gäller olika kommuners genomsnittsinkomster (SCB 2020²⁹). Vi kan här också förstå relationen mellan centrum och periferi. Centrum karaktäriseras av höga inkomster, mer arbeten och investeringar, men behöver periferin för att underhålla tillväxten. Det är en vardaglig definition av en ojämn geografisk utveckling (Massey 1995b:1ff.). Det Massey (ibid.) gör när hon ser på platser som relationella, använder plats relationellt är att se det lokala relation till det globala, för att se hur globala samhällsprocesser påverkar det lokala. Här använder Tove samma perspektiv för att visa

²⁹ Idag skattar Ragunda 34,92 procent, en ganska vanlig siffra för de kraftproducerande kommunerna i det nordsvenska inlandet. Siffrorna kan då jämföras med Solna kommun i Stockholms län som har en skattesats på 29,20 procent (SCB 2020). I Ragunda har man en medelinkomst på 243 621 tusen kronor per år medan Solnaborna har en medelinkomst på 339 757 tusen per år (Ekonomifakta 2020).

ett samband mellan det lokala och det nationella. Att Ragunda behöver ha en hög skattesats beror bland annat på att de har tilldelats ett högre ansvar gentemot sina medborgare i och med processer så som decentralisering och privatisering, tror Tove³⁰.

Pelle och jämförelsen med grannlandet

Sverige utmärker sig genom att ha haft fastighetsskatten nationellt; då behöver vi inte bara titta på Norge, utan även i Tyskland och Spanien där är fastighetsskatten kommunal eller regional. Det känns som Norge har förstått fördelen med att ha ett helt land levande, kolla på deras turistnäring kontra Sverige. Skulle staten se till att alla kommuner hade det bra då skulle de kunna öka aktiviteten i hela landet, alla skulle må bra av det, inga klagomål.

Pelle 2019

I debatten kring återföring kommer ofta Norge upp som ett praktexemplar. Staten i Norge har en helt annan syn på återföringsfrågan än den svenska (se till exempel: Larsson 2019). Pelle representerar i den här studien centerpartiets politik, men också en person som är uppväxt i närheten av kraftverk och Indalsälven. Idag arbetar han för frågan om återföring av värdet på naturresurser på en nationell nivå och parallellt driver han ett utvecklingsbolag och jordbruk i sin hemkommun. År 2013 lanserade centerpartiet nationellt förslaget att regionalisera fastighetsskatten. Pelle anser att staten motverkar tillväxt och utveckling genom att inte införa en regional fastighetsskatt. En regional fastighetsskatt är grunden, tror han, och syftar till att alla beslut måste vara så nära människor som möjligt. Det finns inte en chans för inlandskommunerna att idag ”konkurrera” med storstäder, och till slut kommer ojämlikheterna mellan regionerna i landet att drabba hela landet, framhäver Pelle. Han vill att vi ska se på andra länders politik, till exempel Norge, där hela landet är ”levande”. I Norge går fastighetsskatten till den kommun där kraftverket är beläget och dessutom får kommunen en andel av vinsten från den producerade elen. Systemet bidrar till att små glesbygdskommuner i Norge kan leva.

Pelle: [H]uvudkontoret för kraftverk Hammarforsen är statkraft så nu ligger väl det i Norge någonstans men, skatten, fastighetsskatten och momsen på det som produceras i vattenkraftverkskommunerna det hamnar i Stockholm, och det kommer inte tillbaka via skatteutjämningsystemet utan det går till den allmänna kassan: kanske hamnar på försäkringskassan då, eller något infrastrukturprojekt i södra Sverige, men kommunerna ser inte de pengarna

Ida-Maria: Vad tror du är lösningen?

Pelle: De kommunerna med kraftverk har gett bort och sedan ska de få tillbaka, ska vi prata lösning så kolla på Norge. Bekymret där är väl, nu vet jag inte hur länge systemet har funnits men jag gissar från start [...] Skillnaden där mellan Sverige och Norge, Norges stat har aldrig sett minuset. Här sitter staten och tittar på siffrorna, skulle vi köra som Norge så skulle vi gå back såhär mycket

³⁰ Under 1980-talet decentraliserades bland annat ansvar för många tidigare offentliga verksamheter i den svenska offentliga sektorn (Pierre 2010:245ff).

Pelle menar att det är orimligt att den summa som genereras i fastighetsskatt placeras i en statlig kassa som sedan finansierar exempelvis ett infrastrukturprojekt i huvudstaden, medan de i Ragunda inte har en välfungerande infrastruktur. Det som tas fasta på ovan är något som nästintill aldrig glöms bort i debatten om återföringen, att lösningen redan är etablerad i grannlandet. Pelle menar att en stor anledning till att den ”norska modellen” fungerar är för att norska staten aldrig har sett minus i statskassan. Om svenska staten skulle kommunalisera fastighetsskatten för elproducerande enheter skulle det innebära ett minus i statskassan varje år. Han menar att det är pengar som bland annat borde gå till skada och värk som skett på den lokala platsen.

Någon utomstående närvarande

I det här kapitlet har Stockholm dykt upp i olika sammanhang: det är i Stockholm besluten tas, det är till Stockholm motionerna skickas in, det är i Stockholm som de beslutsfattande sitter och det är till Stockholm som pengarna går. Stockholm har blivit en arena för makt, liksom Hansen & Salomonsson (2001:9–11) menar att Europa har blivit för nationen i sin helhet. De beskriver det som att Europa har gjort intrång i både småbyar och storstäder genom att beslut tas långt ifrån den geografiska platsen – här har Stockholm gjort intrång i platsen Ragunda. Centrerandet av makt är också ett exempel på hur det lokala sällan är helt lokalt längre. Platser innehar inte längre gränser och lokaliteter som förut. Att det lokala sällan är lokalt längre betyder dock inte att platser inte är unika eller att alla platser är enhetliga, men att det finns en öppenhet till och från omvärlden. Vi lever i en tid av globalisering och är därför ofta kopplade till vad som händer på andra ställen, runt om i världen eller i landet (Massey 1995a:60; Massey & Jess 1995b:217). De beslut som togs i Stockholm i relation till fastighetsskatten påverkade det lokala livet i Ragunda. Med en förlorad inkomst hos kommunen blev konsekvensen att service och välfärd inte längre kunde upprätthållas. Materialet talar också om de processer som sker i andra länder påverkar våra tankegångar i det lokala samhället. De lagar och regler som finns i exempelvis Norge gör att vi har möjlighet att jämföra och ifrågasätta: *varför ser det inte likadant ut här?*

7. Platsen och omvärlden

Relationella band

I tidigare kapitel fick vi ta del av kampen om värdet från naturresurserna. Till synes har kampen varit lång men den har ännu inte resulterat i vad de opponerande aktörerna vill åstadkomma. I den här berättelsen berättar Tove och Jörgen hur en sådan långdragen kamp påverkar lokalinvånarna.

Tove om känslan av att inte bli sedd

Ida-Maria: Hur upplever du relationen till staten?

Tove: [D]et handlar om känslan av att ni inte har sett oss. Ni har inte sett oss på de senaste åren, det är ingen som bryr sig längre och då blir det protest mot det statliga, det handlar om att vi till slut blir så frustrerad över att staten inte lyssnar på oss, vi har försökt, försökt men försökt och det är ingen som lyssnar, media ser oss inte, politikerna ser oss inte, existerar vi ens?

Tove och jag talar om hur man som människa kan påverkas av hur andra framställer en. När hon flyttade till Ragunda slogs hon av Ragundabornas dåliga självförtroende, samtidigt var hon medveten om hur Ragunda framställs av människor i media, ”så flyttade jag till ett ställe som är rankad absolut som en av de sämsta kommunerna man som invånare kan bo i ever och jag upplevde det totalt tvärtom” säger Tove. Tove hävdar att om du alltid får höra hur dålig du är, hur ekonomin inte fungerar, hur du bara lever på bidrag och staten, så faller självkänslan och det var det som hon upplevde hade hänt med Ragundas människor. I kapitlet *vattenkraften och skatterna* listas de otaliga försök som gjorts för en förändring i skattesystemet gällande skatten på vattenkraft. När ingen förändring skett tolkar människorna det som att ingen ser dem. Att ingen ser lokalinvånarna och platsen Ragunda är vad Tove upplever, och som hon säger ovan, till slut har lokalinvånarna i Ragunda tappat tilliten till staten eftersom de inte fått något gehör för sina åsikter på decennier. Toves upplevelse är nära kopplad till platsen då hennes upplevelse om relationen till staten är grundat i att hon känner att platsen Ragunda inte syns eller får vara en del av storsamhället, upplevelsen uppstår genom den faktiska platsen. Här kan vi förstå hur upplevelser alltid är platsbundna (Casey 1996:17). Det är tydligt hur Tove befinner sig i platsen så till vida att hennes upplevelse gentemot staten utgår ifrån känslor som uppstått från platsens historia. Att uppleva en plats är att vara i en plats (ibid.). Innan Tove kom till Ragunda hade hon en syn på platsen utifrån det hon läst av platsen i rapporter och statistiska undersökningar, hon

upplever att den tolkningen inte stämmer men ändå påverkar lokalinvånarna i form av dåligt självförtroende.

Jörgen och Representationen

[V]i brukar skämtsamt eller skämtsamt, det är ungefär 60 riksdagsledamöter idag som kommer från de sju nordligaste länen där vi räknar med Värmland och det är klart det kan vem som helst utan statsvetenskaplig utbildning räkna ut att det inte räcker för att få igenom några beslut, och om inte ens de 60 ledamöterna kan komma överens för att de bråkar över partier eller mellan delar av Norrland eller till och med delar av samma län då är det kört

Jörgen 2019

Jörgen talar också om hur det är att inte bli sedd, men i ett annat sammanhang. Det handlar dock inte enbart om att inte bli sedd, menar Jörgen, utan det handlar också om i vilken utsträckning lokalinvånare får delta. Större delen av Sveriges yta, det är vi i Norrland. Men det är svårt att få igenom det som rör Norrland i den nationella politiken eftersom representationen från den här delen av Sverige är så låg, menar Jörgen. Under riksdagsseminariet i november poängterar ordföranden att: ”det är intressant att det är fyra riksdagsledamöter som deltar, en från Dalarna, två från Värmland och en från Jämtland, men var är övriga 56 som ska representera oss?”. Ordföranden menar att han accepterar i viss mån att inte alla riksdagsledamöter kommer och stöttar frågan kring återföring av värdet på naturresurser, och i synnerhet inte de som inte är påverkade, men säger samtidigt att ”de norrländska representanterna borde ha varit där”. Ojämn geografisk utveckling är inte enbart ett resultat av ojämna inkomster och ojämna tillgång till arbete mellan platser, utan vi måste se till maktrelationerna. Maktrelationer kan uttydas genom att synliggöra positioner och tolkningsföreträde (Rönblom 2014). Vi har varit inne på ojämna maktrelationer tidigare i berättelsen, huvudkvarteren för vattenkraften ligger i Stockholm, besluten tas i Stockholm, och nu upplevs det som att representationen är ofördelaktig för de nordsvenska länen. Fyra av 349 ledamöter deltog under seminariet, det säger något om de sociala relationerna. Enligt Massey (1994:86ff; 1995b:224–225) är de sociala relationerna en komponent av ojämna utveckling. Här syftar jag till relationerna mellan de som *bör* (enligt Jörgen, föreningen, med flera) representera lokalsamhällena, och lokalinvånarna i norra Sverige. Jörgen och ordföranden beskriver deras värdesystem (Wahlström 1984:54), som utgår från en oskriven regel att de utvalda representanterna ska stå upp för frågor som rör landskapet de kommer ifrån. Hos Jörgen och i föreningens uppstår en känsla av att de inte har lika stor makt att påverka nationella beslut som andra när de blir svikna av ”sina egna”.

[E]n uppgivenhet och brist på tilltro till staten, det finns och det är inte så konstigt. Myndighet efter myndighet har efter rationaliseringar tvingats att centralisera sig i länet. Polisen, skatteverket, försäkringskassan är borta och det är klart att distansen växer för varje gång och det här präglar också, ska inte säga hopplöshet, det låter som att jag..., jag är en positiv människa, men när vi pratar om det här så, det ger en ton av att vi inte behövs: samhällsbygget behöver inte oss

Jörgen återkommer till de nedläggningar som har skett i Ragunda, skolorna som stängts och servicen som flyttat är mest märkbar hos lokalinvånarna. Han upplever även att flytten av myndigheterna ifrån Ragunda gör något med hur de känner sig. Då det inte finns några statliga myndigheter i Ragunda, förutom systembolaget och skogsstyrelsen, känner medborgarna sig bortglömda, upplever Jörgen, att de inte får vara en del av samhället. Han känner att det ställs högre krav på kommunen som organisation i Ragunda, och även i andra landsbygdskommuner. Att det ställs höga krav på kommunen tog Tove upp tidigare i kapitlet återföring av naturresursers värde, och det sades då att de höga kraven på kommunen är en effekt av komprimeringen av tid och rum. Här kan vi se hur det skapar en konsekvens i Ragundas kultur i och med att lokalinvånarna känner sig utanför ”storsamhället”. Processer som decentralisering och privatisering har gjort att ett större ansvar läggs på kommunerna, men det har inte genererat mer ekonomiska resurser. Privatisering och liberalisering av marknaden var mantrat i den nyliberala rörelsen, som inte kan ses som ett lokalt fenomen (Harvey 2005a:156ff). Men det kan påverka det lokala om det leder till stora avstånd mellan de som implementerar och de som bestämmer vad som ska implementeras, såsom i exempelvis skolfrågan. Det leder också till svårigheter när privata aktörer på marknaden kan slå ut de lokala krafterna. Jörgen menar att det finns en regelbok från staten att följa men att regelboken inte får anpassas till varken situation eller plats. Det ställs också högre krav på invånarna. Det krävs mer av dem för att de ska ha en relation till det allmänna. Det är en direkt följd av att staten inte längre närvarar, men också av att de tar en stor del av de pengar som skulle ha kunnat användas för att kompensera frånvaron, poängterar han. Jörgen känner en maktlöshet inför att kunna påverka situationen eftersom den politiska tyngdpunkten är i Stockholm, och all politisk närvaro i Ragunda har försvunnit.

Ida-Maria: Hur mottages det här?

Pelle: Kalla handen

Ida-Maria: Helt? Finns ingen diskussion?

Pelle: Nej, det finns några enskilda moderater som lägger motioner och driver frågan

Ida-Maria: Vad beror det på?

Pelle: Staten måste tycka att, [...V]ill staten inte förändra då måste de vara nöjd som det är idag. Det finns ingen annan förklaring, de vill inte skapa nya skatteupplägg nya, transfereringssystem som gör att pengar flyttas till svenska landsbygden

Jag låter Pelle från centerpartiet flika in och avsluta den här delen. Han ger sin syn på hur frågan om en skattereform för återföring av värdet hos naturresurser behandlas på en nationell nivå, eller snarare, som han menar inte behandlas. Pelle stödjer här den känslan av irritation som Tove och Jörgen bär på, en känsla av att inte bli sedd, en känsla av att frågor som rör deras lokalsamhälle inte behandlas på nationell nivå. I min diskussion med Pelle menar han att de flesta politiker utgår från det centrala samhället, de bor och verkar i Stockholm, och därför är det deras omvärld. Känslan av att inte bli sedd, av att inte få delta – känslan av utanförskap kan ses som konsekvens av att de politiska partierna är mindre

beroende av sina medlemmar, vilket visar att det inte är en fråga om enbart vattenkraften, utan kanske en fråga om vem som har tillgång till det politiska rummet? (jfr. Abrahamsson 2019).

Bilden av Ragunda

Mellan raderna i tidigare avsnitt syns att återföringsdebatten inte enbart handlar om pengar. Lokalinivånarnas berättelser handlar mer om upplevda orättvisor som symboliseras bland annat av annorlunda service, välfärd och skillnader i skatter, både in och ut. Det som i den kommande berättelsen blir tydligt, är den subtila känslan av orättvisa.

Bidragstagare eller nettobetalare

Enligt etnologen Bo Nilsson (2017) sker framställningen av Norrland generellt i relation till vad platsen producerar, bidrar med, och vilka resurser som finns för att i framtiden skapa än mer tillväxt. Nilsson (ibid.) ställer en bild av norra Sverige där platser får komma fram som bidragsgivare, men också enbart det. Den andra bilden han framställer är den bilden om norra Sveriges som ett problemområde i behov av bidrag och hjälp. Det är bilden om norra delen av Sverige som bidragstagande som Tove upplever starkast och ytterst påverkar lokalt.

[F]ramför allt psykologisk att Ragunda i nästan alla, om man läser: SCB:s rapporter, eller SKL:s rapporter eller regeringen propositioner så står vi alltid som en nettomottagare, och bidragstagare. Vi är en belastning om jag får använda det ordet, för vi kostar i form av kommunalskatteutjämning, inkomstutjämning och skattebidrag medan om vi, i själva verket bara kollar på fastighetsskatten, nu håller den på att korrigeras, men vi pratar nästan 600 miljoner kronor per år

Tove 2019

Tove vill hävda att pengarna som skulle kunna gynna Ragunda, och andra kraftverkskommuner i norra Sverige, är viktiga. De är viktiga för utvecklingen, och de är viktiga för att reparera skador som vattenkraften har orsakat. Men det hon vill lyfta fram särskilt är att de är viktiga för hur känslorna hos människan kan förändras. Tove konstaterar att om det skulle bli en skattereform där fastighetsskatten och därmed värdena från vattenkraften skulle återföras till bygderna, då skulle Ragunda på alla listor och i alla statistiska undersökningar befrias från att stå som bidragstagare. Istället skulle bygden få figurera som nettobetalare till det totala systemet, som de faktiskt rent teoretiskt är, anser Tove. Vissa platser och människor betraktas som välmående med en ljus framtid, medan andra avbildas som svaga, marginella och i behov av stöd av starkare regioner eller staten (Eriksson 2010:1). De här representationerna av platser är inte neutrala, utan en del i det skapandet av plats som alltid sker i betraktarens ögon. Platser är en del i en globaliseringsprocess där vissa regioner är mindre gynnade, och framställs med exempelvis glesbygdsproblematik i form av avfolkning, åldrande befolkning, arbetsbrist, välfärdsbrist, bristande infrastruktur etcetera. I slutändan är det en fråga om vem som tar ansvar för vem? (Massey 2004:6). Tove talar om vikten av återföring för att förändra den bild som

konstruerats av andra, och tilldelats Ragunda och lokalinvånarna. Hon upplever att befolkningen i Ragunda har fått utstå något som kan liknas med mobbning och trakasserier.

Tove: [M]en man fick liksom lära sig det, är man född i den där byn, ja men de är lite efter och är man född där då är man dum. Vart kommer det här ifrån? Vem är det som generation efter generation som gör dessa antagande? Också kommer man hit och förälskar sig i den här platsen och träffar fantastiska människor men när man åker utanför kommunen så ser man: åh, ni är så dåliga, det är så hög arbetslöshet och det är så hög skatt och det är så, bilden av Ragunda är väldigt, väldigt dålig

Ida-Maria: Av dem som bor här?

Tove: Nej, av folk utanför framförallt, men tyvärr också smittar det så jag brukar säga det att: om du som människa alltid får höra att du är dålig, du kan inte det här och ni är dåliga och ni har ingen ekonomi till slut någonstans börjar man också tro på det också så jag kan höra folk här också att: Ragunda du vet ja, vi har inget [...] man köper den bilden trots att man bor här, trots att man har valt att bo här

Tove erkänner att hon visste knappt att det fanns en kommun som hette Ragunda innan hon fick ett jobb i kommunen. Men när hon första gången skulle fara hit beskriver hon det som att ”det gjorde ont för att det var en sådan vacker resa”, och jag förstår vad hon menar. De dalgångar som Ragunda pryds av är något alldeles unikt. Tove kommer från en kommun som hon anser är ganska anonym och hård, och menar att Ragunda är motsatsen till det. I Ragunda hälsar alla på varandra och har en tillvaro tillsammans med alla som bor i kommunen, inte bara inom den enskilda vänskapskretsen. Platsen är viktig, säger Tove, och det är också därför det är viktigt hur de som bor på platsen mår. Platsen blir meningsfull i form av de sociala interaktionerna för Tove. Hon tar hänsyn till det fysiska i platsen till en början, men mening uppstår genom gemenskapen (Massey 1994). Tove framhäver skatteutjämningsystemet som någonting bra, det är viktigt att ha kvar det, men det är inte tillräckligt. Hon betonar att skatteutjämningsystemet bara är en annan form av bidrag, och menar att eftersom det är ett ”Robin Hood system: ta från de rika och ge till de fattiga, så har de rika alltid ett övertag”. Det är också alltid någon som är missnöjd över att de behöver ge bort sina pengar menar Tove. Med andra ord får skatteutjämningsystemet människor att känna sig som bidragstagare.

[D]et blir en dubbel bestraffning eller hur vi ska se det, jag önskar att folk mer kanske förstod värdet av det och erkände värdet och jag brukar skoja och säga de gångerna vi går till kraftverket, vi stänger av elen också ser vi: Bring it on, hur länge klarar ni er? För paradoxen är att vi skulle klara oss mycket längre på ett strömavbrott än människor i städer för där har befolkningen inte vedspis

Tove 2019

Det Tove vill säga är att återföringen betyder mer än bara pengar till kommunkassan, det skulle förändra en stor del av den bild som finns av landsbygden, tror hon. Hon upplever att det finns en allmän bild bland människor, och människor uttrycker i media, att ”staden är så bra och landet är så dålig” i synnerhet landet i norra Sverige. Det som Tove upplever är något som stöds av andra studier. Det finns flera bilder av norra delen av Sverige, bilden

av att Norrland är glesbefolkat, att det är avfolkat, att där bor ingen och att det är en del som resten av Sverige fyller med subventioner (jfr. Eriksson 2010:52ff). I staden finns en större tillgänglighet, men vad som inte finns är självförsörjningen som finns på landet. Tove anser att den är lika mycket värd som att ha seven eleven runt husknuten. Hon upplever det som en dubbel bestraffning i den bemärkelsen att de först förlorat sina resurser i deras fysiska form, sedan värdet av resurserna, och i slutändan blir sedda som bidragstagare. Tove understryker att om någon skulle välja att stänga av elen, så skulle faktiskt Ragundaborna förmodligen vara de som klarar sig längre än de som bor i Stockholms innerstad, eftersom här har många av husen fortfarande kvar sina vedspisar. Tove beskriver ett relationellt band mellan platser. Stockholm och Ragunda är ömsesidigt beroende av varandra. Nationen behöver Ragunda på grund av deras resurser men Ragunda behöver också Stockholm i det här läget eftersom styrandet och pengarna kommer därifrån. Men om det är så att varje lokalsamhälle är en perifer plats och ställs emot det urbana finns det alltid ett styrande villkor, här stadens villkor (Vallström 2014:9). Även om det finns ett ömsesidigt beroende är däremot maktresurserna belägna i Stockholm: kontoren som styr kraftverken och styrande av lagar.

Alla felsägningar om att vara landsbygdsbo

[V]i vill inte ha något jävla bidrag utan vi vill ha det som är vårt, och det skapar en onödig debatt, det är klart, jag förstår på riktigt att om man bor i Danderyd, så går de minus 16 000 per person medan i andra kommuner kan det vara 80 000 plus

Saga 2019

Det är inte roligt att läsa i tidningen att Ragundabor är bidragstagare, sjukpensionär, tärande och lat, och det finns en frustration i att inte ha möjlighet att kontrollera den bilden, säger Saga. Hon menar att det leder till en känsla av att inte bli tagen på allvar. Saga uttrycker en extrem frustration över att behöva ses som bidragstagare, och jämför det med att någon stämplar dig utan att du ens är medveten om det. ”Det drivs fram en bild av oss som bidragstagare som inte jobbar” säger hon. Saga har arbetat hela sitt liv, och nu studerar hon men jobbar ibland vid sidan av. Dessutom renoverar hon en stor gammal gård. Hon ser inte sig själv som lat, och inte heller att hon skulle gå på bidrag. Saga identifierar sig som landsbygdsbo, arbetare, student och gårdsägare – det är en del av hennes identitet. Men det skapas en sorts friktion när hon läser något annat om ”sin” identitet i media. Hon tycker det är onödigt att den ovan beskrivna bilden av landet, och människorna där, finns eftersom det skapar en ”vi och dem” och konflikten mellan land och stad förstärks som förövrigt är en social konstruktion där landsbygden görs i förhållande till staden (Harvey 1993:5). Konflikter som rör platser är ett resultat av vem som tar sig rätten att representera en plats. Konflikten som uppstår här är att det produceras en bild som Saga inte kan identifiera sig med. Det driver fram en ojämnhad maktbalans mellan de som producerar bilden av platsen som Saga identifierar sig med och Saga (Jess & Massey 1995:134). Ovan illustreras hur en plats socialt konstrueras, här visas en social konstruktion upp genom föreställningar som finns om platsen och de som bor där (Harvey 1993:5).

Saga upplever egentligen en stolthet över att de är en kraftverkskommun som producerar tio procent av Sveriges elförsörjning, men det är svårt att låta den känslan ta plats efter en utsugning av resurserna på platsen som människor som bor på platsen inte har någon makt över. Här återkommer Saga till fastighetsskatten. Den är en symbol för att Ragunda producerar och försörjer resten av Sverige med energi. Men genom att Ragundaborna inte får ta del av värdet som de bidrar med, så försvinner den symbol som står för Ragundas specificitet. För att se ojämn geografisk utveckling är det viktigt att närma sig relationer som existerar mellan två delar av ett land (Massey 1994:118ff). Här synliggör Saga den ojämna relationen mellan Ragundaborna och människor som har makt över vad som skrivs i media. Den ojämna relationen mellan Ragundaborna och media skulle kunna förstås i utvecklingen som skett i det svenska medielandskapet där lokalreportar blir färre och färre och de som idag rapporterar om lokalsamhällen och landsbygder bor oftast inte på platsen (se till exempel: Nygren & Altén 2014; Andersson, Carlander, Lindgren & Oskarsson 2018). Var media har sina huvudkvarter är viktigt eftersom det då representerar det ”normala” och vilka bilder som får framställas av landet och det är därför en del i skapandet av ojämn geografisk utveckling (Massey & Jess 1995b:225). Det här kan liknas samma process som att fastighetsskatten har förflyttats till centrum, den beslutsfattande makten är i centrum och nu även mediamakten, vilket förstår som en del av komprimering av tid och rum (Harvey 1996). Förändringen bidrar till att makten har förflyttats och att lokalinvånarna i Ragunda känner sig maktlösa när de inte har rätten att definiera sin egen plats.

[J]ag upplever att det finns, en stor diff, folk vet inte ens hur många som bor på landsbygden jag tycker det är en missuppfattning att se det som ett särintresse, det är inte ett särintresse, det är politik, vardagspolitik, och det gäller alla. Till exempel det här att, 87 % bor i tätort, en tätort är bara 200 invånare, men 87 % bor i stan, men det, hallå? Enligt Hela Sverige ska leva är det 35 % på landsbygden så någon har fel.

Saga 2019

Saga tycker inte att det är konstigt att bilden existerar, eftersom den hela tiden produceras av människor i såväl media som vetenskapliga rapporter och vardagligt tal. Bilden av att ingen bor på landet, och att det går flyttlass från landet till staden varje dag. Saga reagerar alltid när felaktiga påståenden, uttryck eller siffror dyker upp skrivet av människor i media. Daniel, Sagas sambo, säger att Sagas mission är att korrigera alla felsägningar om landsbygden så fort de dyker upp. De felsägningar hon talar om gäller dels generell statistik över boende på landet, dels en specifik rapport som hon nyligen läst och blivit illa berörd av. Att den här frustrationen uppstår är inte konstigt ur ett teoretiskt perspektiv, där Casey (1993) menar att platser speglar människor. Saga kan inte identifiera sig med den bild som framställs, och det är inte hennes egen känsla för platsen. Som vi har sett tidigare är platsen för Saga en plats baserad på hennes erfarenheter. Människor har slitit och kämpat för att skapa det här samhället, hennes farföräldrar var med och byggde upp det. Vem är det som har rätt att skapa den här andra bilden? Och vilka konsekvenser får det? Här uppstår en konflikt om vem som har rätt att påstå något om platsen. Att någon annan tar sig rätten att felaktigt påstå saker om platsen Saga bor på skapar en känsla av frustration hos Saga. Kan

det också skapa någon form av negativ utveckling? Att ingen vill bo på en oattraktiv plats? Det är en fråga om makt och tolkningsföreträde, gällande vem som har rätt att skapa olika geografiska föreställningar. Det är en fråga om vem som har möjligheten att sätta en definition och namn på en plats och vem som inte har det (Jess & Massey 1995:134). Här upplever Saga att någon annan äger makten att definiera platsen som hon bor på. Men vem är det som äger tolkningen av landsbygden?

Saga vill påstå att även om man vill bo i Ragunda, även om det finns jobb, så finns det också en mentalitet att ”man måste härifrån, här blir du inget, här kan du inte stanna”. Den bilden kan sägas härstamma ur en ojämн utveckling. Förflyttning är ursprunget ur ojämн utveckling, samtidigt som det bidrar till ojämн utveckling menar Massey (1995b:4). Så länge bilden av att det inte är tillräckligt att bo i Ragunda existerar, flyttar ungdomarna oavsett om de vill eller inte. Det resulterar i en försvårad demografi, och en nettoutgift för kommunen när ungdomarna som Ragunda kommun betalat utbildning för flyttar. Hansen (1998:46–47) skriver om förflyttningar från landsbygden som ”flykten från landsbygden”, att människor söker något som är säkrare och tryggare. Saga tror att även bland de som vill flytta hem till Ragunda eller inte flytta därifrån, så fanns en viss osäkerhet inför bland annat arbetsförsörjning. Det är även vad Hansen (ibid.) påpekar är skäl ett till att många flyttar från landsbygden. Att det inte görs av egen fri vilja, utan för att utomstående krafter och strukturer tvingar människor till det. Saga har en poäng i att det är skevt att säga att det pågår en avfolkning från landsbygden. Hansen (ibid.) menar att den avfolkningen som skedde innan 1960-talet var ett mönster av människor som flyttade från landsbygden till andra landsbygder. Vi ska här inte generalisera utan att säga att det var enskilda byar och fortfarande är där avfolkning äger rum.

”Vi ser det som en vinst varje gång vi slipper åka till Östersund”, meningen illustrerar Saga och Daniels bild av deras egen plats. En plats där de vill verka och bo, inte lämna. Den bilden upplever Ragundaborna att någon stäl ifrån dem. De ser sin plats som något värdefullt och en plats de aktivt valt att bo på, men får ändå alltid höra att de är bidragstagare, sjukpensionärer, lata människor som inte jobbar och som bara gnäller etcetera. Bilden som andra människor skapat och tilldelat Ragundaborna, och bilden som människor har skapat i media, bidrar till ett ”vi och dem”, ett onödigt sådant. Om det skulle bli en skattereform skulle de kunna ändra den bilden, då skulle de stå som nettobetalare istället för bidragstagare. Då kanske lokalinvånarna kunde få släppa fram den stolthet som de innerst inne kanske känner över att producera tio procent av Sveriges energiförsörjning. Så vem är det som har skapat den här bilden? Från vems intresse är platsen skapad? Det här är en fråga om maktrelationer, vem som har rätten att göra tolka landsbygden. Det är en del av en orättvisa som uppstår utifrån den geografiska platsen människor valt att bosätta sig på. Är det som Saltzman & Svensson (1997:14) säger, att ”staden bestämmer hur landsbygdens landskap ska tolkas eftersom staden har tolkningsföreträde i landskapet?” Det är i staden som besluten kring vattenkraften och skattepolitiken tas, behandlas och de här besluten påverkar i sin tur hur landskapet tolkas.

Att vara resursrik men ändå aldrig ha några pengar

Det här är berättelsen om känslorna av hur det är att växa upp på en plats med nio kraftverk och ändå alltid höra att det aldrig finns pengar till saker och ting. I det här kapitlet får Jörgen representera lokalinvånarnas känslor som uppstått av berättelserna som någon annan berättat och som de sedan gjort till sina egna.

Att säga kolonialism om det

Jörgen: Ja, kolonialiseringen eller vad jag ska säga [...M]ellan sorg och bitterhet när vi inte får någonting tillbaka, det är inte bara det att man bor på en plats där det tas naturresurser ifrån och man inte får något tillbaka det är verkligen personerna på platsen som har byggt upp det och gjort det möjligt

Ida-Maria: Mm. Hur tänker du kring det?

Jörgen: [D]å har man i min värld missförstått tanken med att bygga ett land är och då är vi på Axel Oxenstiernas gamla uttryck ”i Norrland hava vi vårt Indien”, då har man ett rent kolonialt perspektiv och det är problematiskt, tycker jag!

Ida-Maria: Mm.

Jörgen: Okej, vi tar ett tydligt exempel: om du tänker en kommun i storstadsregionerna som äger mark då är det deras mark eller hur? Då kan de sälja den till exploatörer, hyra ut den, bygga bostäder och tjäna djävulskt bra med pengar. Den marken är inte allmänhetens, utan statens, eller den är kommunens, men när det gäller skogen, vattenkraft du vet...

Ida-Maria: Naturresurserna?

Jörgen: Naturresurserna, då är inte det geografiska området viktigt och då är det inte kommunen som äger resurserna helt plötsligt

I första delen av uppsatsen läser vi om Kraftverksmuseet som konstruerats av lokalinvånare för att bevara historien om hur människor slet under kraftverksetableringen. Här återkommer Jörgen till den känslan, att det är människor på platsen som konstruerat vattenkraften men de får ingenting tillbaka. I citatet ovan beskriver Jörgen även en känsla av kolonialism som den uppträder för honom. Han menar att det känns så på grund av att han bor på en plats där andra människor tagit land och vatten i anspråk utan tillåtelse och med fortsatt kontroll. En känsla för en plats speglar vad som upplevs som sant för en plats. Den lokala uppfattningen och den lokala kunskapen är den generella sanningen utifrån ett platsteoretiskt fenomenologiskt perspektiv (Casey 1996:45ff).

Att Ragunda varit föremål för intern kolonialism hör till den lokala kunskapen av vad som lokalt är sant. Någon annan utifrån har bosatt sig och format det samhälle lokalinvånarna idag känner. Jörgen vill betona att vad som sägs i citatet är hans egna värderingar, men vart kommer de ifrån undrar jag? Han växte upp på landet och blev tidigt van vid att tala med folk över generationsgränserna, han talade och umgicks med människor med olika åldrar, i olika nivåer och med olika sysselsättningar. Han gick på en liten byskola som idag inte finns kvar, säger han. Även om han som litet barn inte gick och funderade på de ekonomiska bitarna så är det ändå något som präglade Jörgen. När han började förstå dikotomin mellan att staten tjänar väldigt stora pengar på den vattenkraft som finns i kommunen och att kommunen är väldigt fattig, då kände han något annat, menar Jörgen.

Känslan av frustration växte fram, och en känsla av orättvisa över att någon utifrån dels hade exploaterat marken och vattnet i bygden, och dels hade kontroll över om kommunen hade råd eller inte råd. Det är den orättvisan som Jörgen syftar till när han säger att man som stat har missförstått hur man bygger ett helt land, det går inte att bygga ett helt land under ojämlika förhållanden påstår han. Här visar Jörgen hur något speciellt uppnås genom platsen – i hans fall förståelsen för orättvisor och dikotomin mellan land och stad, en plats har en förmåga att locka fram det specifika (Harvey 1996:30). Känslan av kolonialism som Jörgen här bär på är nära bundet till hur kolonialism förstås, där kolonialism ofta är definierat genom att utifrån kommande makt bildar ny struktur på en redan bebodd plats (Harvey 1996). Känslan har sin grund i historien som vi synliggör i första kapitlet, där hela Norrland sågs som vildmark och exploatering av naturresurserna skedde till förmån för nationens utveckling. Konsekvensen av kolonialism är utsugning av lokala kulturer (ibid.). Jörgen liksom övriga lokalinvånare bär på den historia som Börje berättade om i första kapitlet – om den levande fiskekultur som idag inte finns, därav styrker det hans känsla av kolonialism. Jörgen beskriver produktionsrelationerna i ovanstående citat, förhållandet mellan de som äger och de som inte äger produktionsmedlet.

Vi har alltid upplevt en konstant nedåtkurva i det allmännas nedrustning och i befolkningen som minskar. 2000, ska låta det vara osagt om det var innan eller efter, så hamnade Ragunda i det som heter kommunakuten och då minns jag att vi hade väldigt svårt att få ekonomin att gå ihop, då erbjöd staten lite kompensation förutsatt att de fick komma hit och peka med hela handen vad som skulle skäras ner och tas bort [...D]å minns jag nog första gången när jag fick den här kontrasten som jag på riktigt fick den mellan, hur ska jag säga mellan den faktiska reella bilden kontra hur jag tycker att det borde vara

Jörgen 2019

I samtalet med Jörgen anas hur nedskärningen började ta fart, allt fler byskolor och lokala butiker lades ned, och myndigheter började försvinna. I samma veva fick han förståelse för de samtal kring en återföring som människor haft under hela hans uppväxt. Jörgen kunde se sambandet mellan att de var en extremt resursrik kommun och samtidigt en kommun som inte hade några pengar. Han porträtterar känslan av att inte ha kontroll över resurser i sin egen omgivning. Jörgens berättelse illustrerar en relation mellan det lokala och det nationella, en relation som uppenbarligen har bristande jämlikhet. Här har staten gått in och skapat en plats i det lokala (jfr Massey & Jess 1995b:225). Nedskärningen som Jörgen talar om kan ses som en process av rationalisering vilket är en del av en global process som ökar produktivitet och minskar kostnader. Det är också vad som har skapat ojämna utveckling i den nationella politiken, man vill rädda ekonomin genom rationalisering och då drabbas platser i periferin mest (Massey 1995b:228ff). Ovan vittnar Jörgen om hur någon annan tog kontroll över deras land, Ragunda. Han jämför det med erövrare. Han lägger till att det finns en olycklighet i kommunen, kommunen skäms över att de sålde bort kraftverken och på så sätt alldeles för lättvindigt gett bort resurserna – i förlängningen skatteintäkter och arbetstillfällen. Jörgen upplever det som om någon tagit resurser i Ragunda i anspråk, eftersom, som han förstått det, så hade inte lokalbefolkningen mycket att säga till om i fråga om etableringen av vattenkraften.

Relationen mellan vattenkraften och kolonialism

Fenomenet som Jörgen beskriver, att någon annan har kontroll över deras resurser är inte något svenskt fenomen som tidigare beskrivet. På liknande sätt gjordes med "the american west", regeringen la en stämpel på territorium som var fyllt av resurser att använda sig av för att skapa rikedom, välstånd och makt. Kontroll över vatten är kontroll över människor (Worster 1986:20). Att ta kontroll över ett vatten ställs här i likhet med att ta kontroll över territorium vilket innebär att kontrollera människor (Rose 1995:100; Harvey 1996). Det här påståendet ligger nära en definition av kolonialism: "[K]olonialism avser en grupp människor som bosätter sig på en ny plats och formar ett samhälle [...] det är erövringen och kontrollen över andra människors land och tillgångar" (Loomba 2005:17–18).

Känslor för en plats är nära sammankopplat till underliggande strukturer och kan vara ett resultat av kolonialism och imperialism (Rose 1995:100). Exploateringen i norra delen av Sverige utspelades i en tid av industriell utveckling och modernisering (Össbo & Lantto 2011). Territoriet Indalsälven är idag kontrollerat av företag som har sina säten på andra platser än i Ragunda. Vattenkraftverksföretagen kontrollerar regleringar av vattenföring, de kontrollerar huruvida ekosystemet i älvarna ska fungera eller inte och de kontrollerar miljöerna runt omkring kraftverken. Ur ett platsperspektiv ser vi hur den liberala ideologin har tagit plats. Staten har utifrån sitt värdesystem gått in på en plats och därefter bestämt hur en plats ska och bör utvecklas (Wahlström 1984:32). Det här är återigen en del i hur komprimeringen av tid och rum fått konsekvenser för strukturen i Ragunda. När styrningen av kraftverken förflyttades så förflyttades även regleringen. Makten har förskjutits till centrum som har kontroll över hur vattnet ska regleras vilket har effekter på lokalsamhället och som vi kan se skett i vår samtid. Vattenregleringarnas effekter på strukturer i Ragunda gör att vi får koppla tillbaka till första kapitlet där människor fick förflytta sina båthus på grund av översvämningar som skedde som ett resultat av regleringen av vattennivåerna.

8. Framtidsutsikter

Samlade tankar kring framtiden

Industri och arbetsmöjligheter

Lasse: I Norge, där är de stenhård, de betalar fastighetsskatt i kommunen, vissa har badhus och skola och är 2000 invånare. Visst verkar det bra men det är inte rättvist egentligen [...M]an borde hitta en modell som gör att du får någon typ av rättvisesystem så att även den by som får pengarna och de som tittar från andra sidan får pengar, det blir väldigt osämjegrundande lösningar också, och det ser vi väl på den här fördelningen också

Ida-Maria: Hur skulle en sådan modell se ut tror du?

Lasse: Att vi får hit en industri eller får hit någonting som, för annars blir det lite grann, norgevarning, att kommunen har 2000 invånare men de har all lyx som tänkas kan för kommunen har överflöd av pengar, men det vore bättre det då, om det kom en industri eller ett företag

Lasse, tillsammans med andra lokalinvånare, är inte övertygad om att pengar i sin renaste form är den bästa modellen för återföring. Lasse menar att även om de får pengar till kommunen så lider de av en bristande inflyttning, och vill kommunen ha en inflyttning behöver kommunen ha något som lockar. Han tror därför att det behövs någon typ av industri eller liknande för att människor ska flytta till bygden, som på så vis kan få fler invånare och mer inkomstskatt. När liknande fråga diskuteras kring andra naturresursers värde och om vart det investeras är slutsatsen att lokalt ägda företag är viktiga eftersom de investerar lokalt, ger skatteunderlag och sysselsättning till kommunen (jfr. Karlsson 2007). Problematiken i att en industri möjligtvis lägger ner finns dock alltid, menar andra lokalinvånare, och då står kommunen på samma punkt igen om 30 år.

Utlokalisering av myndigheter och fastighetsskatt

Jörgen upplever att den utlokalisering som utlovats efter den parlamentariska landsbygds kommittéens utredning³¹ enbart har fokuserat på residensstäder. Jörgen anser att utredningen framhäver att det inte finns kompetens i exempelvis Ragunda, men det är tvärtom anser han, kompetensen finns, men arbetstillfällena för den finns inte. Summa summarum tror Jörgen att ytterligare en, och mer extensiv omlokalisering av myndigheter, behövs för att landet ska växa. I förlängningen är industri, utlokalisering av myndigheter och andra arbeten, tillsammans med en återföring, vad som behövs för en återuppbyggnad

³¹ 2015 tillsatte regeringen en parlamentarisk kommitté med uppdrag att lämna förslag till en sammanhållen politik för långsiktigt hållbar utveckling i Sveriges landsbygder, arbetet kommittén blev tilldelad inleddes med en utredning (SOU 2017:1) som sedan kom att bilda dokumentet För Sveriges landsbygder - en sammanhållen politik för arbete, hållbar tillväxt och välfärd.

av välfärden menar Jörgen. Jörgen håller definitivt med Lasse om att en industri eller liknande vore bra att få placeras i Ragunda, men han lever med erfarenheten från platsen, erfarenheten av att en industri kan förändras och mycket kan hända. Vattenkraften gav arbetstillfällen, men enbart under en intensiv period. Om 30 år kanske de med andra ord står i samma läge som idag. Han ser därför inte en industri som en långsiktig lösning.

Platsanpassning

Ida-Maria: Med utgångspunkt i utmaningarna, hur ser du att det skulle kunna förändras i framtiden?

Jörgen: Jag är en varm förespråkare för asymmetriskt ansvar, det vill säga beroende på befolkningsstorlek, demografi, geografi så har kommunerna olika mycket ansvar. Jag tror att antingen kommuner tillsammans eller staten bör ta över ansvaret för vissa delar av verksamheter för kommuner som har svårt klarar sig inte själva

Platsanpassning är något som flera av invånarna är frustrerade över saknas. Det handlar bland annat om skolan, att de inte får använda sig av fjärrundervisning. Eftersom en stor utmaning är att få lärare till skolan har de blivit tvungna att höja löner och köpa in dyr arbetskraft utifrån. Jörgen upplever att staten har skickat ner ansvar på kommunerna, men inte pengar. Om staten åtminstone kunde rucka på några av de regler som finns, för att underlätta, så skulle det göra det enklare för småkommuner påstår Jörgen. Alla kommuner har inte samma förutsättningar, men alla ska ha samma regler? säger Jörgen och vickar på huvudet. Här återkommer Jörgen till den ”regelbok” som han talade om i kapitlet om *representation* där han menar att skolan är ett tydligt exempel på något som skulle behöva platsanpassas men istället behöver de följa samma regler som skolor i till exempel stora städer. Skillnaden är att i större städer finns oftast mer pengar och resurser som inte finns i exempelvis Ragunda. Det finns många förespråkare för fjärrundervisning i kommunen, och det skulle gynna kommunen eftersom alla skulle ha tillgång till liknande undervisning och kommunen skulle inte behöva överbetala personal för att de skulle komma och arbeta i kommunen. Jörgen upplever att det saknas en allmän förståelse om de skilda förutsättningarna på den politiska arenan, men framhäver bestämt att det återigen bör finnas incitament för att ha platsanpassade regler. Maktrelationer skapar plats (Massey 1994:171). Staten ställs här i relation till Ragunda och deras utveckling, där Jörgen med flera upplever att platsen inte utvecklas till sin fulla förmåga på grund av reglerna från statens håll som styr utvecklingen.

Utbildning

Alva: Nummer ett är pengar tillbaka från stadskassan, nummer två är att sprida den här kunskapen till ungdomar om vilka rikedomar vi har här uppe, det skulle ingå i skolplanen

Ida-Maria: Förstod man det förr menar du, naturresursernas värde?

Alva: Nä, det kanske inte var så. Det var liksom så självklart på något vis, det var kanske därför det bara rann ut i sanden

Utbildning är nummer ett och då måste man börja från grunden, menar Alva. Övriga lokalinvånare instämmer i att det är i skolan som man måste få förståelse för naturen och naturens värde. Ragunda kraftmuseum är ett tydligt exempel på hur lokalinvånarna försöker använda sig av vattenkraften i utbildningssyfte. Saga och Daniel berättar för mig om när de var i Kanada. Där användes vattenkraften inom turismen, det gjorde också att de lärde sig något, menar Saga och Daniel. Platser är en bägare för tidigare praxis. Kraftverken är platser som beskriver hur här har varit ett samhälle fyllt av människor, arbete, gemenskap etcetera, men platser säger oss också någonting om den möjliga framtiden (jfr. Hansen & Salomonsson 2001:16). Kan kraftverksindustrin i framtiden stå för utbildning och turism på ett helt nytt vis? Så som att det, finns en okunskap om processen som gör att vi kan tända lamporna i huset, och som gör att vi får mat på bordet, därför är utbildningen nummer ett. Om en återföring blir genomförd, så skulle invånarna få en ekonomisk och social trygghet, men lokalinvånarna skulle också få en starkare självkänsla. Eftersom kampen har varit lång så är det många som trots fortsatt kämpaglöd inte ser något hopp för en reformering, och istället ser till alternativa lösningar så som platsanpassning, inflyttning av stora företag och utlokalisering av myndigheter.

9. Slutord

Jag inledde det här arbetet med att säga att det här är en uppsats baserad på berättelser. Nu ska vi se vilka berättelser som har berättats, vad de betyder och på vilket sätt de säger något om upplevda geografiska skillnader. En berättad historia är en tolkning av en händelse eller en tidigare berättad historia, vilka skapar ett sätt att se på omvärlden (Lundin 1992:20ff). Här har vi genom det platsteoretiska perspektivet fått syn på hur platserna Ragunda, Indalsälven och kraftverken är bärare av många berättelser, minnen och erfarenheter. Det har också blivit tydligt hur berättelserna har betydelse då de skapar platsen (Borgström 1997).

Berättelser i relation till vattenkraften

Första kapitlet *Fisket, kulturen och identiteten* inledde med ett berättande om vattenkraften, historierna och minnena från förr – de fritt strömmande forsarna, det levande ekosystemet, det rika fisket och den rika mattillgången. Forsarna beskrivs som platser för gemenskap, rekreation och möten, men även som en slags allmänning. Berättelserna om forsarna är ärvda berättelser från tidigare generationer. Människor som idag bor på den resursrika platsen Ragunda lever och verkar med historien i nacken om hur det var förr. Det här är en del av vad plats är och gör, platsen är en behållare för minnen som berättar om det förflutna (Casey 1996). Känslan för forsarna är något som framkommer i lokalinvånarnas berättelser när de blir uppmanade att tala om relationen till vattenkraften. De berättar om minnen de fått med sig från tidigare generationer, om det förstörda ekosystemet och den utdöda laxen. Vattenkraften förekommer här också i relation till de risker som vattenregleringarna för med sig, till exempel erosionsrisker. I kapitlet *Från bondby till kåkstad* berättas om vattenkraften och samhällsuppbyggandet, forsarna i Krångede som var av riksintresse och perfekta för vattenkraftsetablering. När vattenkraften kom till byn beskrivs det som positivt: det blomstrande samhället, befolkningsökningen, uppsvinget med service och välfärd, ljus i husen och gemenskapen på platsen som socialt konstruerades i och med vattenkraftsetableringen. I samma berättelse berättas också om vattenkraften och intrånget i bygden utan lokalinvånarnas insyn eller medgivande. Det är en berättelse om en fördrivning av lokalinvånarna till förmån för vattenkraftsetablering och nationens utveckling, eller som Harvey (2007) skulle beskriva det – ackumulation genom fräntagande. Forsarna gick ut på en öppen marknad och genom ramverk som stöttade en vattenkraftverksetablering så kunde bygget och intrånget i bygden ske utan hänsyn till lokalinvånarna. I samma kapitel berättas också om förändringarna – förflyttningen av kraftverksbolagen som en konsekvens av komprimeringen av tid och rum. Modern teknik möjliggjorde att kraftverken kunde styras från andra platser än de lokala, att arbetskraften kunde minimeras, och med omorganiseringar och sammanslagningar i stora bolag

förändrades Ragunda. Konsekvenserna blev försvunnen gemenskap, försvunnen service, försvunna arbetsmöjligheter.

En plats är inte något beständigt, fast och konkret. Den består av ”processer, fyllda av konflikter, historier och möjligheter” (Massey 1994 i Saltzman & Svensson 1997:13). Ragunda är en plats där det berättas om kamp och konflikt, det är den andra sidan av vattenkraften. Kampen om Ammerån är något som dyker upp hos de flesta av lokalinvånarna, vilket berättas mycket om i kapitlet *första motståndet*, där kampen blev till en folkrörelse och engagerande en hel bygd för att bevara det sista vattendraget i Ragunda. En annan berättelse som är central hos alla lokalinvånare är den om återföring av värdet på naturresurser. Återföring av värdet på naturresurser är en pågående kamp som bedrivs av regionen i stort. Regionens invånare, föreningar, politiker etcetera kämpar för att få något tillbaka för de naturresurser som de har i bygden. De debatterande aktörerna kämpar för en reform i skattesystemet – att fastighetsskatten på elproducerande enheter blir regional istället för statlig som den idag är. I kapitlet *Platsen och omvärlden* talar lokalinvånarna om de känslor och konsekvenser som vattenkraften och kampen ger. Det är en berättelse om hur relationen till storsamhället svajar, om en felaktig bild av Ragundaborna som produceras av andra.

Minnen och berättelsers betydelse

Ingen av lokalinvånarna har upplevt de fritt strömmande forsarna, platsen är med andra ord socialt konstruerad genom historier från tidigare generationer. Det här är lokalinvånarnas ärvda immateriella kulturarv, vilket är viktigt för att människor ska känna tillhörighet till en plats (jfr. Hansen & Salomonsson 2001:17). I det första kapitlet *Fisket, kulturen och identiteten*, syns de kulturella processer som skapat relationen mellan människa, plats och ting – i det här fallet forsarna. Men också att minnen har betydelse för att relationen till forsarna lever kvar hos invånarna. Minnena från tidigare generationers bygger en bild av vad dagens generation anser att platsen bör vara, och väcker därmed känslor av att ha förlorat någonting. Forsarna, som beskrivits som en slags allmänning, kontrolleras och ägs idag av någon som inte bor och verkar på platsen. Berättelserna om hur äldre generation på grund av vattenkraften har fördrivits från sina marker ger en känsla av kolonialism som lokalinvånarna bär på idag. Det här kan förstås som historiskt konstruerad geografisk ojämnhet utveckling. Idag bär lokalinvånarna på en sorg över att de dels inte fått uppleva tiden innan kraftverken med de fritt strömmande forsarna, dels att de blivit fråntagna fisket, kulturen och identiteten. Berättelserna handlar om att lokalinvånarna har blivit fråntagna en tid som de anser var bättre.

De upplevda orättvisorna

Att Ragunda blev objekt för produktion av energi beror inte enbart på deras geografiska lokalisering, utan är också ett resultat av kapitalismens inneboende processer. Kapitalismen är i ständig jakt på nya billiga tillgångar såsom naturresurser eller mark (Harvey 2006). I jämförelse med många andra geografiska platser är Ragunda en av få platser där hela älven har beslagtagits. *Vad beror det på att hela Indalsälven är fylld av kraftverk?* Berättelserna om fördrivning och fråntagande avspeglar orättvisor. Lokalinvånarna blev fråntagna

boplatser, historia, forsarna som var en slags allmänning men de fråntogs också rätten att identifiera sin egen plats. Fråntagandet av tidigare gemensamma områden i Ragunda är en form av vad Harvey (2007) skulle kalla ackumulation genom fråntagande, och en del av skapandet av ojämn geografisk utveckling (ibid.). Berättelserna om fördrivning speglar de upplevda orättvisorna över att de som bor på platsen inte har haft någon makt över hur den ska konstrueras och utvecklas. Idag finns en känsla av att inte få något tillbaka, de människor som bodde på platsen och som möjliggjorde kraftverksetableringen inte fick det, och inte heller de som bor där idag. Upplevelsen av orättvisa handlar om hur lokalbefolkningen fråntogs ett samhälle, samt att det var deras plats på kartan som avgjorde att platsen blev en plats för produktion. Platsens förutsättningar är alltså vad som format samhället och därmed den upplevda geografiska ojämlikheten (Massey & Jess 1995b).

Kampen för Ammerån avspeglar en upplevd orättvisa där lokalbefolkningen behövde tävla mot kraftverksexploatörer för vad de definierar som sin egen plats. Den andra kampen som figurerat sedan urminnes tider: kampen för värdet av naturresurserna är den berättelse som tydligast speglar den upplevda orättvisan. I debatten handlar den orättvisan om allt som gått förlorat på grund av vattenkraften och om hur kommunen idag står inför ekonomiska utmaningar där de tvingas vända på varenda krona för att gå runt, samtidigt som de försörjer resten av landet med el. Debatten är inget nytt påfund utan lokalinvånarna vittnar om att den funnits i urminnes tider. I och med att oppositionen inte fått gehör för vad de vill åstadkomma synliggörs ytterligare geografiska ojämlikheter. Huvudkontor och beslut ligger långt från Ragunda. Utan återföring från värdet på naturresurser går kommunen på knäna och kämpar dagligen för att upprätthålla service och välfärd för invånarna. Det är en effekt av komprimeringen av tid och rum – saker och ting växer på en plats och minskar på en annan (Harvey 1996). Ragunda har en av landets högsta skatter, men upplever inte att de har varken bättre service eller välfärd. Även om livskvalitén för somliga förbättrades under etableringsfasen, så är de flesta överens om att i det långa perspektivet har inte vattenkraftverksetableringen gynnat lokalsamhället och de som bor på platsen. De tidigare berättelserna avspeglar idag inte bara sociala orättvisor som: förlorade rekreationsmöjligheter, försämrad service och välfärd, försämrad arbetsmarknad och migration, utan även ekonomiska orättvisor såsom förlorade turismmöjligheter, förlorade inkomstskatter och förlorad fastighetsskatt. Känslan av att bo i en kommun fylld med naturresurser och aldrig ha några pengar i kommunkassan avspeglar en känsla av frustration och orättvisa. Är det något vi kan uttyda ur materialet så är det hur vattenkraften har gått från att vara en symbol för samhällsutveckling i lokalsamhället, för gemenskap och början på något nytt till att bli en symbol för geografiska obalanser och upplevda känslor av kolonialism. Det är ur ett relationellt perspektiv, i förhållande till andra platser, som platsen Ragunda speglar de geografisk upplevda skillnaderna.

Konstruktionen av orättvisorna

Upplevelserna av de geografiskt konstruerade ojämlikheterna synliggörs i berättelsen om hur Krångedeforsarna blev ett riksintresse. Ragunda blev tidigt i vattenkraftsetableringen föremål för produktion utifrån deras lokalisering med Indalsälvens höga fallhöjder. Som sägs i bakgrunden: ”ett vattenfall det ligger där det ligger”, vilket illustrerar den geografiska

konstruktionen av ojämlikheterna, naturresurser är inte jämnt fördelade över landet, och inte heller utnyttjandet. Berättelserna är en social konstruktion (Massey 1994), därför kan vi också förstå den upplevda geografiska orättvisan som socialt konstruerad. Men samhället och förändringarna är även de en social konstruktion och förändringarna upplevs som de socialt konstruerade orättvisor. Idag talar lokalinvånarna om orättvisor i form av att någon erövrar deras naturresurser med hjälp av lagar som konstruerades för att möjliggöra erövrandet, lokalinvånarna upplever det som orättvist. Det kan förstås som geografisk orättvisa, historiskt konstruerad. Berättelserna om ramverken som främjade vattenkraftverksetableringen är en illustration för hur bestämmelser som bygger på ett specifikt syfte kan drabba lokalinvånare i ett specifikt samhälle både materiellt, men materialet visar även på hur det påverkat attityder (jfr. Wahlström 1984).

Framtiden?

En reform i skattesystemet skulle innebära ett upplyft för lokalsamhällena med vattenkraft, men handlar också om bidraget till en mer rättvis bild av landet i sin helhet. Den bilden, menar lokalinvånarna, är bilden av dem som några som faktiskt bidrar till storsamhället. Det skulle synliggöras att Norrlands inland är en resursbas och inte en bidragstagande sjukpensionär. Det handlar om rätten till att definiera sin egen plats. Men vad skulle hända om en återföringssmekanism skulle införas? Är återföring till regionerna det mest rättvisa systemet? Och vem äger egentligen naturresurserna och deras värde? Om det här är en fråga om jämlikhet och rättvisa, ska alla ha lika tillgång till naturresurserna och deras värde? Nuvarande system upplevs inte som rättvist, men att vi skulle applicera det norska systemet är, enligt några av lokalinvånarna, inte heller helt rättvist. Det norska systemet skulle kanske inte skapa den utopi som önskas, utan istället resultera i liknande klyftor men med omvända roller. Eller ska utopin istället användas som en utgångspunkt för nya möjligheter och lösningar på landsbygdens omdiskuterade problematik? (jfr. Saltzman 2015:175). Ovanstående frågor är något jag hoppas kan väcka ett intresse för vidare undersökning.

Referenser

- Abrahamsson, C. (red.) 2005. *Staden*. Stockholm: Tidskriftsföreningen Fronesis
- Abrahamsson, H. 2019. *Vår tids stora omdaning: om konsten att värna demokrati och social hållbarhet*. Första utgåvan Göteborg: Bokförlaget Korpen
- Ahlbäck Öberg, S. & Rothstein, B. 2010. *Politik som organisation: förvaltningspolitikens grundproblem*. 4. uppl. Stockholm: SNS förlag
- Aitken, S. & Valentine, G. (red.) 2006. *Approaches to human geography*. London: SAGE
- Allen, J., Massey, D.B., Cochrane, A., Charlesworth, J., Court, G., H., Nick. & Sarre, P. 1998. *Re-thinking the region spaces of neo-liberalism*. 4th rev. ed. London: Routledge.
- Alsmark, G. (red.) 1997. *Skjorta eller själ? Kulturella identiteter i tid och rum*. Lund: Studentlitteratur
- Andersson, A. 1957. *Ragunda, min hembygd*. Pålgård: Författare
- Andersson, U., Carlander, A., Lindgren, E., & Oskarson, M. (red.) 2018. *Sprickor i fasaden: SOM-undersökningen 2017*. Göteborg: SOM-institutet
- Armson, R. 2011. *Growing wings on the way: systems thinking for messy situations*. Axminster: Triarchy Press
- Aronsson, L. 2002. *Rutter med öländska rötter: studier av världsarv och landsbygdsturism*. Kalmar: Baltic Business School (Handelshögsk. BBS)
- Aspers, P. 2011. *Etnografiska metoder att förstå och förklara samtiden*. Johanneshov: TPB
- Backe, J. 2018. De tar strid för glesbygden. *SVT Nyheter*. 24 augusti. Tillgänglig: <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/vasterbotten/de-tar-strid-for-glesbygden-kraver-storskalig-forandring?fbclid=IwAR3TNaL8YU8auyaEKvUIE0QxbCUKoZlZuZYz9hn9RvuUeOw9vjEs1U5BJq8> [2020-03-08]
- Berg, K. & Hansen, K. 1991. *Tre små tätorter: om vardagslivets landskap i den lilla tätorten*. Karlskrona: Stadsmiljöavdelningen, Boverket
- Bernes, C. & Lundgren, L.J. 2014. *Bruk och missbruk av naturens resurser: en svensk miljöhistoria*. Johanneshov: MTM
- Bird, J. (red.). 1993. *Mapping the futures: local cultures, global change*. London: Routledge
- Blauwhof, F.B. 2012. Overcoming accumulation: Is a capitalist steady-state economy possible? *Ecological Economics*. Vol. 84, ss. 254–261.
- Blomqvist, E. 1970. *Indalsälven - en kraftkälla*. Östersund: Wisénska bokhandel.
- Bodén, C. 2018. *Stamnätet*. Röst: Stamnätet. Tillgänglig på Internet: <https://www.svtplay.se/video/18320790> [2019-05-01]
- Borgström, B-E. 1997. *Cherished moments: engaging with the past in a Swedish parish*. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Braunerhielm, L. 2004. *Upplevelsen av en plats: en studie om kulturarvets plats i produktions- och konsumtionsprocessen i Grythyttan*. Karlstad: Institutionen för samhällsvetenskap, Turism och fritid, Universitet.
- Braunerhielm, L. 2006. *Plats för kulturarv och turism: Grythyttan: en fallstudie av upplevelser, värderingar och intressen*. Diss. Karlstad: Karlstads universitet, 2006.
- Brian C. 2008. *Governance and Hydro Development in Québec and Manitoba* in Martin, T & Hoffman, S. M. (eds.) 2008. *Power Struggles: Hydro Development and First Nations in Manitoba and Québec*. University of Manitoba Press
- Bryman, A. 2018. *Samhällsvetenskapliga metoder*. Upplaga 3. Stockholm: Liber

- Carlberg, F. 2019. *Din kommun i siffror: Ragunda*. Tillgänglig: <https://www.ekonomifakta.se/Fakta/Regional-statistik/Din-kommun-i-siffror/Ragunda?compare=1> [2020-11-05]
- Casey, E.S. 1993. *Getting back into place: toward a renewed understanding of the place-world*. Bloomington: Indiana University. Press
- Casey, E.S. 1996. *How to get from space to place in a fairly short of time: Phenomenological prolegomena*. I Feld, S., & Basso, K.H. (red.) 1996. *Senses of place*. Santa Fe, N.M.: School of American Research Press
- Casey, E.S. 2000. *Remembering: a phenomenological study*. Indian: Indiana University Press
- Casey, E.S. 2001. Between Geography and Philosophy: What does it mean to be in the place-world? *Annals of the Association of American Geographers*. 91: 683-693.
- Cloke, P.J. (red.) 2004. *Practising human geography*. London: SAGE
- Cresswell, T. 2015. *Place* [Elektronisk resurs] an introduction. 2nd ed. Chichester: Wiley, Blackwell
- Creswell, J. W. 2014. *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (Fourth (International Student Edition) London: SAGE Publications.
- Daun, Å. & Löfgren, O. 1973. *Etnologiska metoder: ett arbetskompendium*. 2. uppl. Lund: Edbergseminariet. 2002. *Kraft ur vatten - hållbar vattenkraft? en dokumentation från Edbergseminariet 2002*, Karlstad den 21–22 januari, 2002. Karlstad: Edbergstift.
- Ekerlid, B. 2012. *Krångede i kraftens tid: en berättelse om byarna Krångede och Döviken i skarven mellan bondesamhället och industri-Sverige*. Stockholm: Ekerlid
- Ekman, A-K., 1996. *Från stålverk till sevilapaviljong* i Ekman, A-K., Borgström, B-E, Norman, K. & Wahlström, L. (red.) (1996). *Bortom bruksandan: föreställningar om kultur, historia och utveckling i Bergslagen*. 1. uppl. Östersund: Institutet för regionalforskning (SIR)
- Ekman, A-K., Borgström, B-E, Norman, K. & Wahlström, L. (red.) (1996). *Bortom bruksandan: föreställningar om kultur, historia och utveckling i Bergslagen*. 1. uppl. Östersund: Institutet för regionalforskning (SIR)
- Ekonomifakta. 2020. *Din kommun i siffror, Ragunda*. Stockholm: Svenskt Näringsliv. Elektronisk resurs]. Tillgänglig på Internet: <http://www.ekonomifakta.se> [2020-03-20]
- Energikunskap.se. 2009 *Vattenkraft*. Eskilstuna: Energimyndigheten. [Elektronisk resurs]. Tillgänglig på Internet: <http://www.energikunskap.se/> [2020-02-15]
- Energimyndigheten. u.å. *Indalsälven*. Energimyndigheten [Elektronisk resurs]. Eskilstuna: Energimyndigheten Tillgänglig: <http://www.energimyndigheten.se/globalassets/fornybart/riksintressen/2018/vardebeskrivning-indalsalven.pdf> [2020-02-15]
- Enrikin, J.N & Tepple, J.H. 2006. *Humanism and democratic place making*. Aitken, S. & Valentine, G. (red.) 2006. *Approaches to human geography*. London: SAGE
- Eriksen, T.H. 2000. *Små platser - stora frågor: en introduktion till socialantropologi*. Nora: Nya Doxa
- Eriksson, M. 2010. *(Re)producing a periphery* [Elektronisk resurs] popular representations of the Swedish North. Diss. Umeå: Umeå universitet. Tillgänglig: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-36502>
- Eriksson, O. 2004. *Tunaåarna och vattenkraften: en berättelse om lokal handlingskraft, natur och skönhet*. Hedemora: Gidlund
- Europaparlamentets och rådets direktiv 2000/60/EG av den 23 oktober 2000 om upprättande av en ram för gemenskapens åtgärder för vattenpolitikens område
- Fastighetsbeskattningskommittén. 2000. *Likformig och neutral fastighetsbeskattning: slutbetänkande*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer Tillgänglig: <http://www.regeringen.se/rattsdokument/statens-offentliga-utredningar/2000/05/sou-200034/> [2020-02-13]
- Feld, S., & Basso, K.H. (red.) 1996. *Senses of place*. Santa Fe, N.M.: School of American Research Press
- Finansdepartementet. 2016. *Skatteförslag med anledning av energioverenskommelsen*. Tillgänglig: <http://www.regeringen.se/rattsdokument/departementsserien-och-promemorior/2016/11/skatteforslag-med-anledning-av-energioverenskommelsen/> [2020-02-12]
- Folkesson, A. 2020. *Utjämningsystemet. Sveriges kommuner och regioner* [Elektronisk resurs] Tillgänglig: <https://skr.se/ekonomijuridikstatistik/ekonomi/utjamningssystem.1917.html> [2020-01-20]

- Fredriksson, K. 2019. Är Norrlands inland tärande? *Folkbladet*. 21 augusti. Tillgänglig: <https://www.folkbladet.nu/2018-08-21/ar-norrlands-inland-tarande> [2020-12-05]
- Frykman, J. & Löfgren, O. 1979. *Den kultiverade människan*, 1. uppl., Lund: LiberLäromedel
- Frykman, J. 1999. Hem till Europa. Platser för identitet och handling. RIG nr. 2
- Frykman, J. 2007. *Partisaner i parantes. Monument som väcker obehag* i Frykman, J., & Ehn, B. (red.). 2007. *Minnesmärken: att tolka det förflutna och besvärja framtiden*. Stockholm: Carlsson
- Frykman, J., & Ehn, B. (red.). 2007. *Minnesmärken: att tolka det förflutna och besvärja framtiden*. Stockholm: Carlsson
- Fägerborg, E. 2011. *Intervju*. I Kaijser, L., & Öhlander, M. (red.) (2011). *Etnologiskt fältarbete*. 2., [omarb. och utökad.] uppl. Lund: Studentlitteratur ss. 85–113
- Granquist, I., & Ohlsson, B-E. (red.). 2003. *Kampen om Ammerån: historien om en modern folkrörelse*. Stugun: Amatörteaterfören. Ammerårevyn
- Gunnarsdotter, Y. 2005. *Från arbetsgemenskap till fritidsgemenskap: den svenska landsbygdens omvandling ur Locknevis perspektiv*. Diss. Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet
- Hagsmo, L. 2014. *En mötesplats fylld av mening: en studie om gemenskap och samarbete i skapandet av Arvikafestivalen*. Diss. Karlstad: Karlstads universitet, 2014.
- Hammersley, M., & Atkinson, P. 2007. *Ethnography: principles in practice*. 3. ed. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge
- Hansen, K. 1998. *Välfärdens motsträviga utkant: lokal praktik och statlig styrning i efterkrigstidens nordsvenska inland*. Diss. Lund: Universitet.
- Hansen, K. 2001. *Festivaler, platslighet och det nya Europa* i Hansen, K., & Salomonsson, K. (red.). 2001. *Fönster mot Europa: platser och identiteter*. Lund: Studentlitteratur
- Hansen, K. 2009. Kulturarv en berättande materialitet. Kulturella perspektiv: *svensk etnologisk tidskrift*. (1992-). Umeå: Föreningen Kulturella perspektiv
- Hansen, K., & Salomonsson, K. (red.). 2001. *Fönster mot Europa: platser och identiteter*. Lund: Studentlitteratur
- Hansson, S. 1994. *Porjus: en vision för industriell utveckling i övre Norrland*. Luleå: Högskolan tr.
- Haraldsson, K. (red.) 2000. *Tankar kring lokal och regional utveckling inför det nya årtusendet: antologi från Forskarforum 1999*. 1. pupilage. Östersund: Statens institut för regionalforskning (SIR)
- Harvey, D. 1990. *The condition of postmodernity: an enquiry into the origins of cultural change*. Oxford: Blackwell
- Harvey, D. 1993. *From space to place and back again: reflections on the condition of postmodernity*. I Bird, J. (red.) 1993. *Mapping the futures: local cultures, global change*. London: Routledge
- Harvey, D. 1996. *Justice, nature and the geography of difference*. Oxford: Blackwell
- Harvey, D. 2001. *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography* [Elektronisk resurs]. Routledge
- Harvey, D. 2005a. *The New Imperialism* [Elektronisk resurs]. Oxford University Press
- Harvey, D. 2005b. *A Brief History of Neoliberalism*. USA: Oxford University Press
- Harvey, D. 2005c. Pengar, tid, rum och staden. I Abrahamsson, C. (red.). 2005. *Staden*. Stockholm: Tidskriftsföreningen *Fronesis*
- Harvey, D. 2006. *Spaces of Global Capitalism. Towards a theory of uneven geographical development*. London: Verso.
- Harvey, D. 2011. *Ojämlighetens nya geografi: texter om stadens och rummets förändringar i den globala kapitalismen*. Stockholm: Atlas
- Hedenborg, S. & Kvarnström, L. (red.) 2009. *Det svenska samhället 1720–2006: böndernas och arbetarnas tid*. 3., [rev. och uppdaterad] uppl. Lund: Studentlitteratur
- Hela Sverige ska leva. 2020. *Naturresurser i hela Sverige*. Balansrapport 6#. Stockholm: Hela Sverige ska leva.
- Herlitz, U. 2000. *Platsideologi: bygderörelsen och demokratiska perspektiv i det postindustriella samhället*. 1. uppl. Östersund: Institutet för regionalforskning (SIR)
- Hoffman, S.M., & Martin, T. 2008. *Power Struggles: Hydro Development and First Nations in Manitoba and Quebec*. Winnipeg, Manitoba: University of Manitoba Press
- Hornborg, A. 2015. *Nollsummespelet: teknikfetischism och global miljörättvisa*. Göteborg: Daidalos
- Idvall, M. 2000. *Kartors kraft: regionen som samhällsvision i Öresundsbrons tid*. Diss. Lund: Univ.

- Inglis, D. 2012. *An invitation to social theory*. Cambridge: Polity Press.
- Jackson, M. 1996. *Things as They Are. New directions in phenomenological anthropology*. Indiana University Press.
- Jakobsson, E. 1996. *Industrialisering av älvar: studier kring svensk vattenkraftutbyggnad 1900–1918*. Diss. Göteborg: Univ.
- Jess, P., & Massey, D. 1995. *The contestation of place* in Massey D., & Jess, P. (red.). 1995. *The shape of the world: explorations in human geography*. Vol. 4, *A place in the world? places, cultures and globalization*. Oxford: The open university
- Johannisson, K. 2001. *Nostalgia: en känslas historia*. Stockholm: Bonnier
- Johansson, B. (red.) 2008. *Ska hela Sverige leva?* Stockholm: Formas
- Johansson, E. (red.). 2002. *Periferins landskap: historiska spår och nutida blickfält i svensk glesbygd*. Lund: Nordic Academic Press
- Johansson, K-E. 1993. *Anläggarliv: några minnesbilder av dem som byggde kraftverken i Krångede*. Stockholm: Proprius
- Johansson, K.G. 2020. Ragunda går miste om nära 200 miljoner kronor varje år – Therese Bengard kämpar för att länet ska kompenseras för vattenkraften. *Östersundsposten*: Östersund 27 maj. Tillgänglig: <https://www.op.se/artikel/ragunda-gar-miste-om-nara-200-miljoner-kronor-varje-ar-terese-bengard-kampar-for-att-lanet-ska-kompenseras-for-vattenkraften?fbclid=IwAR28tUMH50-H3BjiU0ZYXkwgTxIJbYeNbW81UGdtyJgnSPJZAVZ4Cub5Kyw> [2020-05-27]
- Jörnmark, J. 2004. *Skogen, staten och kapitalisterna: skapande förstörelse i svensk basindustri 1810–1950*. Lund: Studentlitteratur
- Kaijser, L., & Öhlander, M. (red.). 2011. *Etnologiskt fältarbete*. 2., [omarb. och utök.] uppl. Lund: Studentlitteratur
- Karlsson, S. 2007. *Att äga rum: en undersökning av skogsägande och lokal utveckling i tre värmändska församlingar*. Diss. Karlstad : Karlstads universitet
- Kluset Land. 2016. Rik på vattenkraft men fattig ändå. *Sveriges Radio*., Kluset land. 24 mars. Tillgänglig: <https://sverigesradio.se/sida/avsnitt/695261?programid=4091> [2019-08-30]
- Kommittén för planering av Indalen. 1979. *Indalen, ett historiskt källflöde: rapport om fritidsvärden i Indalsälvens dalgång*. Härnösand: Komm.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. 2015. *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lalander, S., & Gradin, R. (red.). 1984. *Vattenfall under 75 år: [1909–1984]*. Vällingby: Statens vattenfallsverk
- Lantto, P. 2003. *Att göra sin stämma hörd: Svenska samernas riksförbund, samerörelsen och svensk samepolitik 1950–1962*. Umeå: Kulturgräns norr
- Larsson, H. 2019. Sluta betrakta norra Sverige som statens förråd. *Dagens samhälle*. Stockholm: Dagens samhälle 1 februari. Tillgänglig: <https://www.dagenssamhalle.se/debatt/sluta-betrakta-norra-sverige-som-statens-forrad-25936> [2020-02-14]
- Larsson, H. 2020. Debatt: Bygg ett nytt Sverige efter krisen. *Länstidningen Östersund*. 9 maj. Tillgänglig: https://www.ltz.se/artikel/debatt-bygg-ett-nytt-sverige-efter-krisen?referrer=app&fbclid=IwAR0WLZj6rU2o4kajIPcaWAgc3axxUIGTtHh3sxHj_KiKdQZxg0IYA9M1wmc [2020-05-15]
- Lidström, A. (red.). 2009. *Kan norra Sverige regionaliseras? Beslutsprocesser och medborgarperspektiv*. Umeå: Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet
- Liedgren, L. 2011. *Fornlämningar och erosion – en studie av Skellefteälvens vattenkraftsutbyggnad och dess påverkan på sjöarna Hornavan, Uddjaur och Storavan, Skellefte älvs dämningssområde*. Arjeplog: Silvermuseet
- Loeffler, D. 1996 *Arkeologiska undersökningar av överdämda och erosionskadade boplatser vid Fagervikssjön och Leringen Holm och Torp*. Medelpad, Länsmuseum Västernorrland, Härnösand
- Loomba, A. 2008. *Kolonialism/Postkolonialism: en introduktion till ett forskningsfält*. 2., [omarb. Och utvidgade] uppl. Stockholm: Tankekraft
- Lundmark, L. 1971. *Koloni i norr: om 650 års utsugning av Norrbotten*. Stockholm: Gidlund

- Länsstyrelsen. U.å. *Utveckling med bygdemedel*. Tillgänglig: <https://www.lansstyrelsen.se/vasterbotten/stat-och-kommun/samhallsbyggnad/utveckling-av-landsbygder/utveckling-med-bygdemedel.html> [2020-01-30]
- Löwing, F. 1955. *I kraftverkens skugga: ett och annat om kraftutbyggnadsmål*. Stockholm: LT
- Massey D. 1991. A Global sense of place. *Marxism Today*, vol. 32 (6)
- Massey D. 2004. Geographies of Responsibility, *Geografiska Annaler*, Series B. 86 (1): PP. 5–18
- Massey, D. 1994. *Space, Place and Gender* [electronic resource]. Hoboken: Wiley
- Massey, D. 1995a. *The conceptualization of place* I Massey, D., & Jess, P. (red.). 1995. *The shape of the world: explorations in human geography*. Vol. 4, A place in the world? places, cultures and globalization
- Massey, D. 1995b. *Spatial divisions of labour: social structures and the geography of production*. 2., [rev.] ed. London: Macmillan
- Massey, D. 1999a. *Issues and debates*. I Massey, D., Allen, J., Sarre, P. (red.) Human geography today. Cambridge: Polity press ss 1-21.
- Massey, D. 1999b. *Spaces of politics*. I Massey, D., Allen, J., Sarre, P. (red.) Human geography today. Cambridge: Polity press ss. 279-295
- Massey, D. 2005. *For space*. London: SAGE
- Massey, D., & Jess, P. (red.). 1995a. *The shape of the world: explorations in human geography*. Vol. 4, A place in the world? places, cultures and globalization. Oxford: The open university
- Massey, D., & Jess, P. (red.). 1995b. *Places and cultures in an uneven world* i Massey, D., & Jess, P. (red.). 1995. *The shape of the world: explorations in human geography*. Vol. 4, A place in the world? places, cultures and globalization ss. 215-241 Oxford: The open university
- Massey, D., & Jess, P. 1995c. *Introduction* i Massey, D., & Jess, P. (red.). 1995. *The shape of the world: explorations in human geography*. Vol. 4, A place in the world? places, cultures and globalization ss. 1-5. Oxford: The open university
- Massey, D., Allen, J., Sarre, P. (red.) 1999. *Human geography today*. Cambridge: Polity press.
- McCully, P. 2001. *Silenced rivers: the ecology and politics of large dams*. Enl. and updated ed London: Zed
- Motion 1988/89: Bo 535 av Ottosson, R. med flera (mp). Skydd för Ammerån. Stockholm: Bostadsutskottet. Tillgänglig: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/skydd-for-ammeran_GC02Bo535 [2020-04-03]
- Motion 1988/89: Bo 508 av Eliasson, S. med flera. (s, c, m) Bevarandet av Ammerån. Stockholm: Bostadsutskottet. Tillgänglig: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/bevarandet-av-ammeran_GC02Bo508 [2020-04-03]
- Motion 2013/14: N225 av Sellström, A. (KD) Återföring från vattenkraft. Dokument & lagar. Stockholm: Näringsutskottet https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/aterforing-fran-vattenkraft_H102N225 [2020-01-11]
- Motion 2013/14: Sk368 av Lindahl, H & Ahlgren, A. Regionalisering av fastighetsskatten för el- och industrifastigheter. Dokument & lagar. Stockholm: Sveriges riksdag Tillgänglig: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/regionalisering-av-fastighetsskatten-for-el-och_H102Sk368 [2020-01-01]
- Motion 2018/19:2164 av Quicklund, S. (M) Vattenkraftsproduktion. Dokument & lagar. Stockholm: Näringsutskottet. Tillgänglig: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/vattenkraftsproduktion_H6022164 [2020-01-30]
- Motion 2018/19:2177 av Quicklund, S. (M) Fastighetsskatt på vindkraftsanläggningar. Dokument & lagar. Stockholm: Näringsutskottet Tillgänglig: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/fastighetsskatt-pa-vindkraftsanlaggningar_H6022177 [2020-02-05]
- Motion 2018/19:2487 av Åsling, P. (C) Utvecklingspaket för Jämtlands län. Dokument & lagar Stockholm: Näringsutskottet Tillgänglig: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/utvecklingspaket-for-jamtlands-lan_H6022487 [2020-01-11]
- Motion 2018/19:2698 av Åsling, P. (C) (2018) Skatter för företagande och tillväxt i hela landet Dokument & lagar. Stockholm: Näringsutskottet Tillgänglig: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/skatter-for-foretagande-och-tillvaxt-i-hela-landet_H6022698 [2020-01-11]

- Motion 2018/19:2732 av Ferm, M. (MP) Klimatet kan inte vänta. Dokument & lagar. Stockholm: Trafikutskottet https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/klimatet-kan-inte-vanta_H6022732 [2020-01-11]
- Motion 2018/19:811 av Berglund, J. (M) Värdet av vattenkraften. Berglund, J. Dokument & lagar. Stockholm: Regeringskansliet https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/vardet-av-vattenkraftsproduktion_H602811 [2020-01-11]
- Motion 2019/20:1772 av Lindahl, H. & Helander, P (2019) Låt berörda kommuner och regioner ta del av vind- och vattenkraftens värden. Dokument & lagar. Stockholm: Näringsutskottet. Tillgänglig: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/lat-berorda-kommuner-och-regioner-ta-del-av-vind-_H7021772?fbclid=IwAR0ewGPiFSaWW3pIKQ5UIBIdMo8Pj-H5JFqDdxyZ2Tv6lSqh0A-UNAT00Ys [2020-01-11]
- Müller, A. 2015. *Norrlandsparadoxen: en utvecklingsdröm med problem*. Skellefteå: Ord & visor
- Müller, A. 2017. *Stockholm, städerna och resten*. Skellefteå: Ord & visor förlag
- Månsson, H. 2015 *Återföring till bygden av naturresursers värden*. Tillgänglig: <http://www.ief.se/wp-content/uploads/2015/10/Återföring-till-bygden.pdf> [2019-01-01]
- Möller, V. 2020. Striden om glesbygdens resurser. *Landets fria tidning*. 21 februari. Malmö: Mediakoperativ fria tidningar Ekonomisk förening. Tillgänglig: <https://landetsfria.nu/2020/nummer-99/striden-om-glesbygdens-resurser/> [2020-04-05]
- Nationalencyklopedin u.å. Vattenrätt. Tillgänglig: <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/vattenr%C3%A4tt>
- Nilshem, K. 2018. Ska hela Sverige leva? Östersund: *Länstidningen AB*. 29 augusti. Tillgänglig: <https://www.ltz.se/artikel/debatt-ska-hela-sverige-leva> [2020-03-01]
- Nilsson, B. Mer än halva Sverige ryms i Norrland: *Norrland i politisk retorik* i Öhman, A. & Nilsson, B (red.) 2017. *Brännpunkt Norrland: perspektiv på en region i förändring*. Umeå: H:ström ss. 209–236
- Nilsson, B.G. 1996. *Folkhemmets arbetarminnen: en undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar*. Diss. Stockholm: Univ.
- Nilsson, M. 1970. *Striden om Vindelälven: makten, människorna och verkligheten kring ett beslut*. Stockholm: Bonnier
- Nordin, R. u.å. *Vattenkraft*. Tillgänglig: <https://www.centerpartiet.se/var-politik/politik-a-o/energi/vattenkraft> [2020-03-05]
- Nygren, G. & Althén, K. 2014. *Landsbygd i medieskugga: nedmonteringen av den lokala journalistiken och bilden av landsbygden i Dagens Nyheter*. Huddinge: Södertörns högskola
- Näslund, I. 2013. *Fiskvandring - arter, drivkrafter och omfattning i tid och rum: underlag till vägledning om lämpliga försiktighetsmått och bästa möjliga teknik för vattenkraft*. Göteborg: Havs- och vattenmyndigheten
- Näslund, I., Kling, J., Bergengren, J. 2013. *Vattenkraftens påverkan på akvatiska ekosystem – en litteratursammanställning*. Rapport: 2013:10. Göteborg: Havs- och vattenmyndigheten
- Odén, B. 1997. Oral history: kreativitetens villkor fångade genom narrativa berättelser. Arkiv, samhälle och forskning. 1996:3, s. 7–19
- Petrini, F. 1961. *Landsbygdssociologi: en orientering*. Stockholm: LT.
- Pierre, J. *Decentralisering, governance och institutionell förändring* i Ahlbäck Öberg, S. & Rothstein, B. 2010. Politik som organisation: förvaltningspolitikens grundproblem. 4. uppl. Stockholm: SNS förlag
- Powell, S. and Arora-Jonsson, S. 2014. *The Ethics of Political Correctness in Nakray, Keerty, Margaret Alston and Kerri Wittenbury* (eds) *Understanding Social Science Research Ethics: Inter-disciplinary and Cross-Cultural Perspectives for a Globalising World*. New York: Routledge.
- Pripp, O. 2011. *Reflektion och etik* i Kaijser, L. & Öhlander, M. (red.). *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur AB, ss. 65–84.
- Pripp, O., & Öhlander, M. 2011. *Observation*. Kaijser, Lars & Öhlander, Magnus (red.) (2011). *Etnologiskt fältarbete*. 2., [omarb. och utök.] uppl. Lund: Studentlitteratur ss. 113–147
- Rolén, M., & Thomasson, L. (red.). 1990. *Jämtlands och Härjedalens historia* D. 5 1880-1980. Östersund: Jämtlands länsmuseum
- Ronnerstam, B.J. 2018. *Vattnets kraft: i människans tjänst långt före ångmaskinen*. Stockholm: Carlssons

- Rose, G. 1995. *Place and Identity: A Sense of Place*. i Massey, Doreen & Jess, P. (red.) 1995. *The shape of the world: explorations in human geography*. Vol. 4, A place in the world? places, cultures and globalization ss. 87-133. Oxford: The open university
- Rönblom, M. 2014. *Ett urbant tolkningsföretag? En studie av hur landsbygd skapas i nationell policy*. Umeå universitet: Umeå centrum för genusstudier.
- Saltzman, K. & Svensson, B. *Introduktion*. Svensson, B. & Saltzman, K. (red.). 1997. Moderna landskap: identifikation och tradition i vardagen. Stockholm: Natur och kultur
- Saltzman, K. 2015. *Inget landskap är en ö: dialektik och praktik i öländska landskap* [Elektronisk resurs]. Nordic Academic Press
- SCB. 2020. *Folkmängden i Sveriges kommuner 1950–2019 enligt indelning 1 januari 2019*. Tillgänglig: <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning/befolkningens-sammansattning/befolkningsstatistik/> [2020-03-05]
- SCB. 2020. *Totala kommunala skattesatser 2020, kommunvis*. Tillgänglig: <http://libris.kb.se/export.jsp?type=showrecord&q=onr%3a13457901&id=13457901&d=libris&posts=1> [2020-03-05]
- SFS 1918: 523 *Vattenlag*. Stockholm
- SFS 1983:291 *Vattenlag*. Stockholm
- SFS 1998:811. *Om införande av miljöbalken*. Stockholm: Justitiedepartementet
- Sjöstedt Landén, A. 2018. *En berättelse om gruvmotstånd: en berättelse om Norrland?* Öhman, A. & Nilsson, B. (red.). 2018. *Brännpunkt Norrland: Perspektiv på en region i förändring* Umeå: H:ström - Text & Kultur
- Skatteutjämningskommittén. 1985. *Skatteutjämningsystemet* betänkande. Stockholm: Liber/Allmänna förlag.
- SOU 1953:8: *1950 års skattelagssakkunniga*. Utredning om fastighetsbeskattningen. Stockholm: Nordiska bokhandeln
- Stenbacka, S. 2000. *Landsbygd i förändring – att studera platser genom att studera handlingar* i Haraldsson, K. (red.) (2000). *Tankar kring lokal och regional utveckling inför det nya årtusendet: antologi från Forskarforum 1999*. 1. uppl. Östersund: Statens institut för regionalforskning (SIR)
- Studio ett. 2014. Avskaffa bygdeavgift i vattenkraftskommuner? *Sveriges radio*. 28 juli. Stockholm: Sveriges radio. Tillgänglig: <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=1637&artikel=5923758> [2020-01-05]
- Svenska Akademien. 2009. *Svensk ordbok: Häradsrätt*. Tillgänglig: <https://svenska.se/tre/?sok=h%C3%A4radsr%C3%A4tt&pz=1> [2020-06-01]
- Svensson, B. & Saltzman, K. (red.) 1997. *Moderna landskap: identifikation och tradition i vardagen*. Stockholm: Natur och kultur
- Sörlin, S. 1988. *Framtidslandet: debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*. Diss. Umeå: Umeå Universitet.
- Thurén, T. 1991. *Vetenskapsteori för nybörjare*. Stockholm: Liber AB.
- Tidholm, P. 2017a. *Järnburen*. Teglund Publishing to Cognition, Memory, and Literacy. Luleå: Westview Press.
- Tidholm, P. 2017b. *Läget i landet: 89 tankar om periferier, politik och varför landsbygdsfrågan är viktigare än du tror*. Luleå: Teg Publishing
- Tidholm, P. 2017c. *Norrland*. Luleå: Teglund Publishing
- Vallström, M. (red.) 2014. *När verkligheten inte stämmer med kartan: lokala förutsättningar för hållbar utveckling*. Lund: Nordic Academic Press
- Vattenregleringsföretagen. 2016. Schematiskt bild av Indalsälven. Tillgänglig: https://www.vattenreglering.se/wp-content/uploads/2016/05/IVF_schematisk_bild.pdf
- Vedung, E. (u.å.) *Striden om de strömmande vatten*. Tekniska museets årsbok daedalus, 53, 105–161, Stockholm: Tekniska museet.
- Vedung, E., & Brandel, M. 2001. *Vattenkraften, staten och de politiska partierna*. Nora: Nya Doxa
- Wahlström, L. 1984. *Geografiutveckling och geografisk utveckling - som om platser betydde något*. Göteborg: Kulturgeografiska institutionen., Universitet.
- Wallerstein, I. 2005. *Världssystemanalysen: en introduktion*. Stockholm: Tankekraft York: Routledge.

- Älvräddarna 1979. *Älvarnas bok: om vattenkraften, miljön och kampen i älvdalarna*. Bjästa: CeWe-förl./CeWe-pool
- Öhlander, M. 2011. *Utgångspunkter* i Kaijser, L. & Öhlander, M. (red.). Etnologiskt fältarbete. Lund: Studentlitteratur AB, ss. 11–35.
- Öhman, A. & Nilsson, B (red.) 2017. *Brännpunkt Norrland: perspektiv på en region i förändring*. Umeå: H:ström
- Öhman, A., 2017. *Det egentliga Norrland* i Öhman, A. & Nilsson, B (red.) (2017). *Brännpunkt Norrland: perspektiv på en region i förändring*. Umeå: H:ström
- Össbo, Å. & Lantto, P. 2011 Colonial Tutelage and Industrial Colonialism: reindeer husbandry and early 20th-century hydroelectric development in Sweden, *Scandinavian Journal of History*, 36:3, 324-348, DOI: 10.1080/03468755.2011.580077
- Össbo, Å. 2014. *Nya vatten, dunkla speglingar industriell kolonialism genom svensk vattenkraftutbyggnad i renkötselområdet 1910–1968*. Diss. Umeå: Umeå universitet
- Össbo, Å. 2015. Debatten om rabatten. *Västerbottenskuriren* 7 november. Tillgänglig: <https://blogg.vk.se/asaossbo/2015/11/> [2020-04-11]
- Össbo, Å. 2015. *Industrialisering och kolonialisering. Reflektioner kring vattenkraftverksutbyggnad på svensk sida Sápmi*. Sápmi i ord och bild: en antologi. 1 / [ed] Kajsa Andersson, Västra Frölunda: On Line, 2015, 1, s. 162–179
- Össbo, Å. 2018. Recurring Colonial Ignorance A Genealogy of the Swedish Energy System. *Journal of Northern Studies*. 12:2, 63–80 Tillgänglig: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-162413> [2020-04-01]
- Översiktsplanering. 2006. *Översiktsplanering Ragunda kommun*. Tillgänglig: <https://www.ragunda.se/download/18.7b84d12f142eb2b70bc41d/1389099420222/%C3%96p+Ragunda+060310.pdf> [2020-01-05]

Bilaga 1: Intervjuguide

Namn

Datum

Plats

Sysselsättning

Informera om:

- Syftet och användande av studien
- Anonymitet
- Sammanställning av intervjun?
- Ok att spela in?
- Informant får hoppa över frågor eller avsluta när denne önskar

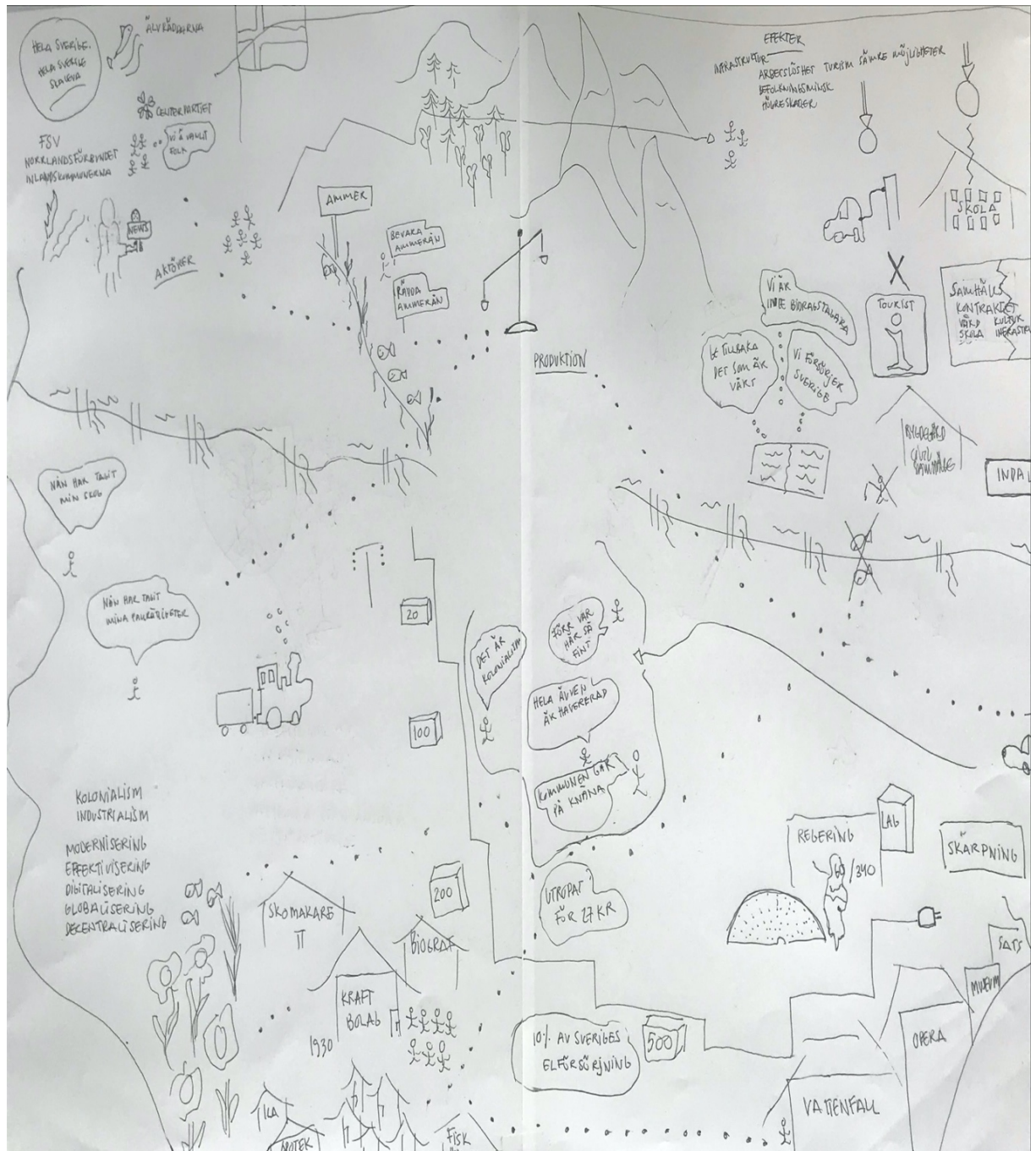
Berätta lite kort om dig själv

- Din relation till vattenkraft
- Tema vattenkraft
- Tema förändringar
- Tema motstånd
- Tema relationer: lokalt, regionalt, nationellt
- Tema bygden
- Tema Framtid

Avslut:

- Något att tillägga?
- Tack!

Bilaga 2: Rich picture

Bilden är ett exempel på hur en *rich picture* kan se ut och är en av många som använts för att analysera materialet i uppsatsen, här synliggörs bland annat relationen mellan människor, naturen och institutioner.